ØKONOMI

og

POLITIK

Kvartalsskrift udgivet af Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi . 43. Årgang . Nummer 3 . 1969

Munksgaards Forlag . København 1969

ØKONOMI OG POLITIK

43. ÅRGANG NR. 3 1969

INDHOLD

OLE RIIS: Folkeafstemningen om 18 års valgret 215

JAQUES BERG: Pompidolismen 233

JØRN HENRIK PETERSEN: Økonomiske reformer i Sovjetunionen I 250

PETER ANDREAS BØGGILD: Euro-dollar-markedet 271

Den internationale økonomiske situation 288

Den danske økonomiske situation 298

Politisk kronik 318

KVARTALSSKRIFT UDGIVET AF
SELSKABET FOR HISTORIE OG SAMFUNDSØKONOMI
MUNKSGAARDS FORLAG . KØBENHAVN 1969

FORFATTERNE

Ole Riis, stud. scient. soc.

Jaques Berg, udlandskorrespondent, cand. mag.

Jørn Henrik Petersen, cand. oecon., Aarhus Universitet.

Peter Andreas Bøggild, stud. polit.

De løbende økonomiske oversigter udarbejdes af cand. oecon. Jørn Henrik Petersen, Aarhus Universitet, og amanuensis, cand. oecon. Niels Christian Nielsen, Institut for Finansiering, Handelshøjskolen.

Eftertryk uden kildeangivelse ikke tilladt.

ØKONOMI OG POLITIK udkommer med et hæfte i hvert kvartal. Årsabonnement 32 kr. + moms. Enkelte hæfter 10 kr. + moms. Ansvarshavende redaktør: Amanuensis, cand. polit. H. THUSTRUP HANSEN. Redaktionsudvalg: Professor, dr. phil. SVEN HENNINGSEN, professor, dr. polit. SV. AAGE HANSEN, professor, dr. polit. ANDERS ØLGAARD, amanuensis, cand. mag. OLE KARUP PEDERSEN og lektor, cand. polit. HANS BOSERUP. Redaktion: Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi, Rosenborggade 15, 1130 København K, tlf. (01) 11 41 53. Ekspedition og abonnement: Munksgaards Forlag A/S, Prags Boulevard 47, 2300 København S, tlf. Asta 7030. Abonnement kan endvidere tegnes i alle boglader.

Printed in Denmark, Aarhuus Stiftsbogtrykkerie A/S.

Udsendt i boghandelen

FOLKEAFSTEMNINGEN OM 18 ÅRS VALGRET

OLE RIIS

VALG OG FOLKEAFSTEMNING

Den danske vælgerbefolkning er politisk set ret mobil. Men da bevægelserne mellem partierne stort set ophæver hinanden fra valg til valg, bliver slutresultatet et billede af stabilitet[1]).

Folketingsvalgenes udfald kan derfor forudsiges med ret stor sikkerhed på grundlag af de forudgående valg[2]).

I modsætning til de egentlige valgs få overraskelser står folkeafstemningernes afvigelser fra de politiske kommentatorers forventninger. Næsten samtlige folkeafstemninger i Danmark har rummet overraskelser. Ved afstemningen om Sønderjyllands indlemmelse deltog under halvdelen af de stemmeberettigede på trods af en intensiv kampagne. Ved afstemningen om 21-års valgret var valgdeltagelsen meget lav, og forskellen mellem ja- og nej-stemmer var på kun 4 %, skønt der var et massivt flertal for forslaget i Folketinget. Jordlovsafstemningen – som var et fakultativt referendum – havde dels en valgdeltagelse, som næsten lå på højde med kommunevalgenes, og dels en andel nej-stemmer af samtlige stemmeberettigede som varierede fra 41,5 til 44,5 % på de fire forslag. Og senest har vi haft afstemningen om 18-års valgret, som dels overraskede ved en høj valgdeltagelse, og dels ved et absolut flertal af nej-stemmer: Over 50 % af samtlige stemmeberettigede.

Overraskelse betyder, at udfaldet afviger fra forventningerne. Ved en folkeafstemning synes der at være visse generelle forventninger, som kan sammenfattes med bemærkningerne fra Aksel Larsens mindretalsbetænkning til betænkningen fra Forfatningskommissionen af 1946: »Adgangen for vælgerne til gennem en folkeafstemning at tage stilling til og eventuelt forkaste et af rigsdagen vedtaget lovforslag bliver praktisk illusorisk, dersom det kræves, at ikke blot et flertal af de stemmeberettigede, men mindst 30 % af samtlige vælgere skal have stemt imod et lovforslag eller en lov,

[1]) Dette bekræftes bl. a. af resultater fra Observas politiske panel, som er offentliggjort i dagbladet Aktuelt. Også i Odder-analysen forekommer en udjævnende politisk mobilitet. Tilsvarende udenlandske resultater kan bl. a. findes i Lazarsfeld m. fl.: Peoples Choice, N.Y. 1944.

[2]) E. Høgh: Politiske Valgprognoser, Nordisk Sommeruniversitet 1959.

for at denne kan være forkastet. Tillige modvirker en sådan bestemmelse vælgernes aktivitet, idet den animerer til »sofavælgeri«[3]).

Afstemningernes udfald siden 1953-grundloven bekræfter imidlertid ikke disse antagelser, idet 2 af 3 forslag er blevet forkastet med høj valgdeltagelse – som ganske vist ikke har nået samme niveau som de ordinære valgs[4]).

En tredje generel forventning i forbindelse med folkeafstemningerne synes at gå i retning af, at vælgerne vil udtrykke deres holdning til et specifikt spørgsmål, mens deres adfærd ved et almindeligt valg betragtes som et produkt af holdningerne til et større kompleks af problemer og personpræferencer. Dette er sandsynligvis en stærk forenkling af de faktiske forhold. Ved en folkeafstemning vil de almindelige opinionsformidlingskanaler spille ind sammen med vælgerens politiske reference. Endelig må vi forvente, at flere vælgere sandsynligvis vil benytte en folkeafstemning til at udtrykke en mere generel politisk reaktion. De meget konsistente afstemningstendenser ved jordlovsafstemningen kan tydes i denne retning[5]).

Desværre har vi endnu ingen undersøgelser af de faktorer, der kan tænkes at påvirke adfæren ved folkeafstemningerne, skønt de almindelige valg efterhånden er ganske godt belyst. Denne analyse af folkeafstemningen den 24. juni er hverken så generel eller dybtgående, som det kunne ønskes. Den graver kun et lille spadestik dybere, og peger på nogle enkelte faktorer, som sandsynligvis er ret centrale.

ODDER-ANALYSEN

Valget af Odder Kommune

Initiativet til analysen blev foretaget af TV-avisen, som også dækkede dens omkostninger. Det var TV-avisens ønske at give oplysning om vælgernes adfærd ved folkeafstemningen i forbindelse med fjernsynsudsendelsen på selve valgaftenen.

Dataindsamlingen og databehandlingen skulle derfor være hurtig. Dette gav i forbindelse med den korte tid til forberedelserne store tekniske vanskeligheder. En interviewundersøgelse på en stikprøve af vælgerbefolkningen ville være for tidskrævende. En »regional-sampling« med flere »typiske områder« ville kræve et stort organisations- og kommunikationsapparat. Derfor blev den valgte forskningsplan ret usædvanlig: Nemlig analyse af vælgernes adfærd i et enkelt område.

---

[3]) Betænkning afgivet af Forfatningskommissionen af 1946, Kbh. 1953.

[4]) Erfaringerne fra folkeafstemninger i Schweitz og USA går i samme retning. Dette bliver særlig interessant på baggrund af, at folkeafstemninger i disse lande spiller en anden rolle end i det danske politiske system. Ref. 3).

[5]) Tilsvarende tendenser er fundet ved amerikanske folkeafstemninger. Ref. 3).

Denne rapport kan derfor ikke blot ses som en vælgeradfærdsanalyse, men også som resultatet af et metodisk eksperiment. Da Danmark er lille og ret homogen, kunne der være et begrundet håb om, at eksperimentet ville falde heldigt ud.

Det valgte område måtte ikke afvige væsentligt fra landsgennemsnittet på de følgende kriterier: 1) Med hensyn til den partimæssige struktur ved sidste folketingsvalg. 2) Med hensyn til resultatet af den forrige folkeafstemning om 21-års valgret. 3) Med hensyn til den erhvervsøkonomiske struktur. 4) Med hensyn til urbaniseringsgraden. 5) Med hensyn til den demografiske struktur. Det måtte endvidere have ret få valgsteder og alligevel en tilstrækkelig stor vælgerskare til at tillade underopdelinger af analyse-materialet. Endelig måtte man forvente, at afstemningsresultatet forelå ret tidligt, så en vis kontrol på analysens konklusioner blev mulig, før de blev udsendt i fjernsynet.

Disse krav førte til, at Odder kommune blev valgt som analyseområde[6]).

Odder kommune havde yderligere den fordel, at dens valgresultater ofte med held var benyttet som en »strømpil« for tendenserne ved almindelige valg.

De væsentligste afvigelser bestod dels i en ret høj andel Retsforbundsvælgere, og dels i en ret stor andel ældre. Hvis der ville forekomme en sammenhæng mellem vælgernes alder og holdning til folkeafstemningens spørgsmål, kunne denne afvigelse give materialet som helhed en skævhed.

Endelig ville det være vanskeligt at hindre rygter om undersøgelsen i at spredes i et så begrænset område. Sådanne rygter kunne muligvis påvirke valgdeltagelsen.

Dataindsamling

Planen for dataindsamlingen var, at vælgerne efter den egentlige afstemning fik udleveret skemaer, som de selv skulle udfylde i lokaler, der lå nær de to afstemningssteder. Skemaerne rummede spørgsmål om vælgernes køn, alder, adfærd ved folkeafstemningen og sidste folketingsvalg samt om deres partipræference ved folkeafstemningstidspunktet[7]).

[6]) Rapport vil foreligge på Institut for Statskundskab i forbindelse med en større lokalsamfundsanalyse.

[7]) *Spørgsmål 1:* Hvilket køn?
Svarmuligheder: Mand/Kvinde

Spørgsmål 2: Hvad er Deres alder?
Svarmuligheder: 21–23 år / 24–29 år / 30–39 år / 40–49 år / 50–59 år / 60 år eller mere.

Spørgsmål 3: Hvad stemte De ved denne folkeafstemning?
Svarmuligheder: Ja / Nej / Blankt

TABEL 1

Landsresultatet, Odder kommunes officielle resultat, analysens og Gallups

	Landsresultatet		Odder kommune		Odder-analysen		Gallup	
	Pct. af stemmeberett.	Pct. af afgivne stemmer	Pct. af stemmeberett.	Pct. af afgivne stemmer	Pct. af stemmeberett.	Pct. af deltagerne	Pct. af besvarelser	Omregnet pct.
Ja	14	21	14	20	13	23	27	30
Nej	50	79	56	80	44	77	64	70
I alt	64	100	70	100	57	100	91	100
Basis	3.264.000	2.083.000	5.388	3.825	5.388	3.105	–	–

Deltagere, der ikke selv var i stand til at læse skemaerne blev udsat for direkte interviewing. Skemaerne blev lagt i særlige stemmeurner, indsamlet, kodet, sat på hulkort og disse blev behandlet parallelt på sorterebænke kombineret med »bordcomputere« og et IBM 1130-anlæg. De færdige tabeller blev sendt direkte til fjernsynsstudiet over to fjernskriveranlæg.

Analyse og landsresultat

Det officielle valgresultat afviger ikke væsentligt fra landsresultatet. Valgdeltagelsen har været noget højere. Dette kan skyldes, at rygter om undersøgelsen er sivet ud, men kan også hænge sammen med den almindelige tendens, at Odder kommune plejer at have en højere valgdeltagelse ved ordinære valg. Den højere valgdeltagelse i Odder hænger sammen med en større andel nej-stemmer. Hvis vi betragter andelen af afgivne stemmer i stedet for andelen af stemmeberettigede, er de officielle tal fra Odder kommune næsten identiske med landsresultatet.

Analysen afviger en del fra kommunens officielle tal. Det fremgår af tabellen, at en del af vælgerne ikke har deltaget i analysen, og at disse

Spørgsmål 4: Hvilket parti stemte De på ved sidste folketingsvalg?
Svarmuligheder: A Socialdemokratiet / B Radikale Venstre / C Konservative Folkeparti / D Venstre / E Retsforbundet / F Socialistisk Folkeparti / K Danmarks Kommunistiske Parti / L Liberalt Centrum / U De Uafhængige / Y Venstresocialisterne / Blank / Jeg havde ikke stemmeret / Jeg stemte ikke af anden grund / Jeg husker det ikke.

Spørgsmål 5: Hvis dette havde været et folketingsvalg, hvilket parti tror De så, De havde stemt på?
Svarmuligheder: A Socialdemokratiet / B Radikale Venstre / C Konservative Folkeparti / D Venstre / E Retsforbundet / F Socialistisk Folkeparti / K Danmarks Kommunistiske parti / U De Uafhængige / Y Venstresocialisterne / Jeg ville ikke stemme / Jeg ville stemme blankt / Jeg ved det ikke.

især synes at være modstandere af 18-års valgret. Der skal imidlertid tages højde for, at deltagernes svar ikke behøver at være identisk med deres adfærd. Der kan for eksempel have været en vis interviewereffekt, da analysens interviewere for det meste var studenter, mens de interviewede især var ældre.

Betragtes analysens procentdel af deltagerne mod landsresultatets procentdel af de afgivne stemmer, er den gennemsnitlige afvigelse ret lav. Afvigelsen beror på, at analysen har forholdsvis flere, der angiver at have stemt »ja« til 18-års valgret.

Berlingske Tidende bragte to dage før afstemningen resultaterne fra Gallups undersøgelse af vælgerbefolkningens holdning til folkeafstemningens spørgsmål. Disse resultater afviger mere fra landsresultatet end Odder-analysen, idet såvel andelen af tilhængere som modstandere af 18-års valgret ligger over landsresultatets. Omregnes Gallups tal, så de svarer til procenten af afgivne stemmer, og ikke andelen af stemmeberettigede, fremgår det, at opinionsundersøgelsen overvurderer tendensen til at stemme »ja«. Gallup-instituttets tal kan dog ikke ligesom Odder-analysens sammenholdes direkte med landsresultatet, da de skildrer holdningen blandt samtlige stemmeberettigede og ikke en adfærd blandt de vælgere, der faktisk stemte[8]).

Gallup-undersøgelsens afvigelse fra landsresultatet kan tolkes på flere måder: 1) lav repræsentativitet 2) ændringer i vælgernes holdninger mellem interviewtidspunktet og afstemningen 3) lavere valgdeltagelse blandt tilhængere end modstandere af 18-års valgret. Den sidste tolkning bør sandsynligvis tillægges størst betydning.

Det er bemærkelsesværdigt, at Gallups tal stemmer bedre overens med Odder-analysens end med landsresultatet. Dette kunne tyde på, at begge undersøgelser har haft et frafald blandt modstandere af 18-års valgret.

Repræsentativitetsproblemet

Odder-analysens evne til at beskrive vælgernes adfærd ved folkeafstemningen kan betragtes på to niveauer:

Først er der dens relation til vælgeradfærden i Odder kommune. I denne forbindelse er det ikke så vanskeligt at kontrollere repræsentativiteten. En høj repræsentativitet vil være sandsynlig, såfremt deltagelsesprocenten er høj, og såfremt nægterne ikke afviger systematisk fra deltagerne på de centrale faktorer.

Det vil imidlertid være betydeligt mere interessant at kontrollere dens

[8]) Det mest bemærkelsesværdige ved Gallups undersøgelse er velnok andelen, der ikke angiver en stilling til valgets spørgsmål. Den ligger under de tilsvarende andele ved andre holdningsundersøgelser, og tyder dermed på en stor interesse for valgets spørgsmål.

evne til at beskrive vælgeradfærden for hele landet, men også langt vanskeligere.

Den overensstemmelse, der er fundet mellem analysens resultat og landsresultatet kan ikke umiddelbart tages til indtægt for en høj repræsentativitet, selvom en afvigelse ville tyde på en lav repræsentativitet. Det er nemlig ikke muligt at sluttte fra netto- til bruttotal, og det er tendenserne i underkategorierne, der har interesse[9]).

Den egentlige sandsynliggørelse af analysens repræsentativitet må bygge på overensstemmelsen mellem dens resultater og den sociologiske teori.

Når materialet i det følgende vil blive behandlet, som om det har høj repræsentativitet, skal disse forbehold tages i betragtning. Den endelige konklusion vedrørende analysens repræsentativitet vil blive draget efter behandlingen af dens resultater og beskrivelsen af nægterne.

Deltagere og nægtere

Selvom den høje valgdeltagelse også overraskede analysens planlæggere lykkedes det alligevel at opnå en høj svarprocent, nemlig på 85 af samtlige afgivne stemmer. Betragtes svarprocenterne for de enkelte spørgsmål, varierer de fra 77 til 81. Dette svarer til, hvad der anses for acceptabelt ved en interviewundersøgelse[10]).

En høj svarprocent er en nødvendig, men ikke tilstrækkelig betingelse for analysens holdbarhed. Det må blandt andet kræves, at nægternes afvigelse på de undersøgte kriterier enten er lav eller kendt.

Ved materialeindsamlingen var det på grund af den høje valgdeltagelse ikke muligt at danne noget præcist billede af nægterne. Der var tilsyneladende nægtere af alle kategorier. Det generelle indtryk, der naturligvis er behæftet med stor usikkerhed, var, at der var særlig mange nægtere blandt ældre, kvinder og landboere.

I forbindelse med Gallups opinionsundersøgelse fremsattes en hypotese, der gik ud på, at valgdeltagelsen ville være særlig høj i de kategorier, der havde høje nej-procenter. Hvis hypotesen er korrekt, vil det være muligt at drage slutninger angående svarprocenterne i hovedkategorierne ud fra deres andele af modstandere af 18-års valgret. Da der stilles krav til andelen af »nej-«, men ikke »ja-« stemmer, virker hypotesen ret sandsynlig.

[9]) Eksempel på netto-bruttofejl: Fra valget 1947 til valget 1950 havde de socialistiske partier en tilbagegang, og Retsforbundet en omtrent tilsvarende fremgang. Dette behøver ikke at betyde, at en eneste af de tidligere socialistiske vælgere stemte på Retsforbundet i 1950.

[10]) Det skal bemærkes, at man ved den valgte fremgangsmåde har en garanti for, at materialet består af vælgere, der afgav deres stemme, mens man ved en interviewundersøgelse kunne forvente en vis skævhed som følge af det sociale pres mod stemmeafgivning.

TABEL 2

Andelen af ja- og nej-stemmer inden for partierne
(Partitilhørsforhold ved folkeafstemningen)

	Parti 1969					
	A Soc. Dem. %	B Rad. Ven. %	C Kons. Folk %	D Ven. %	F + Y SF og VS %	I alt %
Ja	44	13	4	5	59	24
Nej	56	87	96	95	41	76
I alt	100	100	100	100	100	100
Basis	1161	308	715	466	99	2749
Beregnet valgdelt.*)	60	62	70	61	51	

*) Parti ved sidste folketingsvalg – på grundlag af samtlige besvarelser med oplysning om parti ved sidste folketingsvalg.

Denne hypotese skal imidlertid sammenkædes med en alternativ hypotese af mere generel sociologisk art: Nemlig at valgdeltagelsen vil være højest i kategorier med høj holdningsintensitet, altså stor interesse for spørgsmålet kombineret med en etableret holdning.

I det følgende afsnit vil afstemningens tendenser blive behandlet i relation til de tre valgte faktorer: Køn, alder og partitilknytning, under forudsætning af, at svarprocenterne ikke varierer i underkategorierne. Dernæst vil der blive foretaget en vurdering af svarprocenterne på grundlag af de to ovennævnte hypoteser, og dette vil muligvis føre til forbehold med hensyn til de dragne konklusioner.

ANALYSENS HOVEDRESULTATER

Partitilknytning som faktor

Indenfor alle de kategorier, hvor vælgerne i analysen har udtrykt præference for et af de større politiske partier, er der flertal af nej-stemmer. Kun blandt vælgere med tilknytning til Socialistisk Folkeparti, Venstresocialisterne eller Danmarks kommunistiske Parti er der flertal af ja-stemmer. Andelen af modstandere mod 18-års valgret er størst blandt tilhængere af Konservativ Folkeparti og Venstre. Det radikale Venstres tilhængere fordeler sig med hensyn til andelen af ja- og nej-stemmer som materialet som helhed. Flertallet af nej-stemmer er mindst hos tilhængerne af Socialdemokratiet.

Den generelle tendens, der kommer frem ved betragtning af disse resultater, tyder på, at holdningen til folkeafstemningens spørgsmål korrelerer med en politisk venstre-højre-skala.

Sammenhængen mellem partipræferencen og adfærden ved folkeaf-

stemningen er stærkt signifikant[11]). Denne sammenhæng er større, når partipræferencen belyses ved det foretrukne parti ved folkeafstemningen, end når den belyses ved adfærden ved sidste folketingsvalg. Forskellen imellem de to betragtningsmåder er imidlertid ret lille.

Den fundne tendens stemmer overens med mønsteret i Folketinget: Arbejderpartiernes repræsentanter var tilhængere, Det radikale Venstres var overvejende tilhængere, Konservativ Folkepartis overvejende modstandere og Venstres næsten udelukkende modstandere af 18-års valgret.

Tendensen går også igen i Gallups opinionsundersøgelse: Procentdelen af tilhængere var for tilhængere af partiet Venstre 4 %, for tilhængere af Konservativ Folkeparti 14 %, for Radikale Venstre 24 %, for socialdemokraterne 38 % og for Socialistisk Folkeparti 50 %. Som det fremgår af disse tal er forskellen mellem tilhængerne af regerings- og arbejderpartierne med hensyn til procentdelen af tilhængere af 18-års valgret mindre i Gallups undersøgelse end i Odder-analysen[12]). Tallene er omregnet, så de kan sammenlignes direkte.

Betragtes den officielle valgstatistik i stedet for opinionsundersøgelserne, kan der også her findes støtte for antagelsen om en sammenhæng mellem vælgernes partitilhørsforhold og afstemningstendenser. Der kan nemlig findes en stærkt signifikant tendens til, at valgområder med en høj andel af stemmer på arbejderpartierne ved sidste folketingsvalg også havde lavere nej-procenter. Andelen af stemmer på arbejderpartierne i valgområderne hænger stærkere sammen med tendenserne ved folkeafstemningen om 18-års valgret, end andelen af nej-stemmer ved folkeafstemningen om 21-års valgret, skønt også denne sammenhæng var signifikant. Arbejderpartierne dækker her Socialdemokratiet, Socialistisk Folkeparti, Danmarks kommunistiske parti og Venstresocialisterne. De andele, der er benyttet ved beregningerne, er baseret på samtlige stemmeberettigede, mens de i den øvrige tekst er baseret på samtlige afgivne stemmer.

Partitilhørsforholdet behøver imidlertid ikke at være en central faktor i sig selv. Den fundne sammenhæng kan dække over en række faktorer, som står i forbindelse med partipræferencen. Således kunne denne sammenhæng bero på vælgernes uddannelse, økonomiske forhold, erhverv eller prestige. På grund af denne valgte forskningsplan er det desværre ikke muligt at

[11]) Chi-2 bliver 577,4 for parti ved det sidste folketingsvalg mod 584,5 for parti ved folkeafstemningen. Kritisk værdi ved 4 frihedsgrader: 9,5 Bo Särlvik har i »Opinionsbildningen vid folkröstningen 1957« SOU 1959:10, fundet, at 80 % af vælgerne fulgte deres parti ved en svensk folkeafstemning 1957.

[12]) Gallups tal udjævner de partimæssige forskelle i forhold til Odder-analysens. Forskellen mellem de to talsæt kan bl. a. forklares ved en krydspreshypotese: At en del vælgere har afholdt sig fra at stemme som følge af et oplevet krydspres med partipræferencen trækkende i den ene retning og holdningen til afstemningsspørgsmålet trækkende i den anden.

løse dette problem i Odder-analysen. Det er kun muligt at konkludere, at det er meget sandsynligt, at der har været en forbindelse mellem vælgernes partipræference og deres adfærd ved folkeafstemningen.[13])

Betragtes svarprocenterne indenfor de partimæssige kategorier som udtryk for deres valgdeltagelse i første omgang, fremgår det af materialet, at de konservative vælgere tilsyneladende havde den højeste, mens tilhængere af SF og VS havde den laveste valgdeltagelse. Dette stemmer overens med, hvad man skulle forvente på grundlag af den først nævnte hypotese om valgdeltagelsen i hovedkategorierne, idet de konservative har de højeste og SF og VS's tilhængere de laveste nej-procenter. Når tilhængere af Venstre tilsyneladende har en valgdeltagelse, der er på samme niveau som hos de radikale og socialdemokraterne, men højere nej-procenter end disse, kan det blandt andet hænge sammen med: 1) at der har været flere nægtere blandt Venstres tilhængere 2) en lavere holdningsintensitet hos tilhængerne af Venstre end hos de konservative 3) at hypotesen ikke holder – eller skal modificeres, for eksempel som følge af, at landbrugerne i særligt omfang har været forhindret i at stemme på grund af markarbejde. Alle tre forklaringer virker sandsynlige[14]). Men da Venstres tilhængere i materialet har en meget høj andel af modstandere af 18-års valgret, og da materialet tilsyneladende har en tendens til at overvurdere andelen af tilhængere, giver dette ikke anledning til at ændre konklusionen.

De ovenstående betragtninger bygger på partipræferencen på et bestemt tidspunkt. Da partipræferencerne både er belyst ved sidste folketingsvalg og ved folkeafstemningen, er det muligt at analysere vælgernes

13) Korrelationen er på ÷0,819. Regressionslinjen for formen: y = ÷0,594x + 75,980, hvor y er andelen af nej-stemmer og x er andelen af stemmer på arbejderpartierne ved sidste folketingsvalg – i procent af samtlige afgivne stemmer. Korrelationen mellem andelen af nej-stemmer ved forrige og sidste folkeafstemning om valgretsalderen bliver 0,436. Regressionslinjen har formen: y = 0,968x + 35.348, hvor y står for andelen af nejstemmer ved sidste folkeafstemning og x står for andelen ved forrige. Her er dog udeladt 4 kredse i Københavns amt, da resultaterne ikke er sammenlignelige ved de to afstemninger. Korrelationen mellem afstemningsprocenten og nej-procenten bliver 0,82: jo højere stemmepct., des højere nej-pct. Korrelationen mellem andelen af arbejderstemmer ved sidste folketingsvalg og afstemningsprocenten bliver ÷0,57: jo flere arbejderstemmer, jo lavere stemmeprocent. En slutning alene på en økologisk korrelation kan føre til en netto-brutto-fejl. Men den meget høje korrelation mellem parti og nej-procenten gør Odder-analysens resultater sandsynlige, når de samtidig ses i forbindelse med Gallups.

14) Resultater fra E. Høghs efteranalyse af professor K. Svalastogas stratifikationsundersøgelse er refereret i E. Høgh: Sociologi, Kbh. 1963. Ifølge disse har Venstres vælgere lavere politisk interesse end de konservative. Da den politiske interesse her er udtrykt generelt, kan det omvendte naturligvis have været tilfældet i forbindelse med folkeafstemningens spørgsmål. Tallene gør det særdeles sandsynligt, at vælgernes politiske interesse er betinget af deres uddannelse, men dette aspekt er ikke undersøgt i den forbindelse.

TABEL 3

Andelen af ja- og nej-stemmer inden for de partimæssige hovedkategorier ved sidste folketingsvalg og ved folkeafstemningen

(Excl. partier uden for Folketinget)

		Parti juni 1969						
		A + F + Y			B + C + D			Antal
		Ja	Nej	Ja + nej	Ja	Nej	Ja + nej	obs.
Parti	A + F + Y	47	53	100	10	90	100	1137
januar 1968	B + C + D	26	74	100	6	94	100	1509
	I alt	46	54	100	6	94	100	
Antal observationer				1205			1441	2646

partimæssige vandring som en eventuel faktor for afstemningstendenserne.

Opdeles materialet på »socialistiske« og »borgerlige« vælgere ved de to tidspunkter, fremkommer fire kategorier: De stabile socialister og stabile borgerlige samt de mobile socialister og mobile borgerlige. Socialisterne betyder her tilhængerne af Socialdemokratiet, SF og VS, mens de borgerlige er tilhængerne af regeringspartierne. De mobile socialister er de vælgere, der er gået fra et socialistisk til et borgerligt parti, mens de mobile borgerlige er gået den modsatte vej fra sidste folketingsvalg til folkeafstemningen.

Den højeste ja-procent findes hos de stabile socialister, mens den laveste findes hos de stabile borgerlige. De mobile borgerlige har højere ja-procent end de mobile socialister.

Dette tyder på, at holdningen blandt de politisk mobile vælgere ligger mellem holdningen i partiet, de har forladt, og partiet, de er gået til. Det nuværende parti synes dog at have noget større betydning for deres holdning, end det forhenværende.

Denne konklusion harmonerer med resultaterne fra en række undersøgelser af social mobilitet, idet den socialt mobiles holdninger synes at kunne beskrives som mellemproportionalen mellem holdningerne i den forladte og den nye sociale gruppe[15]).

Forskellen mellem holdningen til afstemningens spørgsmål hos de politisk mobile og den gruppe, de er gået til, tyder på, at deres partitilknytning har påvirket deres holdning til afstemningsspørgsmålet snarere end omvendt. Hvis nemlig holdningen til afstemningsspørgsmålet skulle have givet sig udslag i ændring i partipræferencen, skulle de mobile borgerlige have de højeste ja-procenter, mens de mobile socialister skulle have de laveste af samtlige fire kategorier.

[15]) Som politisk eksempel, ref. 14) tabel 42.

TABEL 4

Andelen af ja- og nej-stemmer inden for kønnene

	Mænd %	Kvinder %	I alt %
Ja	27	19	23
Nej	73	81	77
I alt	100	100	100
Antal observationer	1446	1523	2969
Beregnet*) valgdelt.	58	56	

*) af samtlige besvarelser med oplysning om køn.

Køn som faktor

Der er et flertal af nej-stemmer hos såvel mændene som kvinderne. Kvindernes andel af nej-stemmer ligger et stykke over mændenes.

Sammenhængen mellem vælgernes køn og afstemningstendens er stærkt signifikant[16]).

Resultatet harmonerer ganske godt med en række andre undersøgelsers, som viser, at kvinderne – og i særdeleshed de ugifte – har en tendens mod konservatisme[17].

Resultaterne af Gallups undersøgelse går i samme retning, idet der blandt kvinderne var 22 % for 18-års valgret og 69 % for 21-års valgret, mod 34 % for 18 år og 57 % for 21 år hos mændene.

Tilsyneladende har mændene højere valgdeltagelse end kvinderne. Dette går imod, hvad man skulle vente ud fra den først nævnte hypotese om valgdeltagelsen i hovedkategorierne. Men da det stemmer overens med resultaterne fra undersøgelser, som viser lavere valgdeltagelse blandt kvinderne ved folketingsvalg, er der næppe grund til at ændre konklusionen af denne grund[18]).

Alder som faktor

Indenfor alle alderskategorierne findes et flertal af nej-stemmer.

Der kan spores en svag tendens til højere nej-procenter i de mellemste alderskategorier (30–49 år), men sammenhængen mellem vælgernes alder og afstemningstendens er *ikke* signifikant[19]).

Dette er særdeles bemærkelsesværdigt, da afstemningen netop drejede sig om alderen som betingelse for opnåelse af en politisk rettighed, og af samme grund går det imod de forventninger, der er fremsat af en række kommentatorer.

16) Chi-2 bliver 30,1. Kritisk værdi er 3,8 ved 1 frihedsgrad.
17) Ref. pkt. 14).
18) Statistisk Månedsskrift, vol. 33, 1957.
19) Chi-2 bliver 6,4. Kritisk Værdi er 11,1 ved 5 frihedsgrader.

TABEL 5

Andelen af ja- og nej-stemmer inden for alderskategorierne

	Alder						
	21–23 %	24–29 %	30–39 %	40–49 %	50–59 %	60 år o. m. %	I alt %
Ja	28	24	21	20	24	24	23
Nej	72	76	79	80	76	76	77
I alt	100	100	100	100	100	100	100
Antal observationer	242	398	547	550	501	843	3081
Beregnet*) valgdelt.	65	63	64	62	57	53	

*) af samtlige besvarelser med oplysning om alder.

Dette resultat harmonerer ikke med Gallups. Hos Gallup fandtes en ret klar tendens til stigende modstand mod 18-års valgret med stigende alder. Således var der blandt de 21–24 årige 43 % for 18 år og 51 % for 21 år, men 18 % for 18 år og 71 % for 21 år blandt de deltagere i undersøgelsen, der var 65 år eller derover. Det er dog ikke sikkert, at de aldersmæssige forskelle hos Gallup er signifikante. Forskellen mellem Gallups og Odder-analysens aldersmæssige tendenser kan bero på en manglende repræsentativitet ved den ene eller begge undersøgelser. Det er også muligt, at der er forekommet forskellig valgdeltagelse blandt tilhængere og modstandere i de forskellige alderskategorier. Da der – som det senere vil blive påvist – forekommer forskellige aldersmæssige tendenser indenfor partierne, er det dog mest sandsynligt, at forskellen skal tillægges et skift i holdningen fra Gallups interviewperiode til folkeafstemningen.

Ja- og nej-procenterne inden for alderskategorierne er ligesom i de øvrige tabeller beregnet på grundlag af samtlige *deltagere*. Hvis man i stedet for denne procentbasis vælger at beregne på grundlag af samtlige *stemmeberettigede*, ændres billedet noget. Med hensyn til andelen af tilhængere af 18-års valgret, fremkommer der ikke som før en svagt kurveformet tendens, men derimod en tendens til faldende ja-procenter med stigende alder. Med hensyn til nej-procenterne bliver tendensen kurveformet som før, idet de mellemste alderskategorier har de højeste nej-procenter.

Da valgdeltagelsen tilsyneladende har været særlig lav blandt de ældre vælgere, og materialet har en tendens til at undervurdere antallet af nej-stemmer, ville det ikke være usandsynligt, om der fandtes særlig mange nægtere blandt de ældre, der stemte nej. Hvis denne antagelse er rigtig, ville man i det samlede materiale finde en svag tendens til stigende modstand mod 18-års valgret med stigende alder.

Dette vil alligevel ikke ændre konklusionen: Selv om man forudsætter, at vælgerne på 50 år og derover havde en beregnet valgdeltagelse på 63 %, svarende til gennemsnittet for de øvrige alderskategorier, og forudsætter, at samtlige nægtere stemte mod 18-års valgret, ville man alligevel ikke opnå en signifikant sammenhæng mellem vælgernes alder og afstemningstendenser[20]).

Faktorernes kombinerede effekt

Indtil nu er de tre faktorer betragtet enkeltvis. I det følgende vil deres indbyrdes relationer og kombinerede sammenhæng med afstemningstendenserne blive belyst.

Parti og køn:

Det partimæssige forhold vil i dette afsnit blive belyst ud fra vælgernes partipræference ved sidste folketingsvalg.

Indenfor alle de undersøgte partier, nemlig de, der er repræsenteret i Folketinget, har kvinderne højere nej-procenter end mændene. Mens kvindernes nej-procenter varierer fra 12 for VS'erne til 96 for de konservative, varierer mændenes fra 12 for VS'erne til 93 for Venstres vælgere.

Blandt regeringspartierne er de kønsmæssige forskelle med hensyn til nej-procenterne ikke særlig store. Derimod forekommer der væsentlige kønsmæssige forskelle, når man betragter socialdemokraterne og SF'erne. Blandt de socialdemokratiske mænd er der lige mange ja- og nej-stemmer, mens der blandt kvinderne er et flertal af nej-stemmer (68 pct.). For SF'ernes vedkommende er der et ja-flertal blandt mændene (66 pct.), men et nej-flertal blandt kvinderne (54 pct.). VS'erne udgør en meget lille gruppe, men der synes at være et klart flertal for 18-års valgret for mændene, såvel som for kvinderne.

Da der ikke forekommer nogen signifikant sammenhæng mellem vælgernes køn og deres partipræference, mens disse faktorer hver for sig har en stærkt signifikant sammenhæng med afstemningstendenserne, bliver konklusionen, at de to faktorer har påvirket afstemningstendensen uafhængigt af hinanden[21]).

---

[20]) Den anvendte teknik består i manipulation af materialet MOD de dragne konklusioner. Ved at opregne nej-stemmerne i alderskategorier 50–59 år fra 383 til 446, og for kategorien 60 år og mere fra 641 til 847 fås en Chi-2-værdi på 10,4. Kritisk værdi ved 5 frihedsgrader er 11,1.

[21]) Chi-2 for parti ved sidste folketingsvalg er 4,9. Kritisk værdi ved 4 frihedsgrader er 9,5. Det er for såvidt ret overraskende, at der ikke er en signifikant forbindelse mellem vælgernes køn og partipræference, da en sådan ellers ofte er påvist.

Parti og alder:

Der synes ikke at være nogen sammenhæng mellem vælgernes alder og afstemningstendenser for tilhængerne af Venstre og Konservativt Folkeparti. Blandt de radikale vælgere har de yngste noget lavere nej-procenter end de øvrige. (80 % for alderskategorien 21–29 år mod 87–91 % for de øvrige). For socialdemokraterne er tendensen den modsatte: De yngre vælgere har højere nej-procenter end de ældre. (Henholdsvis 64 og 68 % for kategorierne 21–23 og 24–29 år, og derefter faldende fra 59 % for de 30–39-årige til 48 % for kategorien 60 år eller mere). Dette må siges at være ret overraskende, da det går imod den ovenfor nævnte hypotese om en stigende tendens mod at stemme »nej« med stigende alder. Tendensen kan tilskrives en lavere svarprocent blandt de ældre socialdemokrater, som stemte nej. På baggrund af de øvrige resultater er denne forklaring imidlertid ikke særlig sandsynlig. Det er nok mere rigtigt at forklare tendensen ved en stigende parti-identifikation blandt socialdemokraterne med stigende alder. Da socialdemokraterne i alle alderskategorierne har lavere nej-procenter end tilhængerne af regeringspartierne, ændrer de aldersmæssige forskelle hos socialdemokraterne ikke totalbilledet.

Selvom SF'erne og VS'erne slås sammen, bliver denne vælgergruppe for lille til at danne grundlag for sikre konklusioner. Der er i alle dens alderskategorier – undtagen for vælgerne på 50 år og derover – et flertal af ja-stemmer. Når man ser bort fra den nævnte alderskategori, forekommer samme tendens som hos socialdemokraterne: en større andel af ja-stemmer med stigende alder. Men som før nævnt bygger konklusionen på et meget spinkelt grundlag.

Dette tyder på, at alderens forbindelse med afstemningstendensen kan være udjævnet på grund af modgående aldersmæssige tendenser hos tilhængerne af arbejderpartierne og regeringspartierne. Da de aldersmæssige forskelle ikke er særlig store, er denne konklusion højst usikker.

Der er en signifikant sammenhæng mellem vælgernes alder og partipræferencer[22]). Alderen kan derfor have en vis indirekte effekt på afstemningstendensen. Sammenhængen mellem vælgernes alder og partipræferencer kan imidlertid kun forklare en brøkdel af den stærkt signifikante forbindelse mellem partipræferencen og afstemningstendensen.

[22]) Chi-2 bliver 150,7. Kritisk værdi ved 20 frihedsgrader er 31,4. Den fundne sammenhæng beror på afvigelser fra aldersfordelingen i det samlede materiale hos Konservativ Folkeparti, Venstre, SF og VS. Såvel Venstre som Konservativ Folkeparti har en underrepræsentation af yngre vælgere. Konservativ Folkeparti har en overrepræsentation af vælgere i de mellemste alderskategorier, mens Venstres overrepræsentation falder i det »ældste« alderskategorier. SF og VS har overrepræsentation af yngre og en tilsvarende underrepræsentation blandt de ældre.

Køn og alder

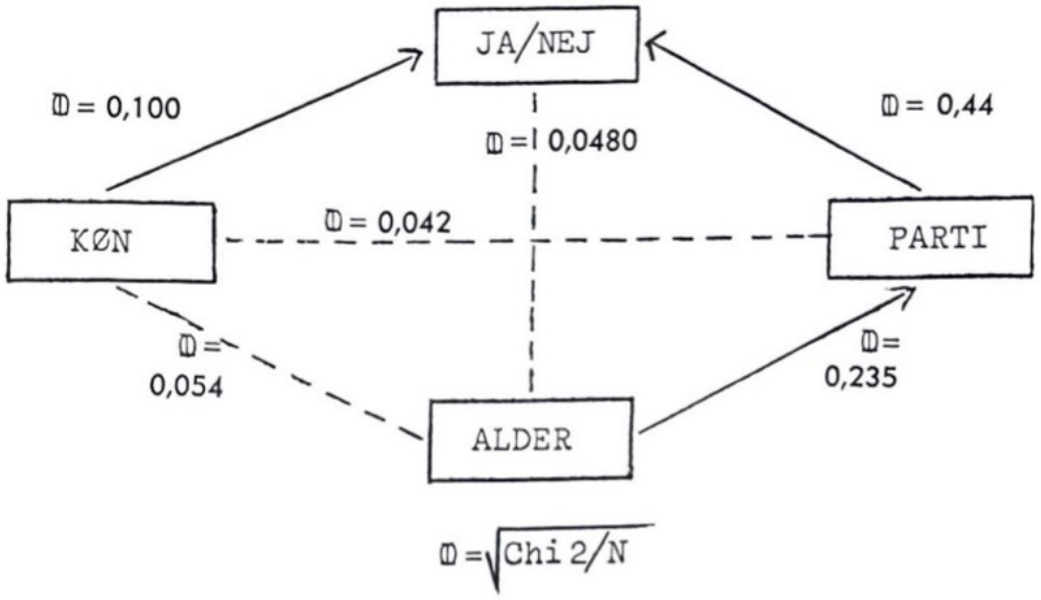
For kvindernes vedkommende er der ingen væsentlige forskelle mellem nej-procenterne i de forskellige alderskategorier. Derimod er der hos mændene en signifikant sammenhæng mellem alder og afstemningstendens[23]). Den højeste nej-procent forekommer i kategorien 40–49 år (78 %), mens de laveste forekommer for de yngste og ældste vælgere. (62 % for de 21–23-årige, 71 % for de 24–29-årige og 70 % i kategorien 60 år og derover). Dette svarer til, at der hos mændene forekommer en U-formet tendens til at stemme »ja« med varierende alder.

Da der ikke forekommer nogen signifikant sammenhæng mellem køn og alder hos analysens deltagere[24]), må man konkludere, at vælgernes køn har påvirket deres afstemningstendens uafhængigt af deres alder.

Køn-alder-parti

Hvis en standard-partistruktur lægges ind i alderskategorierne udjævnes de aldersmæssige forskelle i afstemningstendenserne væsentligt. For mændenes vedkommende glattes den fundne kurveformede tendens således ud, når en standard-partistruktur indlægges i alderskategorierne.

Odder-analysen Figur 1

[23]) Chi-2 bliver 13,2. Kritisk værdi ved 5 frihedsgrader: 11,1.
[24]) Chi-2 bliver 8,4. Kritisk værdi ved 5 frihedsgrader 11,1.

Hvis man i modsætning hertil lægger en standardiseret køns- og aldersstruktur ind i de enkelte partier, sker der ingen nævneværdige ændringer i afstemningstendenserne indenfor de forskellige partier[25]).

Dette tyder på, at partipræferencen har været den væsentligste af de undersøgte faktorer. På grundlag af de øvrige resultater synes også kønsfaktoren at have haft en vis indflydelse på afstemningstendenserne, mens alderen næppe har haft nogen væsentlig indflydelse.

De fundne resultater kan sammenfattes i en »Blalock-model for årsagsforbindelserne«. Da analysen er statisk, skal ordet årsag naturligvis ikke tages bogstaveligt, men som udtryk for en logisk sandsynlig sammenhæng.

KONKLUSIONER:

Analysens repræsentativitet

Odder-analysens resultater viser en overensstemmelse med andre forskningsresultater, hvor det er muligt at finde paralleller. Analysen af nægterne har ikke givet anledning til væsentlige forbehold. Det er derfor sandsynligt, at de fundne tendenser har haft samme retning i den samlede vælgerbefolkning. Det er naturligvis ikke muligt at udsige noget om tendensernes styrke i vælgerbefolkningen, men dette spørgsmål har også en mindre interesse.

På baggrund af de beregnede stemmeprocenter kan man have en vis formodning om, at der har været en lavere valgdeltagelse blandt kvinder, ældre og tilhængere af Venstre. Men da det ikke har været muligt at skille de vælgere, som ikke stemte, ud fra de, som stemte, men ikke ville deltage i analysen, er disse konklusioner særdeles usikre.

Da Odder-analysen bygger på spørgeskemaer, vil der være et nødvendigt forbehold af mere generel art: Der kan være erindringsforskydninger, misforståelser, efterrationaliseringer eller direkte forkerte svar. Skemaet har ikke rummet kontrolspørgsmål, derfor er det ikke muligt at danne noget skøn over omfanget af disse fejl. Da spørgsmålene gennemgående var ret konkrete, og da der ikke synes at forekomme ekstraordinær høj svarvægring ved nogen af dem, må man antage, at fejlene af denne art ikke overstiger, hvad der ville forekomme ved en alternativ forskningsplan.

---

[25]) Der er tale om standardberegninger, som de for eksempel kendes i demografien: Efter en opdeling af materialet på et hovedkriterium findes en summarisk nej-kvotient. Da de fremkomne kategorier kan underopdeles på et andet kriterium, er det for hver underkategori muligt at finde en specifik nej-kvotient. Hvis hovedkategorierne har forskellig struktur, kan man beregne de summariske kvotienter, der vil fremkomme, hvis de enkelte kategorier fordelte sig på underkriteriet på samme måde som det samlede materiale. De beregnede kvotienter fremkommer således ved at benytte standardstrukturen i forbindelse med kategoriernes specifikke kvotienter.

Indtil nu er Odder-analysen behandlet i sig selv. Det følgende afsnit vil søge at placere resultaterne i en større politisk og sociologisk ramme, idet de vil blive benyttet til at belyse to spørgsmål, som blev rejst i forbindelse med afstemningen: Det første gælder relationen mellem ungdomsoprøret og afstemningstendenserne, det andet gælder afvigelserne mellem afstemningens udfald og holdningsmønsteret i Folketinget.

Folkeafstemning og ungdomsoprør

Folkeafstemningen og dens forløb blev af mange kommentatorer kædet sammen med det sociale fænomen, som af pressen blev døbt »Ungdomsoprøret«.

Det ville derfor være naturligt med en kort kommentar til disse antagelser her.

Det skal først understreges, at der ikke har været nogen mere seriøse forsøg på at definere oprøret fra disse kommentatorers side. Der synes at være tale om en række bevægelser, der har visse lighedstræk med nyere bevægelser rettet mod tilskrevne statusfaktorer som køn eller race. Imidlertid er der ikke tale om et organiseret oprør med udtalte mål. En anden væsentlig forskel fra suffragette-bevægelsen og ligeretsbevægelserne synes at ligge i, at de »underpriviligerede unge« på et tidspunkt automatisk bliver (aldersmæssigt) priviligerede, mens dette ikke er tilfældet for de andre bevægelsers medlemmer. Hovedsagen her må imidlertid være, om kommentatorerne og de stemmeberettigede har følt, at der var tale om en oprørsbevægelse, og om de har reageret ud fra en sådan følelse ved folkeafstemningen.

Selve fremstillingen af lovforslaget om valgretsalderens nedsættelse blev af en del kommentatorer udlagt som et forsøg på at drage de unge potentielle oprørere ind i det parlamentarisk-politiske liv. Af oprørets påståede ledere blev det på den anden side udlagt som forsøg på »befamling« og »repressiv tolerance«. På en tilsvarende måde blev afstemningens resultat udlagt som en reaktion på oprøret: Som de voksne vælgeres afvisning af dets mål og midler.

Selve den overraskende høje stemmeprocent er et tegn på, at vælgerne har været interesserede i spørgsmålet – har taget det alvorligt. Den høje stemmeprocent skal navnlig ses på baggrund af den politiske propagandas lave intensitet op til afstemningen.

Hvis afstemningsresultatet skal tolkes som forældregenerationens (og evt. ældre generationers) afvisning af ungdomsoprørets mål og midler, skulle vi forvente at finde en klar sammenhæng mellem alder og holdning til afstemningsspørgsmålet i Odder-materialet. En sådan tendens findes kun for »fædrenes« vedkommende, og denne er tilmed ret svag.

Vor konklusion bliver derfor, at befolkningens holdning til spørgsmålet om nedsættelsen af valgretsalderen snarere var bestemt af en almindelig tendens til opretholdelse af status quo, end af et specifikt ungdomsspørgsmål.

Politikere og vælgere

Alf Ross konkluderede i Forfatningskommissionens betænkning, at folkeafstemningen i forbindelse med det danske politiske system ville virke i konservativ retning[26]). Erfaringerne synes at give ham ret. På den anden side hævder Tingsten, at folkeafstemningerne også kan virke progressivt, idet vælgerne undertiden vil forkaste reaktionære forslag. Problemet om, hvad der er progressivt eller reaktionært, kan ikke afgøres i denne sammenhæng. Tilbage står, at vælgerbefolkningen ved to af de tre folkeafstemninger, der er afholdt under den nye grundlov, har modsat sig ændringer i fordelingen af privilegier og rettigheder.

I Odder-analysen forekommer en sammenhæng mellem en politisk venstre-højre-skala og afstemningstendensen. En tilsvarende sammenhæng kan findes hos de folkevalgte repræsentanter. Vælgerbefolkningen er dog i større omfang mod 18-års valgret end deres politiske repræsentanter. Kun Venstres og VS's vælgere kan ifølge Odder-analysen siges at have stemt i overensstemmelse med deres repræsentanter i Folketinget.

Skal de politiske repræsentanter betragtes som opinionsledere, må man antage, at deres meninger først skal passere flere mellemliggende lag af opinionsformidlere, før de når vælgerbefolkningen som helhed. Ved denne folkeafstemning synes opinionsformidlingen ikke at have været effektiv. En større kampagnevirksomhed ville sandsynligvis have bragt flere vælgere i overensstemmelse med deres politiske repræsentanter, og fået andre til at afholde sig fra at stemme på grund af et oplevet krydspres mellem deres holdning til folkeafstemningens spørgsmål og deres partipræference.

Problematikken fører til spørgsmålet om lederens rolle: lederen skal være af sin gruppe, konform mod dens normer og alligevel ligge foran den. Lederen skal på sit ledelsesområde vide mere, være mere aktiv og have nye – og dermed afvigende – ideer.

Stemmeprocenterne tyder på, at vælgerbefolkningen har haft en stor interesse for afstemningens spørgsmål. Alligevel synes uoverensstemmelsen mellem en del af vælgerne og deres politiske repræsentanter ikke at have ført til skift i partipræferencerne. Uoverensstemmelsen synes altså ikke at have ført til nogen legitimitetskrise.

[26]) Håstad kommer i SOU 1952: 8 p. 156 til samme konklusion som A. Ross. I samtlige tests er anvendt et ensidet signifikansniveau på 5 %.

POMPIDOLISMEN

Den 5. republik efter de Gaulle

JACQUES BERG

Formelt har *Charles de Gaulles* afgang i foråret ikke betydet nogen ændring i Frankrigs politiske og sociale status. Den 5. republiks leder er fortsat en folkevalgt præsident. Parlamentets to kamre, Nationalforsamlingen og Senatet, og republikkens øvrige institutioner eksisterer med uændrede beføjelser. De politiske partier, fagforbundene og pressionsgrupperne er nogenlunde de samme som før. Befolkningens sociale kategorier, deres politiske tilhørsforhold og deres økonomiske og sociale krav synes ikke anderledes efter præsidentskiftet. Og man kunne tilføje: den menige franskmands tilværelse – i hvert fald i de store byer – kan fortsat beskrives lapidarisk med »métro, boulot, dodo« (på tilnærmet dansk »okse, knokle og boble«).

Reelt er det et andet Frankrig, vi nu har at gøre med. I praksis er magtforholdet mellem de politiske institutioner i republikken forandret i den retning, at det parlamentariske element vejer tungere over for præsidentembedet end i de Gaulles tid. Den halvt præsidentielle, halvt parlamentariske republik, som i de første ti år af 1958–forfatningens bestående af de Gaulle blev gjort til et præsidentstyre med monarkiske træk, er allerede gledet ind i en mere balanceret tilstand i overensstemmelse med forfatningens bogstav. De politiske partier og samfundets repræsentative organisationer har endelig fået øjnene op for, hvor svag og hasarderet deres kontakt med »basis« er og længe har været. For befolkningens vedkommende kan man sige, at det der tidligere var hverdag med en overbygget vision – til beundring eller modsigelse – nu blot er hverdag.

De følgende sider er en redegørelse for den udvikling, der har fundet sted siden den famøse folkeafstemning i april, og et forsøg på at skildre den politiske struktur og de dominerende problemer i det eftergaullistiske Frankrig. Under den 4. republik formuleredes betragtningen »plus ça change, plus ça reste la même chose« (jo mere tingene forandrer sig, jo mere forbliver de uændrede). Hvad angår det sidste halve års udvikling kunne karakteristikken måske hentes i den samme betragtning, men med de to sætningers omvendte rækkefølge, »plus ça reste la même chose, plus ça change«.

FOLKEAFSTEMNINGEN

I *Quimper,* ved afslutningen af sin tre dage lange rejse i Bretagne i februar måned, meddelte de Gaulle den franske befolkning, at reformerne vedrørende en *regionalinddeling* af landet og *Senatets* omdannelse ville blive lagt ud til folkeafstemning. På den store åbne plads i den bretonske havneby talte generalen med sin gamle medrivende kraft om det moderne, decentraliserede Frankrig, der uimodståeligt ville fødes af disse reformer, og da han på bretonernes eget sprog citerede nogle verslinier af en af sine forfædre, eksploderede mængden i begejstring. Her, i dette alt for længe tilsidesatte og efterhinkende Bretagne, kom forudsigelsen af et større lokalt ansvar og mere handlefrihed under den nye regionalordning som manna fra himlen.

Folkeafstemningen blev kort tid efter fastsat til den 27. *april.* Det gaullistiske parlamentsflertal – »frygtens flertal« fra valget i juni 1968 – blev mobiliseret til at overbevise vælgerne om de to reformers betydning. ORTF, radio- og fjernsynsofficinet, rykkede frem på hele propagandafronten. De Gaulle selv »politiserede« og dramatiserede folkeafstemningen ved at knytte sin stilling som republikkens præsident til udfaldet af afstemningen.

Oppositionen fremførte navnlig, at det var urimeligt at forlange to forskellige reformer afgjort ved et enkelt ja eller nej. Mange der kunne gå ind for regionalreformen ønskede ikke at afskaffe Senatet og så i de Gaulles fremgangsmåde et lidt for udspekuleret attentat på det af kamrene, der under hele den 5. republik havde været antigaullismens bastion. Det var i parentes bemærket en ganske besynderlig oplevelse at se den socialdemokratiske og kommunistiske opposition gå så varmt ind for det Senat, hvis forældede repræsentative struktur og hele utidssvarende holdning netop disse politiske kræfter tidligere så voldsomt havde undsagt. Men blandt motiverne til at stemme nej ved folkeafstemningen kunne man også finde den opfattelse, at regionerne i følge den nye ordning i virkeligheden kun fik en betinget økonomisk selvstændighed, at regionalforsamlingernes sammensætning var udemokratisk, og at statsmagten ved at anbringe en regionspræfekt øverst i det regionale hierarki blot lancerede en ny udgave af tidligere tiders provinsguvernører og dermed gjorde decentraliseringen illusorisk. En tilbundsgående regionalisering forudsatte færre end regeringens foreslåede 21 regioner og en reel beslutningsret til regionen, hævdede f. ex. den tidligere landbrugsminister *Edgar Pisani* og *Jean Moulin*-klubben.

Takket været de Gaulles »politisering« af folkeafstemningen blev den saglige debat omkring reformerne på et tidligt tidspunkt i valgkampen forskudt til en underordnet plads. Det var ikke længere reformerne, det drejede sig om, men de Gaulle. Som præsident havde han halvdelen af sin

syvårige embedsperiode tilbage, og det var vanskeligt for mange at forstå, hvorfor han absolut skulle sætte sit mandat på spil i forbindelse med en folkeafstemning om reformer af overvejende administrativ, ja næsten teknokratisk karakter. Forvanskede de Gaulle ikke dermed selve republikkens spilleregler? Den manglende forståelse hos adskillige for generalens taktik fik uden tvivl betydning for resultatet af folkeafstemningen. Desuden kunne man bagefter spørge sig, om præsidenten ikke i virkeligheden havde tilrettelagt et politisk selvmord. Var det fra hans side et middel til at forlade den politiske arena, han der året før, under maj-juni begivenhederne og senere under finans- og valutakrisen i november 1968, så åbenbart havde afsløret et svigtende greb om udviklingen? Den der så de Gaulle trygle vælgerne om et ja få dage før folkeafstemningen og love at gå af, når hans præsidentperiode udløb i 1972 og den der hørte ham forsikre, at uanset resultatet ville landets skæbne ligge trygt i hænderne på den hær af den 5. republiks støtter som under alle omstændigheder var fremtidens ansvarlige, kunne ikke fortænkes i at fortolke de Gaulles metode som en frivillig afsked med republikkens ledelse. Ingen har endnu noget svar på dette spørgsmål – så lidt som nogen den dag i dag med sikkerhed kan sige, om de Gaulle i januar 1946 regnede med at komme tilbage til magten, da han dengang så pludseligt slap tøjlerne. Det kan vist ikke engang nytte at sætte sin lid til fortsættelsen af de Gaulles erindringer (1958–), som den ensomme i Colombey-les-deux-Eglises nu siges at være flittigt optaget af at skrive. Rimeligt er det at antage, at han i begyndelsen af året selv var overbevist om, at reformerne ikke alene var tiltrængt, men også ville blive forstået og accepteret af vælgerne. Op i mod den 27. april, hvor opinionsundersøgelserne afslørede en kraftigere tendens mod end for reformerne – og navnlig mod den måde disse reformer blev præsenteret på – havde de Gaulle selv tvivlen i sit sind. Skulle de ministre, der havde frarådet sammenkædningen af de to spørgsmål, alligevel have ret? Var den tid forbi, hvor truslen om at gå kunne få nølende vælgere til trods alt at stemme ja?

Inden vi forsøger at forklare folkeafstemningens resultat må vi hellere se tallene.

Folkeafstemningen den 27. april 1969 om regionerne og Senat

Nej	11.943.233 eller	53,17 % af de afgivne stemmer
		41,67 % af de stemmeberettigede
Ja	10.515.655 eller	46,82 % af de afgivne stemmer
		36,69 % af de stemmeberettigede

De vælgerundersøgelser, der har været gennemført vedrørende folkeafstemningen, tyder på, at det var en del af de borgerlige vælgere, der svigtede de Gaulle dennegang, og som afgjorde resultatet. Nogenlunde de

samme, som ved præsidentvalget i december 1965 stemte på Jean Lecanuet i første omgang, altså omkring 15 %. Disse centrumsvælgere, der i 1965 i anden omgang af præsidentvalget, hvor kun François Mitterrand og de Gaulle var tilbage, trods alt foretrak at holde fast ved generalen, kunne ved folkeafstemningen ikke gøre deres stemme den 27. april om. Der var kun een omgang.

Der var ikke alene Lecanuet, men tillige de uafhængige republikaneres formand *Valéry Giscard d'Estaing* og Senatsformanden *Alain Poher* til at trække de borgerlige ikke-gaullistiske stemmer over på nej-siden. Giscard, den besværlige kaktus i gaullismens parlamentsflertal, manden med det berømte »ja – men«, nuancerede ganske vist sin stilling, men erklærede dog til sidst, at han ikke ville kunne stemme ja. Langt stærkere lød Alain Pohers nej. Poher var kort tid forinden – næsten uden at vide det og i hvert fald uden at ville det – blevet valgt til at efterfølge Gaston Monnerville som Senatets formand. Han forsøgte at forhandle sig til rette med regeringen og med generalen, men måtte ret hurtigt konstatere, at planen om at gøre Senatet til en rent rådgivende forsamling var udtryk for en urokkelig politisk vilje, og fra det øjeblik kastede han sig med fuld styrke ind i modstanden mod Senatsreformen. Denne runde og tilforladelige borgerlige politiker, hvis karriere hidtil havde udfoldet sig mest på det kommunalpolitiske og det europæiske samarbejdes plan, dukkede for nationens undrende øjne pludselig op som den skikkelse, der mere end nogen anden symboliserede de demokratiske kræfters kamp mod en bestemt form for republikansk autoritarisme. Poher gik til vejrs i dette opgør og befandt sig efter folkeafstemningen i en position, hvor det for mange blev ganske naturligt at forestille sig ham som republikkens næste præsident. Forfatningens regel om, at Senatets formand i tilfælde af præsidentembedets vakance skulle fungere som midlertidig præsident, førte ham i nogle uger ind i Elyséepalæet – og det kunne en overgang se ud som om han også ville kunne blive der.

Umiddelbart efter midnat, natten mellem den 27. og 28. april, drog Charles de Gaulle konsekvensen af nederlaget. I tre korte sætninger meddelte han, at han ophørte med at udøve sine funktioner som præsident. Situationen var på en gang klar og temmelig uvirkelig. Republikkens, statens og nationens inkarnation gennem næsten tredive år – ved magten eller ikke – var trådt tilbage. I en blanding af usikker glæde og forvirret forstemthed vågnede Frankrig den mandag morgen op til det utrolige: »le guide« var forsvundet.

PRÆSIDENTVALGET

Medens Alain Poher som midlertidig præsident i nogle dage kæmpede med tvivlen – skulle han eller skulle han ikke lade sig opstille til præsi-

dentvalget – var der for *Georges Pompidou*, premierminister fra 1962 til juli 1968, ingen usikkerhed. Allerede den 28. april, dagen efter folkeafstemningen, erklærede han sin kandidatur, først i en meddelelse til offentligheden og dernæst i et gruppemøde i det gaullistiske parti UDR. Rækkefølgen var ikke tilfældig. Pompidou ville fra begyndelsen understrege, at hans stræben mod det højeste nationale embede var uafhængig af de politiske partiers – selv det gaullistiskes – overvejelser. Pompidou havde flere måneder i forvejen lagt kortene på bordet. Under et besøg i Rom i begyndelsen af 1969 havde han til nogle franske journalister udtalt, at han når tiden var inde ville være kandidat til præsidentposten. Han havde ved flere andre lejligheder omtalt sin »nationale lod«. Adskillige af de Gaulles nærmeste tilhængere havde taget forargelse af, hvad de kaldte Pompidous upassende iver. Andre så i hans adfærd et udtryk for en vis bitterhed over at være blevet vraget som premierminister efter maj-juni begivenhederne og det efterfølgende parlamentsvalg i 1968 – han der mere end nogen anden havde reddet stumperne og mere til for de Gaulle og gaullismen under forårskrisen. Hvorom alting er, så var Georges Pompidou nu præsidentkandidat. Det stod hurtigt klart for alle gaullister, at han og ingen anden kunne sikre en videreførelse af den gaullistiske republik.

Poher traf sin beslutning om at være kandidat efter at have sonderet det politiske terræn mellem højrefløjen af socialdemokratiet og højrefløjen af centrum. Hans rådgivere forsikrede ham om, at der var tilstrækkelig mange moderate vælgere i Frankrig, der ønskede at komme helt af med gaullismen og samle sig om ham som udtryk for en tilbagevenden til en demokratisk republik.

På *venstrefløjen* brød alt sammen. Efter parlamentsvalget i 1968, hvor vælgerne stemte det største gaullistiske flertal ind, der nogensinde havde eksisteret, og hvor Venstreføderationen (FGDS) fik sit banesår, havde ingen formået at sætte noget nyt i stedet for *François Mitterrands* delvis vellykkede samlingsbestræbelser, hvis udgangspunkt som bekendt var præsidentvalget i 1965. Hele problematikken på venstrefløjen, hvor kærnen fortsat var samarbejdet mellem det ikke-kommunistiske venstres forskellige elementer (socialdemokrater, venstresocialister, radikale, klubber m. fl.) og dette ikke-kommunistiske venstres forhold til det kommunistiske parti, var yderligere blevet forkvaklet af det tjekkoslovakiske spørgsmål; invasionen i Tjekkoslovakiet i august 1968 var nok blevet kritiseret af de franske kommunister, men der herskede alligevel usikkerhed med hensyn til deres egentlige holdning til Dubcek-socialismen og navnlig til deres følgagtighed over for Moskva.

Mitterrand var den 28. april indstillet på at blive venstrefløjens fælleskandidat ligesom i 1965. Det kommunistiske parti var ligeledes parat til at acceptere ham – partiet ville helst undgå at opstille sin egen mand, for

erfaringen syntes at vise, at kommunisterne klarede sig dårligst i de store nationale opgør. Hvem forhindrede da Mitterrands opstilling? Efter alt at dømme var det socialdemokraterne, nærmere bestemt SFIO's generalsekretær *Guy Mollet*.

Mollet havde aldrig hellhjertet støttet Venstreføderationen, han havde aldrig helt kunnet gå med til, at samlingen af det ikke-kommunistiske venstre skulle foregå under ledelse af en mand som Mitterrand. Mollet havde grædt tørre tårer, da Venstreføderationen brast, for ham var hovedsagen, at hans parti forblev suverænt. Under valgkampen op til præsidentvalget fremkom han nu med udtalelser om, at socialdemokraterne fandt Alain Poher, centrumspolitikeren, velegnet som præsident.

Det er endnu uklart, om Mollet dagen efter folkeafstemningen øjnede en chance for selv at blive opstillet. Men det er forholdsvis klart, at han med alle midler ville forhindre Mitterrand i at blive det. På den socialdemokratiske partikongres i *Alfortville* i maj måned besegledes denne bremsepolitik over for Mitterrand: partiet udpegede sin egen kandidat, borgmesteren fra Marseille, *Gaston Defferre*. Historien om Defferres kandidatur er omtrent lige så tragikomisk som SFIO's gennem de sidste ti år. Mollet havde en anden i tankerne, Defferre ville for enhver pris prøve lykken (brødet var jo blevet taget ud af munden på ham i 1964–65, da han med den såkaldte store føderation af socialdemokrater, radikale og folkerepublikanere bag sig stilede mod præsidentvalget i december 1965), og omtrent halvdelen af partiet var nærmest stemt for at forsøge at få en fælleskandidat for det samlede venstre, eventuelt Mitterrand. Ved en afstemning på kongressen i Altfortville, som Mitterrands CIR (Conventions des institutions républicaines) havde afslået at deltage i netop på grund af Mollets rænker, blev det besluttet at udsætte spørgsmålet om en socialdemokratisk kandidat. Men Defferre og hans folk fik overbevist kongressen om, at afstemningen var foregået uregelmæssigt, og ved en ny afstemning blev det vedtaget, at afstemningen vedrørende præsidentkandidaten skulle gøres om! Denne gang blev Defferre »kåret« – hans modkandidat *Alain Savary* trak sig noget kvalm ud af legen. Ud på natten forlod Defferre kongressen med en bemærkning til pressen om, at han nu ensstemmigt var udpeget til socialdemokraternes præsidentkandidat.

Der var nu ikke andet at gøre for kommunisterne end at få deres egen kandidat. Det blev den aldrende *Jacques Duclos*, en partiveteran som i mellemkrigstiden havde været den store leder, Maurice Thorez' nærmeste medarbejder. Duclos' joviale væremåde, hans sikre og snertende replikkunst som parlamentarikere i begge kamre og af alle partier kendte og beundrede og naturligvis hans nære tilknytning til det franske hverdagsfolk gjorde ham til en fortræffelig kandidat – den kendsgerning, at

Præsidentvalget den 1. og 15. juni 1969

	Stemmer	% af afgivne st.	% af st.berett.
Første valgomgang 1. 6.			
G. Pompidou	9.763.428	43,95	33,92
A. Poher	5.202.271	23,42	18,07
J. Duclos	4.781.838	21,52	16,61
Defferre	1.128.049	5,07	3,92
Rocard	814.053	3,66	2,82
Ducatel	284.820	1,28	0,98
Krivine	236.263	1,06	0,82
Anden valgomgang 15. 6.			
G. Pompidou	10.686.498	57,58	37,17
A. Poher	7.870.601	42,41	27,37

han tillige var en af partiets sejgeste stalinister druknede fuldstændig i hans meget dygtige charmekampagne.

Men venstrefløjen kunne ikke nøjes med *to* kandidater, en socialdemokratisk og en kommunistisk. PSU, det forenede socialistiske parti, opstillede *Michel Rocard*, delvis for at protestere mod splittelsen på venstrefløjen i øvrigt. Rocard kunne sætte sin lid til den dynamik, hans unge alder gav ham og til det revolutionært rensende pust, partiet havde modtaget under maj-juni begivenhederne i 1968.

Venstrefløjen kunne heller ikke nøjes med *tre* kandidater. Som repræsentant for alt, hvad »ungdomsoprøret« stod for, meldte *Alain Krivine* sig. Han drømte ikke om at blive valgt, men greb chancen for at få et publikum på ofte op mod 25 millioner seere. Over for dem undsagde han den eksisterende samfundsorden og dets politiske overbygning, hvor præsidentvalget kun var et af flere forførende illusionsnumre. Krivine, der havde orlov fra hæren, hvor han aftjente sin værnepligt, afslørede sig i øvrigt som en fremragende polemiker og debattør. Den eneste gang han kom lidt i knibe var i en radioudsendelse med spørgsmål fra lytterne. Pludselig var Daniel Cohn-Bendit, »Røde Danny«, i telefonen fra Frankfurt, og han bestred Krivines ret til at udtale sig på hele den revolutionære venstrefløjs vegne.

Med fire præsidentkandidater fra venstrefløjen var valget for denne venstrefløjs vedkommende på forhånd afgjort. Mollets aktivitet i dagene umiddelbart efter folkeafstemningen og socialdemokraternes kongres i Alfortville havde på væsentlig måde bidraget til at ribbe venstrefløjen for de sidste laser af prestige blandt vælgerne.

Pompidou, Poher, Defferre, Duclos, Rocard og Krivine – det var allerede

mange kandidater. De fik følgeskab af den sædvanlige fantast i den slags valg, denne gang en entreprenant entreprenør ved navn *Louis Ducatel*, der brugte sine valgudsendelser til at fortælle folk, at ligesom hans virksomhed blev upåklageligt styret af Louis Ducatel, kunne den franske republik blive upåklageligt styret af samme Louis Ducatel.

De største overraskelser ved dette præsidentvalg var Pohers relativt dårlige resultat efter nogle uger, hvor opinionsundersøgelserne til tider gav ham mere end 35 % af stemmerne, og socialdemokraten Defferres meget ringe resultat. Defferre havde ellers allieret sig med *Pierre Mendés France*, der under valgkampen blev præsenteret som Frankrigs kommende regeringsleder, hvis Deferre blev præsident. Makkerparret Defferre–Mendés holdt en saglig tone under valgkampen, med tørre tal – måske lidt for tørre – gjorde de regnskabet op over 10 års gaullistisk økonomisk og social politik. De var de eneste, der fortalte franskmændene, at kassen efter de Gaulle var tom – en kendsgerning som den nuværende regering Chaban-Delmas og præsident Pompidou ikke kan drømme om at nægte. At Pohers stjerne de sidste dage før valgets første omgang faldt så brat hang sikkert noget sammen med hans usikre og lidt for »den-brave-mand-fra-nabokommunen« fremtoning. I virkeligheden var det også hæmmende for hans valgkamp, at han samtidig skulle beklæde embedet som republikkens midlertidige præsident. Hans stilling blev naturligvis ikke lettere af, at han uforsigtigt efter folkeafstemningen udtalte, at han *ikke* ville være kandidat til præsidentposten. En del af hans handlinger som midlertidig præsident blev ellers vidt påskønnet i landets ikke-gaullistiske lejr: han afskedigede den mystiske *Foccart*, en regeringsfunktionær, der under de Gaulles direkte ordrer havde dirigeret de hemmelige politiorganisationers aktiviteter (Ben Barka-affæren m. m.) og som præsident Georges Pompidou har været nødt til at genansætte, han kaldte ORTF's ledelse til sig og indskærpede den, at radio og fjernsyn måtte bestræbe sig på objektivitet i sin nyhedsformidling og sine politiske kommentarer, han løftede sløret for den mildest talt besynderlige retsopfattelse der stadig dominerer inden for det franske politi og retsvæsen osv. osv. Men, som det viste sig på valgdagene, den tendens til at genopvække forne tiders »tredie styrke« i fransk politik, som Poher symboliserede, var langt fra stærk nok til at hamle op med gaullismen i Pompidous skikkelse.

Ved siden af socialdemokraternes katastroferesultat kom kommunisternes valgtal til at stå som en halv triumf. Duclos sikrede partiet 1/5 af de afgivne stemmer, og det svarede til, hvad kommunisterne var vant til at få ved parlamentsvalgene. Ikke alene blev det franske kommunistparti dermed venstrefløjens stærkeste element, men det var i virkeligheden i stand til at afgøre det endelige udfald af præsidentvalget. Hvis kommunisterne havde anbefalet deres vælgere at stemme mod Pompidou – altså

for Poher – i anden omgang, hvor der som bekendt kun er to kandidater tilbage havde den gaullistiske kandidat været mere end i farezonen. Nu fastholdt kommunisterne, at Poher og Pompidou kom ud på eet (Duclos' berømte »blanc bonnet, bonnet blanc«), og at det derfor var de kommunistiske vælgeres pligt i anden omgang den 15. juni at boykotte valget ved at blive hjemme på sofaen (på fransk: at tage på fisketur). Det vil naturligvis forblive en uvished, om Frankrig havde fået en præsident, der hed Poher i stedet for Pompidou, hvis det kommunistiske parti havde svunget sine vælgere over på Pohers navn i anden omgang. Operationen kunne muligvis have haft til følge, at en del centrumsvælgere havde ladet sig skræmme af selskabet med kommunisterne og var gået til Pompidou.

Om Georges Pompidous valgsejr kunne meget siges. Der er allerede skrevet flere bøger om den. Her vil vi indskrænke os til to kommentarer: han blev valgt med kun godt 1/3 af de stemmeberettigedes stemmer – og selv om det demokratiske system forudsætter, at et valg med selv den mindste overvægt (ex. Kennedy 1960, Willy Brandt oktober 1969) er fuldgyldigt som hvis flertallet havde været langt større, er Pompidous stemmetal værd at huske, når ikke alene hans, men »eftergaullismens« fundering i det franske samfund i de kommende år skal stå sin prøve. Desuden – som bemærkning nummer to – blev Pompidou valgt på slagordet »fortsættelse og forandring« (continuité et changement), hvori hele den generalfri gaullismes problematik er indeholdt, og som indtil videre har voldt præsidenten mange kvaler, fordi det vitterligt er svært at afbalancere disse to modstridende fænomener.

Mens generalen trak sig tilbage til Colombey-les-deux-Eglises og i en periode til Irland og i øvrigt opretholdt den fuldstændige tavshed, som han indtil dato ikke har brudt, nåede Pompidou således frem til præsidentposten, hvor han på een gang skulle løfte en arv, han delvis selv havde været med til at udforme og tillige sabotere, og forberede en fremtid, han som premierminister i 6 år allerede faretruende havde kompromitteret på forhånd.

POMPIDOLISMEN

Ovenpå den hektiske politiske aktivitet i flere forårsmåneder med en folkeafstemning og et præsidentvalg – der naturligvis i virkeligheden forhindrede enhver politisk *handling* indadtil og udadtil – trængte den franske befolkning til ro. Georges Pompidou havde under valgkampen fremstillet sig som den, der kunne sikre landet en rolig overgang til de nye tider. Hvad enten det nu skyldtes, at Pompidou virkelig indgød franskmændene

tillid, eller der simpelthen var tale om en udmattelse efter i virkeligheden mere end et års politisk dramatik i Frankrig, så udeblev i hvert fald det »kaos«, som de Gaulle og adskillige gaullister altid havde forudset og benyttet som skræmmebillede i den situation, hvor generalen ikke længere styrede republikken. Indsættelsen af den nye præsident fandt sted på normal vis. Poher vendte tilbage til sin formandsstol i Senatet og afviste, at der skulle findes et politisk fænomen i Frankrig, der kunne kaldes »poherismen«. Pompidou koncentrerede sig med det samme om den nye regering.

Jacques Chaban-Delmas, en oprindelig radikal politiker som modstandskampen havde gjort til gaullist, og som de sidste ti år havde været Nationalforsamlingens formand – foruden at han passede borgmesterhvervet i Bordeaux – blev udpeget af Pompidou til at lede den ny regering. Chaban-Delmas og Pompidou havde kun på enkelte punkter kvaler med ministerlisten. De kunne ret hurtigt blive enige om, at undervisningsministeren, *Edgar Faure*, manden der under de Gaulles sidste præsidentår havde udkastet temmelig avancerede universitetsreformer, måtte ofres for at imødekomme den ortodokse fløj af gaullismen. Faure havde for disse højregaullister repræsenteret selve den moralske opløsning af universitetslivet, og forholdet mellem denne minister og gaullisterne var naturligvis ikke blevet bedre af, at Edgar Faure i en artikel i Le Monde havde betegnet de gaullistiske aktivister i CDR (Comités de la défense de la République) som »fasciserende«. Men Faure faldt ikke alene, fordi hans reformpolitik blev vurderet som politisk farlig af de konservative. Pompidou og Chaban-Delmas ville praktisere den »åbning«, der var lovet i valgkampen, og som nu manifesterede sig i, at tre centrumspolitikere (*Jacques Duhamel, Joseph Fontanet* og *René Pleven*) og en uafhængig republikaner (Valéry Giscard d'Estaing) blev ministre. »Åbningen« var en bitter pille for en stor del af de konservative eller ortodokse gaullister – navnlig Giscard d'Estaings overtagelse af finansministerposten vakte deres vrede, han var jo af dem der havde »væltet de Gaulle« ved folkeafstemningen. Hvis »åbningen«, der altså var en erkendelse af at gaullismen ikke alene repræsenterede det krav om fornyelse, folkeafstemningen havde vist, skulle blive accepteret af gaullismens »hårde kærne«, måtte man ikke samtidig irritere den ved at beholde en Edgar Faure.

Den slags overvejelser foruden forsøget på at få den tidligere konseilspræsident *Antoine Pinay* til at acceptere finansministeriet gjorde, at regeringsdannelsen trak noget ud. Forhandlingerne med Pinay var lige ved at udvikle sig til et pinligt intermezzo for Pompidou, der tydeligvis ønskede at benytte myten om Pinay mere end manden Pinay. Samme Pinay afslog opfordringen og bemærkede, at den franske befolkning ikke var tilstrækkelig moden til at tåle den stramme finanspolitik, som ville blive nødvendig.

Den nye præsident holdt sin første pressekonference i juli. Forsøget på at skabe en ny stil, så sammenligningen med den forsvundne statsmand ikke skulle blive alt for påtrængende, lykkedes ikke alt for godt. Stolerækkerne i Elysécpalæets festsal var stillet på den anden led.

Da franskmændene begyndte at tage af sted på ferie for i næsten to måneder at lægge landets produktivitet så godt som øde, var det politiske drama udspillet. Den massedemonstration af individualisme, franskmændene foretager ved i få uger af året at samle sig til feriens glæder på ganske få »rigtige« steder sydpå, fik tillige med hedesommeren det generelle billede af Frankrig til at tage sig underlig tamt ud efter de begivenhedsrige måneder.

Præcis denne almindelige tamhed har enhver fransk regering til alle tider benyttet sig af til at realisere den mest upopulære del af sin politik. I tilfældet Pompidou/Chaban-Delmas var der måske en større portion af upopulære økonomiske og finanspolitiske foranstaltninger at placere i sommerstemningen end i mange år.

Stort set gives der to forklaringer af franske politikere og økonomer på den krise, Frankrig i efteråret 1969 stikker så dybt i. Hvad vi for nemheds skyld her kalder den gaullistiske forklaring ser i grove træk sådan ud: den økonomiske krise, hvis hovedfaktor er underskud på betalingsbalancen og en deraf følgende undergravning af franc'en, er i alt væsentlig en følge af de omfattende strejker i maj-juni 1968; solide valutareserver, en ikke ubetydelig guldbeholdning, en stabil og anset franc osv. kendetegnede situationen forud for dette tidspunkt, og den økonomiske vækst i Frankrig foregik under en kontrolleret og hensigtsmæssig modernisering af produktionsapparatet, der ville have gjort tilpasningen til de nye og krævende konkurrenceforhold inden for Fællesmarkedet nogenlunde smertefri og harmonisk. Med andre ord: hvad studenterne satte i gang i deres anarkistiske ansvarsløshed, og som arbejderne fulgte op med deres lige så ansvarsløse aktioner på arbejdspladserne, skød bunden ud af en sund økonomi i en velordnet og korrekt fungerende republik, der ved de Gaulles indsats var blevet udstyret med grundmurede politiske institutioner og en ny politisk moral.

Den anden forklaring – den der f. ex. blev givet af Defferre/Mendés France ved præsidentvalget – accepterer ikke billedet af den økonomiske og sociale status i Frankrig før maj-juni 1968, som det tager sig ud for gaullisterne. Begivenhederne i foråret 1968 afslørede netop den utilfredshed i befolkningen, der skyldtes 10 års gaullistisk administration. En tilbundsgående opgørelse over den økonomiske og finansielle politik – den stadig omdiskuterede »bilan« – under de Gaulle vil netop vise, at forsømmelserne med hensyn til at udvikle den franske industri, omlægge og modernisere landbruget og rationalisere hele transport- kommunikations- og distribu-

tionssystemet i Frankrig er forsømmelser, som generelt har præget hele den 5. republik, fordi de Gaulle fra begyndelsen har interesseret sig mere for at give Frankrig et ansigt udadtil end for at give franskmændene tidssvarende livsvilkår og udviklingsmuligheder inden for landets grænser.

Modsætningen mellem de to forklaringer og hele diskussionen om »skyldspørgsmålet« er naturligvis først og fremmest politisk bestemt. Hvad der kan fastslås som en kendsgerning er, at Frankrigs økonomiske situation ved de Gaulles afgang og i den efterfølgende tid har været alt andet end strålende. Eftergaullismen eller *pompidolismen* har da også hovedsagelig formet sig som en kamp mod den økonomiske *déroute*, der truer Frankrig.

Den 8. august kom devalueringen af franc'en med 12,50 %. Den rent teknisk vellykkede nedskrivning blev af regeringen argumenteret som en nødvendig konstatering af franc'ens reelle værdi på det internationale valutamarked. Den harmonerede ikke synderlig godt med Georges Pompidous valgløfter i foråret om franc'ens urørlighed, men til gengæld med den faktiske stilling franc'en havde stået i siden finans- og valutakrisen i november 1968, hvor en spekulationsbølge i forbindelse med rygter om en opskrivning af D-marken forårsagede en stærk kapitalflugt fra Frankrig. De Gaulle havde trodset alle forudsigelser dengang ved simpelthen at nægte at nedskrive franc'en, men siden havde der været en klar uoverensstemmelse mellem de officielle kurser og de reelle omkring franc'en. Ingen bestred da heller det rigtige i devalueringen den 8. august – bortset fra den tidligere gaullistiske minister *Jeanneney* – men oppositionen fremhævede dels, at den burde have fundet sted et år før, dels at den var for beskeden. Præsident Pompidou har i øvrigt på sin seneste pressekonference indrømmet, at han i juli 1968 var tilhænger af at nedskrive franc'en.

Efter devalueringen fulgte som et led i den finanspolitiske stramning en række kreditindskrænkende foranstaltninger, der sigter mod en nedsættelse af forbruget. Regeringens samlede økonomiske politik blev fremlagt af premierminister Chaban-Delmas ved parlamentsåbningen i oktober i form af en »genrejsningsplan« (plan de redressement) for de kommende måneders udvikling. Finansloven for 1970 indgår med sine besparelser i den offentlige sektor og princippet om balance mellem statens indtægter og udgifter i denne økonomiske plan, som har finansminister Giscard d'Estaing som direkte ophavsmand.

Det er umuligt at vide, om planen lykkes. Frankrig lider under ganske enorme forsinkelser på forskellige af sit industrielle apparats områder, f. ex. er telefonsystemet Europas næstdårligste – efter det portugisiske – og såvel på dette specielle område som f. ex. hvad angår motorveje er det ikke en genrejsningsplan over nogle måneder, der kan ændre tingenes tilstand synderligt. Men lad os i stedet for at gennemgå detaillerne indskrænke os til et par bemærkninger. Den første er, at regeringen og på længere sigt

republikken under pompidolismen er politisk afhængig af, om det lykkes eller ikke at få rettet økonomien op – og vel at mærke på en måde, der er socialt acceptabel for arbejderne, bønderne og de små næringsdrivende. Den anden bemærkning er, at det lige så meget som moderniseringen af selve produktionsapparatet og hele det økonomiske system i Frankrig er et spørgsmål om at modernisere en *mentalitet*. En hel del franskmænd har fortsat den opfattelse, at Frankrig »er en have«, dvs. så naturligt velstående, at selv den sletteste økonomiske politik aldrig kan bringe landet i en katastrofal situation. Tankegangen er i sig selv tiltalende, men den fremmer en indstilling til den økonomiske indsats, der på en kedelig måde er illusionsnærende i en tid, hvor Frankrig ikke længere lever bag beskyttende toldgrænser i fredelig, selvforsynende isolation. Til syvende og sidst drejer genrejsningen sig derfor nok så meget om at indgyde den franske befolkning en ny indstilling til industricivilisationens vilkår som den er en finansministeriel operation udsprunget af en øjeblikkelig vanskelig situation.

DE POLITISKE KRÆFTER

Med en præsident valgt for syv år og et flertal i Nationalforsamlingen, der selv uden støtte af borgerlige nabogrupper kan sikre sig sine lovforslag vedtaget, står *gaullismen* stærkere end nogen politisk formation eller noget parti nogensinde har stået i Frankrig. At denne styrke også gælder blandt vælgerne i dag fik man en antydning af ved de seks suppleringsvalg den 19. og 26. oktober, hvor tidligere gaullistiske ministre i regeringen Couve de Murville var opstillet. De fem, deriblandt Edgar Faure og Pierre Messmer, sikrede deres valg som deputeret straks i første valgomgang og med høje stemmetal. Men Couve de Murville, de Gaulles sidste premierminister, måtte bide i græsset over for PSU-socialisten, Michel Rocard.

Tilsyneladende er gaullismen efter de Gaulle da i en uovervindelig position. Men »flertalskendsgerningen«, som endnu for de fleste politiske iagttagere i Frankrig er et nyt og opsigtsvækkende fænomen, er ikke helt problemfri. For det første er denne kendsgerning ikke udelukkende en følge af gaullismens egen triumfmarch, men i en vis forstand det negative udtryk for, at oppositionen til venstre gennem sin selvædende splittelse efterlader et tomrum. For det andet er netop flertallet for gaullisterne et dilemma: jo større et parti eller en bevægelse bliver, jo større er muligheden for, at centrifugale kræfter inden for bevægelsen vokser frem; gaullister er mange slags, nu som altid, men efter de Gaulles afgang har forskellene mellem de eksisterende fløje og grupperinger været mere iøjnefaldende. Venstregaullisterne i »Front du Progrès«, anført af den tidligere justitsminister *René Capitant*, kritiserer meget skarpt Pompidou og ankla-

ger ham for at svigte de Gaulles »sociale linie«, dvs. princippet om medbestemmelse (participation) som det moderne samfunds tredie vej mellem kapitalisme og socialisme. Andre venstregaullister har genskabt UDT (Union démocratique du travail), der med folk som *Louis Vallon* i 1962 lod sig integrere i det gaullistiske parti, dengang UNR (Union pour la nouvelle République), for at markere en vis afstand til pompidolismen, navnlig på socialpolitikkens område. På den modsatte fløj har de »betingelsesløse« gaullister samlet sig i en »amical« eller vennegruppe, der sætter sig for at vogte over arven fra generalen og råbe vagt i gevær, hver gang Pompidou afviger fra det, der efter deres opfattelse er den korrekte gaullisme. De »betingelsesløse« er i regeringen repræsenteret af forsvarsminister *Michel Debré* og i parlamentsgruppen af en mand som *Alexandre Sanguinetti*. Der kan lægges flere andre snit gennem det gaullistiske flertal, som svarer til divergerende opfattelser af den politiske stil og handling.

Men det væsentligste element i dette flertalsdilemma har uden tvivl været spørgsmålet om en flytning af fundamentet for gaullismen, så det i højere grad blev udgjort af politikere i det franske centrum. Pompidou, der udmærket kender gaullismens interne svagheder i den situation, hvor de Gaulle ikke længere dækker dem, vil uden tvivl arbejde på en sådan flytning, der foreløbig har fundet udtryk i »åbningen« mod centrum ved regeringsdannelsen. Han stræber mod at omdanne gaullismen til et stort folkeligt, konservativt parti, der allerede ved næste parlamentsvalg kan tone frem som gaullismens sande, men selvstændige ætling. Denne stræben vil han f. ex. kunne fremme gennem politikere som Edgar Faure og *Edgar Pisani*. Blot er tiden ikke inde til at bekende kulør. De Gaulle skal på større afstand, »moderniseringen« af gaullismen må ikke hæfte nogen antydning af troløshed på Georges Pompidou.

Sammenfattende om gaullismen under pompidolismen må det dog gentages, at vi står over for den stærkeste politiske formation, Frankrig i lange tider har kendt.

Det yderste højre synes ikke i dag at spille nogen rolle. Her har de Gaulles afgang simpelthen betydet, at Algiernostalgikere og andre har mistet genstanden for deres had. På den *yderste venstrefløj* er modløsheden efter de febrile forhåbninger i foråret 1968 temmelig stor. Bitterheden mod de etablerede venstrepartier skyldes disse partiers manglende revolutionære vilje, og kampen mod gaullismen er blevet vanskeligere, blandt andet fordi samme gaullisme er blevet en mere diffus, borgerlig størrelse, Centrum er fløjet i tusinde stykker, og adskillige af dem er havnet i den bredbarmede gaullisme af i dag. Tilbage bliver de traditionelle partier på venstrefløjen, kommunisterne, venstresocialisterne (PSU), socialdemokraterne og de radikale. De politiske klubber, der spillede en rolle

som et intellektuelt gæremiddel for et par år siden, kan næppe tælles med blandt de politiske kræfter nu.

Det kommunistiske parti (PCF) kom helskindet over præsidentvalget. Men det står efter Tjekkoslovakiet i den velkendte isolation i fransk politik, og der synes ikke lige straks at være udsigt til, at partiet kan bryde den. Tilnærmelsen til det ikke-kommunistiske venstre, som fandt sted mens Venstreføderationen eksisterede, er blevet sat nogle skridt tilbage. Partiet slås indenfor sine egne fire vægge nu som altid med sine intellektuelle – direktøren for det marxistiske studiecenter, filosoffen *Roger Garaudy*, og digteren *Louis Aragon*, der er medlem af partiets politbureau, har måttet indkassere tilrettevisninger på grund af deres kritik af den sovjetiske politik i Tjekkoslovakiet.

Venstresocialisterne har i Michel Rocard en intelligent leder, der forstår at definere en samtidig socialisme på en afmystificerende måde, men partiet er fortsat meget lille og i en overskuelig fremtid sikkert uden indflydelse på den politiske udvikling i Frankrig. Han vil som nyvalgt deputeret dog lade en kritik høre, som ellers vanskeligt når frem på et nationalt plan.

Socialdemokraterne har foretaget et hamskifte. Det gamle SFIO (Section française de l'Internationale ouvrière) fra 1905 eksisterer ikke mere. På kongressen i Issy-les-Moulinaux i juli i år tog partiet navneforandring til *Parti Socialiste*. Under ledelse af Alain Savary, der med titel af førstesekretær har afløst Guy Mollet, forsøger socialdemokraterne at slippe løs af en kompromitterende fortid. »Den svenske socialisme« er blevet det store ideal, uden at man altid er sikker på, hvad de franske socialdemokrater egentlig forstår derved. Med 43 Nationalforsamlingsmedlemmer og 840.000 medlemmer er partiet ikke nogen ubetydelig faktor i fransk politik, men indtil videre er det inde i en reflektionsperiode, som vil finde sin første udløsning i februar 1970, hvor det nye partiprogram skal behandles på en kongres.

Det radikale parti, eller radikal-socialisterne, valgte på deres ekstraordinære kongres den 19. oktober i år *Maurice Faure* til ny formand. Den afgående formand, René Billères, der havde tegnet partiets deltagelse i Venstreføderationen, er hermed blevet afløst af en politiker, der står noget længere til højre – for så vidt højre og venstre er begreber af nogen som helst relevans, når det drejer sig om de radikale. Partiets 13 medlemmer af Nationalforsamlingen har associeret sig med den socialdemokratiske gruppe, men ønsker at bevare en selvstændig status som en slags »undergruppe« i forsamlingen, selv om dette strider mod forretningsordenen. Den nye formand lover en fuldstændig fornyelse af det radikale parti og har givet sig selv og partiets nye generalsekretær, Express-redaktøren Jean-Jacques Servan-Schreiber, 100 dage til at bevise det. Ved juletid skulle da

det ældste parti i Frankrig på overbevisende måde kunne godtgøre, at det har en mission på det politiske terræn, der som Maurice Faure udtrykker det ligger mellem »neo-kapitalismen og kollektivismen«.

Til de politiske kræfter hører naturligvis også erhvervslivets organisationer og syndikaterne såvel på arbejder- som arbejdsgiverside. Det vil føre for vidt inden for rammerne af denne artikel at analysere deres målsætning og midler. Men så meget kan siges, at den politiske opposition i dag snarere findes i fagbevægelsen end hos partierne. Da det kommunistiske fagforbund, CGT's formand, *Georges Séguy* i september i år fremsatte en bemærkning om, at regeringen og præsidenten ikke skulle føle sig alt for sikre på at vare tiden ud, fremkaldte han stor bestyrtelse hos gaullisterne. Reaktionen på »den lille sætning« og den efterfølgende debat understregede, hvor fronterne i den politiske kamp går. Arbejderorganisationerne er regeringens egentlige modspiller. Det politiske opgør, som jo netop finder sted inden for hele det økonomiske og sociale område, foregår mellem fagforbundene og den 5. republiks statsmagt. Det er en kendsgerning som også debatten vedrørende Pompidous plan om at uddele 30–40 % af Renaultfabrikkernes kapital i form af arbejderaktier til de 80.000 ansatte har vist. Arbejderne på Renault, der i politisk-økonomisk forstand er Frankrigs B & W, frygter at regeringen derigennem ønsker at ophæve fabrikkernes status som nationaliseret virksomhed, og at den blot vil benytte aktieidéen til at aflede opmærksomheden fra lønkravene. Mere end i Nationalforsamlingen kan man sige, at den franske indenrigspolitik afgøres på de store arbejdspladser som f. ex. Renault. Tilsvarende spiller det meget anspændte forhold mellem regeringen og de selvstændige næringsdrivende, der klager over skattepolitikken og frygter virkningerne af supermarkedernes udbredelse, en større rolle end den politiske debat mellem flertallet og oppositionspartierne. Hvad landbruget angår, har den såkaldte Vedel-rapport (efter kommissionsformanden, juristen Georges Vedel) om en nødvendig og drastisk indskrænkning af det dyrkede areal og dermed af antallet af aktive i landbruget, og reaktionerne på den en betydelig indflydelse på den økonomiske politik, eller politik kort og godt, som regeringen kan og tør føre.

Når det i indledningen til denne artikel derfor hævdes, at parlamentet efter de Gaulles afgang pånyt har fået en vis vægt, må dette forstås sådan, at præsidenten og regeringen følger den parlamentariske procedure med større samvittighedsfuldhed, end det skete tidligere, og at debatterne i Nationalforsamlingen og Senatet – trods det absolutte gaullistiske flertal i det førstnævnte kammer – er blevet mere righoldige. De politiske afgørelsers skæbne formes andetsteds.

– – –

Virkningerne af de Gaulles afgang er endnu uoverskuelige. Magtskiftet

har fundet sted uden dramatik. Gaullismen overlever på den måde, at den søger at give sig selv en ny form. En person skal afløses af en doktrin. Uden begejstring har de franske vælgere foretrukket den 5. republiks fortsættelse fremfor det ukendte – også selv om de mænd, der leder den, har et tungt ansvar for den økonomiske situation, landet befinder sig i. Den sociale uro er konstant. Er vi vidne til en våbenpudsning før slaget, eller vil det franske samfund uden eksplosioner knirke sig ud af sin utidssvarende mundering? I Georges Pompidous sted ville man ikke føle sig alt for sikker på, at overgangen til pompidolismen fortsatte så jævnt glidende.

ØKONOMISKE REFORMER I SOVJETUNIONEN I*

JØRN HENRIK PETERSEN

BAGGRUNDEN FOR REFORMERNE

1. Den generelle baggrund for de økonomiske reformer i Østeuropa må i nogen grad søges i den afmatning i den økonomiske vækst, der har karakteriseret perioden fra 50'ernes slutning. I 1963 indtrådte det alvorligste tilbageslag for de østeuropæiske landes økonomiske udvikling, idet f. eks. Tjekkoslovakiet registrerede et fald i nationalproduktet og industriproduktionen[1]), og Sovjetunionens nationalproduktvækstrate faldt til 2,6 pct.

For Sovjetunionens vedkommende udgør året 1958 et skillepunkt mellem vækst og retarderingsfase[2]). For perioden 1950–1958 udgjorde den gennemsnitlige årlige vækst i bruttonationalproduktet 7,1 %, en gennemsnitlig vækst som kun Vest-Tyskland oversteg, (7,6 %). For perioden 1958–1964 faldt vækstraten gennemsnitlig til 5,3 %, en vækstrate som blev overgået af såvel Frankrig, Vest-Tyskland, Italien og Japan. Denne vækstrate kan også sammenholdes med den vækstrate på 10 % pr. år, man opererer med i partiprogrammet fra 1961[3]).

Det er især landbrugets stagnation, der har forårsaget retarderingen,

TABEL 1

Årlig vækstrate for BNP		Sektor	Årlig vækstrate	
År	Rate		1950–58	1958–64
1958	9,4	Industri	10,9	7,8
1959	4,9	Konstruktion	13,2	5,8
1960	5,2	Landbrug	5,7	1,5
1961	6,2	Transport	12,2	9,3
1962	5,1	Handel	4,0	6,0
1963	2,6	Tjenesteydelser	2,4	4,4
1964	7,9	BNP	7,1	5,3

Kilde: Cohn p. 104.

*) Artiklens anden del bringes i næste nummer af Økonomi og Politik.

1) Jfr. Jørn Henrik Petersen: De Tjekkoslovakiske økonomiske reformer – baggrund og indhold. Økonomi og Politik 1968, nr. 3.

2) Stanley Cohn: Soviet growth retardation: Trends in resource availability and efficiency, i New Directions in the Soviet Economy, Washington, 1966.

3) Sovjetunionens program for kommunismen, København 1964.

TABEL 2

Kilder til den sovjetiske ikke-landbrugsmæssige civile arbejdsstyrke i tusinder

År	Civil ikke-landbrugsmæssig besk.	Arbejdsdygtig population	Total besk.	Besk. i landbrug	Militær besk.	Ikke besk.	Produktionsdeltagelsesforhold
1950	36778	115067	82532	41054	4700	32535	71,7
1958	49499	133920	94767	41468	3800	39153	70,8
1964	64302	140137	106553	38963	3300	33584	76,0
1950–58	12271	18853	12235	414	÷900	6618	÷0,9
1958–64	14803	6217	11786	÷2505	÷500	÷5569	5,2

Kilde: Cohn p. 111.

jfr. tabel 1, der viser de årlige vækstrater for bruttonationalproduktet som helhed og for visse sektorer.

De kraftige svingninger i de totale vækstrater skyldes i nogen grad svingninger i landbrugsproduktionen som følge af vejrmæssige forhold. Tabellen viser den stærke reduktion i landbrugsproduktionens vækstrate (fra 5,7 % i perioden 1950–1958 til 1,5 % i perioden 1958–1964) og et ikke ubetydeligt fald i industriens vækstrate.

Denne afmatning i vækstempoet kan ikke forklares ved ændringer i mængde og sammensætning af inputs, men er sammenhængende med den formindskede effektivitet, hvormed produktionsfaktorerne er blevet udnyttet.

Ifølge Cohn's beregninger[4]) bidrager arbejdskraften med ca. 70 % af bruttonationalproduktet, hvorfor udviklingen i arbejdsstyrken og dennes effektivitet er en væsentlig faktor ved vurderingen af den økonomiske udvikling. I 1950–58 havde man (jfr. tabel 2) en gunstig demografisk situation, der gav mulighed for en kraftig vækst i den civile ikke landbrugsmæssige beskæftigelse samtidig med en forøgelse af arbejdsstyrken i landbruget med 0,4 mill. og en stigning på 6,6 mill. i den ikke beskæftigede del af befolkningen. 0,9 mill. frisattes fra militær anvendelse.

Mens forøgelsen af den arbejdsdygtige del af befolkningen i perioden 1950–1958 var ca. 50 % større end forøgelsen i den civile ikke-landbrugsmæssige beskæftigelse, kunne kun mindre end halvdelen af væksten i den civile ikke landbrugsmæssige beskæftigelse i perioden fra 1958–1964 komme fra direkte demografiske faktorer. I denne periode har man derfor måttet frisætte arbejdskraft fra både landbruget og militæret, samtidig med at flere personer måtte overføres fra at være ikke beskæftigede til

[4]) Stanley Cohn ibid.

TABEL 3

Investeringsvækstrater

Land	Ikke-boliginv.		Boliginv.		Total inv.	
	1950–58	1958–63	1950–58	1958–63	1950–58	1958–63
USSR	12,5	9,4	18,0	÷0,3	10,8	7,4
Frankrig	4,5	7,0	11,6	7,4	5,5	7,1
Vesttyskland	10,6	10,3	8,0	7,5	9,6	8,4
Italien	6,2	6,4	15,6	8,6	8,2	6,9
UK	4,7	6,7	7,5	10,7	4,4	7,4
USA	1,6	5,4	0,7	0,28	1,3	4,6

Kilde: Cohn p. 117.

at tage del i produktionen. Herved steg det i forvejen høje produktionsdeltagelsesforhold yderligere, hvilket bl. a. kommer til udtryk gennem en stor anvendelse af kvinder i arbejdsstyrken. Der er ingen tvivl om, at denne forøgelse af den civile ikke landbrugsmæssige arbejdsstyrke er sket gennem indsættelse af marginal arbejdskraft med lav produktivitet. Mens arbejdsproduktiviteten i perioden 1950–1958 udtrykt i mandstimer var 5,8 faldt den i perioden 1958–1964 til et gennemsnit på 4,7.

Kapitalinvesteringernes vækstrate har kun holdt trit med (og er faldet relativt tilbage) andre landes gennem negligering af investeringerne i boligsektoren, (jfr. tabel 3).

Måler man investeringernes produktivitet ved deres marginale capital/output ratio, d. v. s. det antal investeringsenheder der er nødvendige for at producere en yderligere enhed bruttonationalprodukt eller nettooutput i en økonomisk sektor, har udviklingen som det fremgår af tabel 4, været særdeles ugunstig i Sovjetunionen.

TABEL 4

Komparative »incremental capital/output ratios«

Land	I alt		Pr. beskæftiget	
	I-1950–57 O-1951–58	I-1958–63 O-1959–64	I-1950–57 O-1951–58	I-1958–63 O-1959–64
Sovjet	2,1	3,3	2,8	4,9
Frankrig	3,0	2,8	3,3	3,5
Vesttyskland	2,0	3,2	2,9	4,1
Italien	2,5	2,7	3,6	2,9
UK	4,5	3,4	5,7	4,5
USA	4,1	2,8	6,2	4,5

Kilde: Cohn p. 120.

TABEL 5

Årlige outputvækstrater

	1951–65	1951–55	1956–58	1959–61	1962–65
Industrial materials	8,8	10,6	9,5	7,8	7,0
Maskiner og metalforarbejdning	11,9	13,7	10,9	12,0	10,1
Konsumentgoder	7,1	9,9	7,4	5,7	3,5
I alt	9,3	11,2	9,5	8,6	7,3

Kilde: Noren p. 281.

Udviklingen indenfor industrisektoren skal belyses gennem en meget summarisk tabel, der viser afmatningen i væksten[5]).

Af tabel 5 ses, at der vel er indtrådt en afmatning af den industrielle vækst, men der er på ingen måde tale om en »tjekkoslovakisk« situation. Det afgørende er imidlertid, at man ved overgangen til retarderingsfasen stiller det spørgsmål, om der ikke findes bedre metoder til styring af landets økonomi, end man hidtil har anvendt.

2. Inden fremstillingen af den økonomiske politiks nye mål, skal vi kort sammenfatte en række problemer, der er en følge af den hidtidige sovjetiske planmodel.

1) Allokeringen af ressourcerne sker på grundlag af et materialebalancesystem, der har meget vanskeligt ved at sikre plankonsistens[6]), ligesom systemet opmuntrer til uøkonomisk autarki.

2) Ved produktionsfastlæggelsen tages ikke hensyn til konsumenternes efterspørgsel, hvilket undertiden fører til lagerdannelse af usælgelige goder.

3) Virksomhederne pålægges en række mål, der skal realiseres. Disse er hyppigt i indbyrdes modstrid og fører til forvridninger.

4) Kvalitetskravene negligeres.

5) Hyppigt må planerne realiseres i en meget kort periode (såkaldt »storming«).

6) Da der ikke beregnes en pris på kapital og jord, medfører dette hyppigt en uøkonomisk anvendelse.

7) Der eksisterer en modsætning mellem planlæggernes og virksomhedernes interesser, idet de første søger at beskære virksomhedernes krav på input, mens virksomhederne søger at beskytte deres sikkerhedsmarginaler.

8) Da en realiseret plan betyder, at fremtidige planer vil blive større og

[5]) James Noren: Soviet industry: Trends in outputs, inputs and productivity, i New Directions in the Soviet Economy, Washington 1966.

[6]) Jfr. M. Ellman: The consistency of Soviet plans, Scottish Journal of Political Economy, 1969, nr. 1.

derfor vanskeligere at realisere, udnyttes kapaciteten i virksomhederne ikke fuldt ud. Man søger i stedet en minimal overplanopfyldelse.

9) Hyppigt modtager virksomhederne først deres planer et stykke ind i planperioden, og planernes indhold ændres under periodens forløb.

Det er disse problemer, der søges løst gennem reformerne.

NYE MÅL FOR DEN ØKONOMISKE POLITIK

3. De beslutningstagende organer (politikere og planlæggere) har fra midten af 50'erne peget på nye mål for den økonomiske politik: forbedret kvalitet, rationel ressource allokering etc., d. v. s. mål, der ikke kunne realiseres under det traditionelle plansystem baseret på materialebalancer og et stort antal mikroøkonomiske succesindikatorer.

Allerede i partiprogrammet fra 1961[7]) fremhæves en række elementer, der siden kommer til at påvirke reformernes indhold. Følgende citater er typiske for programmet:

»Især må man i alle led af planlægningen og ledelsen af økonomien tilstræbe den mest rationelle og effektive udnyttelse af de materielle arbejdsmæssige og finansielle ressourcer og naturrigdomme, og fjernelse af spild og overflødige omkostninger. I samfundets interesse at opnå de størst mulige resultater med de mindst mulige udgifter – det er en ubetinget lov for den økonomiske opbygning«. (p. 85). (Man bemærker den ejendommelige dobbeltoptimering).

»Partiet lægger ikke mindst vægt på forhøjelsen af anlægsudgifternes effektivitet. Valget af de gunstigste og mest økonomiske retninger for kapitalanlæggene, sikring af den størst mulige produktionsstigning overalt for hver rubel der gives ud til kapitalinvesteringer og hurtigere indtjening af investeringerne«. (p. 86). (Det sidste refererer blandt andet til de langvarige byggeperioder, der ikke mindst var forårsaget af succesindikatorernes udformning i byggeindustrien).

»Den systematiske højnelse af produktionens kvalitet er et ubetinget krav til økonomiens udvikling. Kvaliteten af de sovjetiske virksomheders produktion skal blive betydelig højere end på de bedste kapitalistiske virskomheder. Hertil er det nødvendigt at anvende et udstrakt system af foranstaltninger, indbefattet offentlighedens kontrol, for at udvikle kvalitetsbedømmelsen i planlægningen, i virksomhedernes arbejde og i den socialistiske kappestrid«. (p. 86).

»En nødvendig betingelse for en vellykket opbygning af kommunismen er en fast og konsekvent overholdelse af disciplinen, daglig kontrol og energisk overvindelse af elementer af snævre lokale interesser og bureaukrati i det økonomiske liv. Man må herefter give de lokale organer større

[7]) Sovjetunionens program for kommunismen, København 1964.

medansvar for ledelsen af økonomien og gennemføre en fortsat overdragelse af en række funktioner indenfor den økonomiske ledelse fra fælles unionsorganer til republikorganer, fra republik til områdeorganer og fra områdeorganer til rayon-organer«. (p. 87–88).

»Af hensyn til en mobilisering af de indre reserver, en mere effektiv udnyttelse af kapitalinvesteringerne, produktionsmidlerne og de finansielle midler er det nødvendigt at udvide virksomhedernes operative selvstændighed og initiativ på grundlag af de statslige planopgaver«. (p. 88).

»Under opbygning af kommunismen er det nødvendigt fuldt ud at udnytte vare- og pengerelationerne i overensstemmelse med det nye indhold, der karakteriserer dem i socialismens periode. Her spiller anvendelsen af instrumenter som rentabilitet penge, priser, omkostninger, overskud, handel, kredit og finanser en stor rolle for udviklingen af det økonomiske liv«. (p. 89).

»Det er nødvendigt på enhver måde at forstærke rentabilitetsprincippets anvendelse, at virke for den strengeste sparsommelighed og omhu, at formindske spild, at nedsætte omkostningerne og at forhøje produktionens rentabilitet. Man må bestandig forbedre prissystemet ved at bringe det i overensstemmelse med den kommunistiske opbygnings opgaver, med det tekniske fremskridt, stigningen i produktionen og forbruget og mindskelsen i produktionsudgifterne. Priserne må i stadig højere grad genspejle det samfundsmæssigt nødvendige arbejdskraftforbrug, sikre dækning for omkostningerne ved produktion og fordeling og et vist overskud for hver normalt arbejdende virksomhed«. (p. 90).

LIBERMAN'S FORLAG

4. Professor E. G. Liberman har været en fremtrædende person i debatten om en ændring af det eksisterende plansystem. De væsentligste indlæg i denne debat er oversat til engelsk[8]).

Udgangspunktet for Libermans ideer er de vanskeligheder, der er knyttet til planlægningen på virksomhedsniveau, hvilket ikke kan undgå at rejse problemet om virksomhedernes handlingsfrihed. Kvaliteten af de planer, der foreskrives virksomhederne fra oven er ringe, og man har for at vurdere virksomhedens økonomiske drift og kontrollere dens planopfyldelse, anvendt et stort antal forskellige index (succesindikatorer), der ofte har været indbyrdes modstridende. Et sådant system har haft til følge, at de øvre organer hyppigt har grebet ind i virksomhedernes produktionsproces, at decentralt initiativ er blevet bremset, og at produktionsfaktorerne ikke er blevet udnyttet optimalt. Planerne har været for detaljerede og har ikke kunnet tage hensyn til de enkelte virksomheders specifikke for-

[8]) The Liberman discussion, A new Phase in Soviet Ecomomic Thought, Editor M. E. Sharpe, New York 1966.

hold. Derudover har det traditionelle plansystem hindret en kapacitetudnyttelse af virksomhedernes potentiel, idet udgangspunktet for planudarbejdelsen har været forrige periodes produktionsresultat, hvilket betyder, at man faktisk straffer virksomheden for dens indsats i foregående planperiode. Dertil kommer den manglende konsistens og koordination af forskellige planer.

Når planen lægges til grund for vurderingen af virksomhedens produktive ydelse, implicerer det, at den også bliver afgørende for bonusbetalingerne til virksomhedens ansatte. Derfor vil de skavanker der karakteriserer plansystemet afspejles i bonussystemet.

Manglen på autonomi og i virkeligheden gældende regler for virksomhedernes rettigheder har medført, at de øvre planorganer gang på gang har grebet ind i virksomhedernes forhold, således at der hyppigt foretages omfordelinger mellem virksomhederne (indenfor samme sektor eller region) af outputmål og ressourcetildelinger i planperioden.

Denne situation skaber en interessekonflikt mellem virksomhederne og det øvrige økonomiske system, idet virksomhederne ikke er interesserede i den mest økonomiske ressourceanvendelse, introduktion af ny teknik etc. Virksomhedernes mål er snarere at opnå og realisere en forholdsvis let plan.

Libermans intention er at udrydde skavankerne i det sovjetiske industrielle plansystem, og forøge systemets produktionseffektivitet gennem en ændring i relationerne mellem den centrale planlægning og de producerende virksomheder. For at forbedre systemet vil Liberman erstatte et kommandosystem med et system baseret på økonomiske incentiver eller stimuli, der vil gøre producenterne interesserede i højere planmål, introduktion af ny teknik, forbedring af kvalitet etc.

Allerede i 1955 understreger Liberman det personlige initiativ som afgørende planinstrument[9]). Libermans ideer sigter på en mere fleksibel planudøvelse og berører kun perifert problemet om konstruktion af en optimal plan.

Libermans mål er at simplificere virksomhedsledelsen, forbedre planlægningssystemet, forstærke de ansattes materielle incentiver for derigennem at forøge produktiviteten og at mindske gabet mellem de potentielle muligheder for at øge produktionseffektiviteten og den faktiske realisering af dette potentiel. Disse mål kan ikke realiseres gennem anvendelse af de planmetoder og materielle stimulanser, der anvendtes tidligere, men nu er en afgørende hindring for videre fremskridt[10]).

[9]) Liberman: Cost accounting and material encouragement of industrial personnel, Voprosy Ekonomiki 1955, nr. 6.

[10]) Liberman: Planning industrial production and material stimuli for its development. Kommunist 1956, nr. 10.

Hans synspunkt er, at de svagheder, der karakteriserer virksomhedsledelsen, ikke kan afhjælpes gennem en mere kompliceret, detaljeret og centraliseret planlægning, men kun ved en udvikling af virksomhedernes økonomiske initiativ og uafhængighed. Planen skal sikre de ønskede økonomiske proportioner, og omkostningskalkulation skal være et middel til bestemmelse af den bedste måde til realisering af direktiverne på basis af virksomhedsledelsens aktive deltagelse i introduktionen af nye produktionsprocesser. Virksomhederne må gives et videre initiativ og ikke være bundet af »petty tutelage« og bureaukratiske metoder. Omvendt skal virksomhederne være under kontrol for at modvirke tendenser til »departmentalism«. Problemet skal løses gennem anvendelse af materielle incentiver, der reflekterer en kombination af individuelle og offentlige interesser uden at føre til bureaukratiske ledelsesmetoder[11]).

I en artikel fra 1959 går Liberman betydeligt videre end i sin mere kendte 1962 artikel, idet han, efter at have påpeget de i systemet iboende autarkiske tendenser, konkluderer, at udbudssystemet må baseres på andre principper. Større leverancer skal baseres på langsigtede kontraktlige relationer mellem udbyder og konsument. For mindre leverancer skal de økonomiske råd have beredskabslagre, hvorfra konsumenterne kan få deres udbud[12]). Det er kun i denne artikel fra 1959 han direkte foreslår materialebalancesystemet ophævet.

At Liberman sigter på praktisk accept af sine teorier, fremgår af hans indlægs mange kompromisser og udeladelse af kontroversielle problemstillinger. Han understreger, at de centrale planlæggere ikke vil miste deres kontrol med økonomiens udvikling. Et synspunkt, der tjener til at undgå dette magthierarkis modstand mod systemændringer. Den centrale administration vil netop blive styrket ved at frigøre den fra unødvendigt detailarbejde. En simplificeret planlægning betyder ikke en svagere planlægning, tværtimod. Jo mere decentraliseret planlægning er i detailspørgsmål, jo mere opmærksomhed kan de centrale planorganer ofre de væsentligste planstørrelser[13]).

Virksomhedernes autonomi i deres egenskab af planudøvere forøges, men de skal stadig være underkastet restriktioner i form af bindende outputvolumen, produktionssammensætning og leveringsforpligtelser[14]).

Det store antal succesindikatorer foreslås erstattet af et kriterium, nemlig profitabiliteten (profitten i forhold til den samlede kapital). I

11) Liberman: Cost accounting and material encouragement of industrial personnel, Voprosy Ekonomiki 1955, nr. 6.

12) E. G. Liberman: Economic Levers for Fulfilling the Plan for Soviet Industry, Kommunist 1959, nr. 1.

13) E. G. Liberman: Cost accounting and Material encouragement of Industrial Personnel, Voprosy Ekonomiki 1955, nr. 6.

14) E. G. Liberman: Plan, Profits, Bonuses, Pravda 9. september 1962.

1956 påpeger han, at de eksisterende former for materielle incentiver er inadækvate som stimulans til produktionsforbedring. Han søger derfor et enkelt fælles udtryk (en effektivitetsindikator) for alle hidtil anvendte index. Dette finder han i profitabiliteten, der netop er et udtryk determineret af de størrelser, man tidligere interesserede sig for – men isoleret. De centrale myndigheder skal kun forskrive virksomhederne et profitabilitetsmål, der danner basis for virksomhedernes selvstændige udarbejdelse af alle andre planstørrelser[15]). Det er tilpasningen af incentivsystemet til dette kriterium, der er det nye i Libermans forslag. Profitabilitet er også af andre blevet foreslået som »vurderingskriterium«, men ikke som det centrale kriterium, der danner grundlag for alle incentiv- og bonusbetalinger.

Libermans mål er at give virksomhederne et incitament til at forøge deres profit, men det understreges hyppigt i Libermans artikler, at højere profit opnås gennem et højere outputvolumen, hvilket viser, at hans mål primært er at overvinde den modstand mod højere outputmål, virksomhederne hidtil har haft.

Incentivfonden opbygges, så en højere planlagt profitabilitet resulterer i en større fondstildeling. Da virksomhedsledelserne er vant til, at manglende outputrealisering (selv under en »høj« plan) medfører relativ afstraffelse, vil der kunne være tendens til, at ledelsen ikke vil gå ud over, hvad den anser for et sikkert produktionsvolumen. Denne tendens imødegås i Libermans forslag ved at give virksomhederne ret til under alle omstændigheder at tilbageholde en til den faktisk realiserede profitrate svarende del af profitten. På den anden side beregnes bidraget til incentivfonden på basis af et gennemsnit mellem planlagt og realiseret profitrate, såfremt den realiserede overstiger den planlagte. Herigennem straffes tendenser til for forsigtig planlægning.

Profitabilitetsindexet skal gøre virksomhederne ubetinget interesseret i en forbedring af alle produktionsindex, såvel under planudarbejdelsen som under planimplementationen. Dette opnås ved – for ensartede grupper af virksomheder inden for samme sektor – at konstruere en standardprofitdeduktionsskala, der bestemmer størrelsen af bonus under hensyn til profitabilitetsniveauet. Denne fremgangsmåde skulle motivere virksomhederne til planopfyldelse, idet planerne kun omfatter outputvolumens produktionssammensætning og leveringsdatoer. Samtidig udbygges relationerne mellem udbydere og konsumenter. På basis af planen for outputsammensætning og volumen udarbejder virksomhederne selv en totalplan omfattende de øvrige planelementer. Denne opgave, mener han, kan man betro virksomhederne, hvis de gøres materielt interesseret i planopfyldelse og udnyttelse af deres reserver. Med dette for øje udarbejdedes langsigtede

[15]) E. G. Liberman: Planning Industrial Production and Material Stimuli for its Development, Kommunist 1956, nr. 10.

TABEL 6

Profitdeduktionsskala

Aflønning	Profitabilitet						
	-5	5.1-10	10.1-20	20.1-30	30.1-45	45.1-60	60
Kopecs pr. rubel aktiv	–	2,1	3,0	3,9	4,4	4,9	5,3
Tillæg (i % af profit overstigende den laveste intervalgrænse	42,0	18,0	9,0	5,0	3,3	2,7	2,0

Kilde: Liberman: Plan, Profits, Bonuses, Pravda 9. sept. 1962.

profitabilitetsplaner, og der opstilles relationer mellem bonus og profitabilitet, jfr. tabel 6[16]).

Tabellen viser, at højere profitabilitet fører til større profitdeduktion.

Såvel profitabilitetsrammer som profitdeduktionsrater fastsættes centralt, og deduktionsraterne forbliver konstante over en given periode. Deduktionsraterne differentieres efter brancher, idet virksomhederne grupperes under hensyn til deres tekniske og naturlige arbejdsbetingelser for derigennem at give dem en lige start. Sigtet med de konstante deduktionsrammer er, at virksomhederne skal kunne planlægge indenfor en rimelig lang tidshorisont. Dette hænger naturligvis videre sammen med, at virksomhederne skal have et incitament til at gennemføre ændringer i produktionsprocessen, indføre nye produkter og tekniske nydannelser, der temporært kan resultere i forøgede omkostninger og lavere profit, men måske på længere sigt kan medføre en større profit.

De materielle incentivers betydning fremhæves allerede i 1955, hvor Liberman argumenterer for at forbedre omkostningskalkulationssystemet og kombinerer dette med en bonus for outputplanopfyldelse og omkostningsreduktion, idet han lægger følgende principper til grund: 1) bonus må afhænge af og udbetales fra besparelser ved omkostningsreduktioner, 2) de progressive »outlaynormer« skal holdes konstante for mindst et år, hvilket er begrundet med, at såfremt enhver teknisk forbedring øjeblikkelig fører til reduktion af normerne, vil incitamentet til sådanne forbedringer forsvinde. Med mere permanente normer vil der være større incitament til at gennemføre innovationer. 3) Godt udarbejdede normer mindsker behovet for omkostningsplaner, idet man kan nøjes med at sammenligne faktiske udgifter med »outlaynormerne« og lægge denne sammenligning til grund for bonusudbetalingen[17]).

En direkte personlig materiel interesse forelå tidligere i forbindelse med

[16]) E. G. Liberman: Planning Production and Standards of long Term Operation, Voprosy Ekonomiki.

[17]) E. G. Liberman: Cost accounting and Material Encouragement of Industrial Personnel. Voprosy Ekonomiki 1955, nr. 6.

»direktørfonden«; men da indbetalingerne til denne fond var adskilt i tid fra den indsats, der belønnedes, og da en manglende realisering af et enkelt planmål medførte, at der ikke tilflød fonden indtægter, med mindre finansministeriet dispenserede og lod fonden få indtægt under hensyn til, at den manglende planrealisering skyldtes forhold, virksomheden ikke kunne influere på, var dens rolle som stimulator aftagende. Virksomhedernes ansatte så ikke sammenhængen mellem deres indsats og den bonus, der tilflød direktørfonden.

Virksomhedsledelsens aflønning bestemtes af et progressivt bonussystem baseret på overopfyldelse af volumen, hvorimod nedskæringer i produktionsomkostninger og innovationsvirksomhed ikke førte til præmiebetaling. Dette incentivsystem hæmmede ændringer i produktionsprocessen, da ændringer fordrer tid og medfører risiko. Virksomhederne vil kun påtage sig en sådan risiko, hvis de belønnes for det. Er virkningen af en heldig gennemført ændring, at outputprogrammet forøges, »outlaynormerne« nedskæres og omkostningsreduktionsplanen forøges, vil introduktionen af ny teknik gøre det vanskeligere at opnå bonus. Derfor resulterer dette system i modstand mod ændringer[17]).

Begrebet stabile normer har man kendt indenfor landbruget, hvor man ved fastlæggelsen af statsleveringerne fra kollektivbrugene har opereret med en stabil norm, hvorved brugets interesse i at producere ud over normen – for derved at skabe større profit til sig selv – øges.

Liberman vil anvende differentierede normer for forskellige grupper af identiske virksomheder, men de enkelte gruppers normer skal være stabile. Når outputvolumen fortsat skal være exogent givet, vil man imidlertid kun opnå en økonomisk faktorallokering ved anvendelse af en ensartet norm. Begrundelsen for at anvende differentierede normer er, at prioritetssektorernes vækst skal fremmes gennem en lav profitabilitetsnorm, men dette kunne mere hensigtsmæssigt opnås gennem anvendelse af højere priser. Dette understreger den partielle karakter af Libermans forslag, der overvejende sigter på incentivsystemet.

Anvendelsen af differentierede normer implicerer, at det gamle systems skavank med forhandling om inputtildelinger og outputnormer vil gentage sig i form af forhandling om fordelagtige profitabilitetsnormer.

Bonus' størrelse bestemmes af de langsigtede normers realiseringsgrad. Bonusandelen forøges med overprofitabiliteten i forhold til det normative niveau. Man fikserer altså en minimal profitabilitetsgrænse og en minimal bonusandel. Hvad virksomheden opnår ud over dette niveau, deles mellem staten og bonusfonden.

Derfor hævder Liberman, at virksomhedsledelsen vil være interesseret i højere outputmål, da outputekspansion vil føre til omkostningsreduk-

[17]) E. G. Liberman: Cost accounting and Material Encouragement of Industrial Personnel. Voprosy Ekonomiki 1955, nr. 6.

tion og profitabilitetsforøgelse. Såfremt virksomhederne derfor selv formulerer omkostnings- og profitplaner, vil planen aldrig blive lavere end den stabile grænse. Virksomheden vil aktualisere alle sine reserver, da det kommer den selv til gode[18]).

Tendensen til stræben efter lave plantal vil iflg. Liberman forsvinde, fordi lave outputplaner vanskeliggør opnåelse af de inputtildelinger, der er fornødne for at forøge output.

Profitabilitetskalkulationen medfører en implicit kapitalrente. Profitabilitetsberegningen skal sikre den størst mulige udnyttelse af aktiverne, så man med den eksisterende »capital stock« realiserer den højeste profitrate. Profitabiliteten afhænger af forholdet mellem profit og kapital. Da profitten beregnes som salget minus omkostningerne, afhænger dens økonomiske significans af priser, omkostningsbestemmelser og identifikation af de fysiske mængder af output og input. Kapitalens størrelse afhænger af værdifastsættelsesmetoden, målingen af kapitalforbruget og opfattelsen af, hvad der skal includeres i den produktive kapital. Bestemmelse af kapitalværdien er et vanskeligt problem. De kendte profitter kan ikke kapitaliseres, da profitabiliteten bestemmes som procent af den søgte værdi. Kender man ikke værdien af virksomhedernes aktiver, mangler basis for profitabilitetsbestemmelsen. Det er muligvis under hensyn til denne vanskelighed, man vil anvende branchevise profitabilitetsnormer. Denne metode til at modvirke en arbitrær værdifastsættelse kan imidlertid kun anvendes, hvis man kender afvigelsernes retning og derfor kan variere profitnormerne under hensyn hertil.

Liberman tager ikke del i den udbredte prisdiskussion i 60'erne, der overvejende er centreret om de matematisk orienterede økonomers interesse for knaphedspriser, prisfastsættelse på grundlag af de marginale omkostninger, prisernes allokative funktion m. v., men argumenterer for introduktion af sit system selv med det eksisterende prissystem.

Libermans argumentation kan underkastes kritik. De eksisterende priser kan ikke indgå som økonomiske valgindikatorer[19]). Sålænge virksomhederne ikke overvejer på grundlag af adækvate værdiparametre, er det et spørgsmål, om det ikke ville være en fordel at opretholde den centrale planlægning, hvor man dog i sine allokative overvejelser kan lade den centrale viden om ressourcernes større eller mindre knaphed influere på beslutningerne.

Liberman udtaler sig kun perifert om prisreformen. F. eks. fremhæves, at priserne skal fastsættes centralt, men med større fleksibilitet. I særdeles-

[18]) E. G. Liberman: Cost accounting and Material Encouragement of Industrial personnel. Voprosy Ekonomiki 1955, nr. 2.

[19]) Jfr. Jørn Henrik Petersen: De matematisk orienterede økonomers placering i diskussionen om en ændring af prissystemet i Sovjetunionen. Nat. Øk. Tidsskr. 1968, 5–6.

hed skal priser på forbedrede produkter kunne kompensere producenten for evt. forøgede omkostninger og give et incitament såvel til produktion som anvendelse. Priser på nye goder skal fastsættes ved gensidig overenskomst mellem udbydere og efterspørgere, og producenternes tilbøjelighed til at forøge priserne skal modvirkes af efterspørgernes interesser i at opnå goderne så billigt som muligt. En større profitandel skal tildeles incentivfonden, hvis nye eller forbedrede goder produceres.

Med det eksisterende prissystem er profitten en ren bogholderimæssig kategori. Hverken dens niveau eller relative størrelse kan anvendes som grundlag for en rationel ressourceallokering. Når Liberman som sin intention skriver, at det, der er profitabelt for samfundet, også skal være profitabelt for virksomheden, kan dette ikke realiseres under det eksisterende prissystem.

Virksomhedernes endelige plan udarbejdes under hensyn til de centralt fastlagte størrelser outputvolumen, produktionssammensætning og leveringsforpligtelser. Alle andre planindeks udarbejdes af virksomhederne selv, d. v. s. virksomhederne træffer selv beslutning om profitmål, lønfond, antal arbejdere, arbejdsproduktivitet, omkostningsudvikling, investeringer og ny teknologi. Virksomhederne fastlægger selv de forskellige normer ud fra den forventning, at de vil udvise sparsommelighed, da deres succes ikke længere vil afhænge af deres evne til at inflatere normer og udbudsplan under planens udarbejdelse.

Liberman's system vil ikke eliminere udbudsvanskelighederne, og et sælgers marked vil stadig eksistere. Med de eksisterende værdiparametre er det tvivlsomt, om planlæggerne vil tillade substitution af inputs, selvom en sådan substitution vil forøge den enkelte virksomheds profitabilitet. Videre er det på ingen måde sikkert, at en forøgelse af profitabiliteten alene opnås igennem outputforøgelse og omkostningsbesparelser. Den kan også forøges ved at mindske outputvolumen, for hvis virksomheden har mulighed at producere flere goder, hvoraf enkelte er mere profitable end andre, vil den tendere at producere de mere profitable, hvilket antagelig er årsagen til opretholdelsen af en foreskrevet produktsammensætning.

ANALYSE AF LIBERMAN'S FORSLAG

5. Anken mod Liberman's forslag er, at de ikke er ledsaget af konkrete forslag til ændring af prissystemet. Når man ændrer incentivsystemet, må dette implicere, at også prissystemet må ændres, jfr. Zielinski's analyseskema baseret på »a management formula« omfattende prissystem, kalkulationssystem og incentivsystem[20]).

[20]) J. G. Zielinski: On the theory of socialist planning. Ibadan 1968.

De matematisk orienterede økonomer har påvist, at med givne ressourcemængder og efterspørgselsfunktioner, vil en optimal løsning være bestemt gennem maksimering af outputværdien og en tilsvarende minimering af faktoromkostninger i det duale problem, hvis der hersker fuldstændig konkurrence, eller det er muligt at simulere en ren konkurrencesituation. Når denne forudsætning skal være opfyldt for maksimering af outputværdien og minimering af faktoromkostningerne, må det samme gælde disse størrelsers difference, d. v. s. profitten. Under visse forudsætninger vil en fuldstændig konkurrencesituation baseret på profitmaksimering føre til en optimal input- og outputkombination, hvilket igen betyder, at der vil være konsistens mellem virksomhedernes og planlæggernes intentioner, d. v. s. de mikro- og makroøkonomiske optimalsituationer konvergerer.

Når profitten indgår som maksimand, lægger dette visse restriktioner på prisfastsættelsen. Inden for de restriktioner, der er lagt på det økonomiske system, eksisterer et prissystem, der fører til effektivitet gennem maksimering af outputværdier og minimering af faktoromkostninger. Det er kun dette prissystem, der vil kunne etablere konsistens mellem virksomhedernes handlemåde og planlæggernes ønsker, når profitmaksimering er succesindikator. Anvendes ikke knaphedsbestemte priser (i relation til de formulerede mål) vil et centraliseret system muligvis fungere bedre, da planlæggerne trods alt har bedre viden om de enkelte faktorers knaphed end virksomhederne har.

Det er kun de matematisk orienterede økonomer, der har frembragt en pristeoretisk ramme, der er konsistent med Liberman's succesindikator.

Indfører man profitmaksimering uden at ændre prissystemet, vil dette kunne føre planlæggerne til at foretage valg, der resulterer i mindre optimale resultater end under det eksisterende system, og der er stor sandsynlighed for, at de beslutninger, virksomhederne vil fatte, differerer fra planlæggernes intentioner.

Denne prisargumentation indgår også i Strumilin's kritik af Liberman's forslag, hvor han netop fremhæver, at profitten f. eks. er relativ høj i den lette industri i forhold til sværindustrien alene på grund af prissystemet[21]).

En anden væsentlig kritik mod Liberman's model er, at han anvender profitabiliteten som succesindikator og ikke anvender den egentlige profit kombineret med en explicit kapitalrente. Dette kan i visse tilfælde implicere, at Liberman's system ikke fjerner tendenserne til kapitalhording i de enkelte virksomheder.

Dette kan vi vise gennem et simpelt regneeksempel på basis af Liberman's deduktionstabel, jfr. tabel 6. Det vil nemlig fremdeles gælde, at en forøgelse

[21]) S. Strumilin: Material incentives and planning in USSR. Problems of Economics 1964, nr. 9.

af den totale kapital i en virksomhed (uden en ændring i den samlede profit) vil medføre en højere incentiv præmie.

Forudsætter vi, at en virksomhed med en kapital på 1.500.000 rubler realiserer en profit på 150.000 rubler, vil dens profitabilitet være 10 pct. Profitdeduktionen vil da udgøre 44730 rubler, idet virksomheden som direkte incentiv-betaling vil opnå (1.500.000 · 2,1) : 100 = 31500 rubler. Havde profitabiliteten været 5,1 ville profitten have været 76.500 rubler. Overskudsprofitten er derfor 73.500 rubler, hvoraf virksomheden modtager 18 pct., d. v. s. 13.230 rubler.

Sammenligner man nu med en anden virksomhed, hvis kapital udgør 2 mill. rubler, men som har samme profit, giver dette en incentiv betaling på 50.640 rubler beregnet på samme måde som ovenfor.

Spørgsmålet, om dette regneeksempel har generel gyldighed, er behandlet i Merrett's analyse[22]). Merrett ser bort fra den yderligere bonus, der beregnes som procent af overprofitten i forhold til den laveste intervalgrænse, hvilket ikke forrykker ræsonnementet, men hjælper til at skabe en simpel aritmetisk fremstilling af forholdene.

Betegnes incentivraten med i og profitraten med p, vil udtrykket $i = 0{,}75 \sqrt{p}$ approximere Liberman's skala, såfremt denne opfattes kontinuert. Betegnes kapitalen K og profitten med P, vil incentivbetalingen være udtrykt ved iK. Idet $p = P/K$ vil $i K = 0{,}75 \sqrt{P/K} \cdot K = 0{,}75 \sqrt{P \cdot K}$.

Af denne formel fremgår, at to virksomheder med samme profit, men forskellig kapital, vil få forskellig incentiv betaling. En ineffektiv virksomhed med større kapital end en effektiv vil da få størst incentiv aflønning.

Merrett's konklusion er, at Liberman's forslag på kort sigt fører til profitmaksimering, hvilket tenderer at resultere i effektivitetsstigninger, men på længere sigt fører til ineffektivitet, idet virksomhederne vil finde det fordelagtigt at ekspandere output, selvom profitten falder, så længe det procentvise fald i profitten er mindre end den procentvise forøgelse af kapitalen.

Man kan nære en vis skepsis overfor Merrett's analyse, fordi den synes at bygge på en implicit forudsætning om ensartede profitrater i virksomheder med forskellig kapitalintensitet, hvilket næppe er en plausibel antagelse. Merrett's analyse kan kun have generel gyldighed, såfremt der råder »constant returns to capital«, men sandsynligheden taler for, at der fra et vist punkt vil være »dimishing return to capital«, d. v. s. den procentvise profittilvækst vil være mindre end den procentvise kapitaltilvækst. En sammenligning af to virksomheder med samme profit viser, at med given

[22]) Stephen Merrett: Capital, profit and bonus in Soviet Industry, Economica 1964.

profit må øget kapital føre til mindsket profitabilitet, hvorved virksomheden eventuelt rykker ned i en lavere profitabilitetsgruppe med lavere incentiv rate. En større kapital fører da kun til en større incentiv betaling, hvis den større kapital er i stand til at kompensere for faldet i incentivraten, så nettoeffekten trods alt bliver en stigning i incentivvolumen. Sandsynligheden for dette resultat er det vanskeligt at udtale sig om, idet den afhænger af incentivsystemets nærmere udformning og af udgangsniveauet for kapitalen og profitten. Det skitserede taleksempel og kritikken hos Merrett må derfor tages med et vist forbehold.

Merrett har iøvrigt en analyse af hvorvidt Liberman's forslag vil føre til valg af optimal teknik i den enkelte virksomhed. Han bygger på, at kapitalen har en skyggepris, da man ikke har nogen explicit pris på kapitalen. Konklusionen af hans analyse er, at det for hvert givet output er muligt at simulere prisen på kapitalen igennem profitraten ved at sætte produktprisen på et sådant niveau, at indtægterne ville være lig med omkostningerne, såfremt staten opkrævede en afgift for anvendelsen af såvel arbejdskraft som kapital. Da dette imidlertid involverer en forskellig produktpris ved ændringer i output, såsnart der ikke foreligger »constant returns to scale«, er fremgangsmåden ikke videre anvendelig. Det ville derfor at være mere hensigtsmæssig at kalkulere en explicit kapitalrente og anvende profitten som succesindikator.

DEBATTEN OM LIBERMAN'S FORSLAG

6. L. Gatovskii fastslår, at profitten sammen med turn-over skatten udgør overskudsproduktet, og at profitten derfor er en væsentlig kilde for den udvidede socialistiske reproduktion[23]). Eftersom profitten reflekterer reduktion i omkostningerne, højere arbejdskrafts produktivitet, ressourcebesparelser, forbedringer i produktionsprocessen, outputforøgelser etc. er den et af de nødvendige indeks til vurdering af en virksomheds økonomiske aktivitet. Profitten skal altså efter Gatovskii's mening ikke stå alene som succesindikator. Profittens funktion er at fungere som et af de økonomiske stimuli til forbedret drift ved at være kilde for udbetalinger til incentivfonden.

Gatovskii understreger, at skal man anvende profitabiliteten som økonomisk kriterium, må den virkelig reflektere lavere produktionsomkostninger, og indrettes så de mere profitable produkter (set fra virksomhedens synspunkt) også er dem, samfundet vurderer højst. Gatovskii's argumentation trænger imidlertid ikke ind til det centrale i problematikken, nemlig

[23]) L. Gatovskii: The role of profit in a socialist Economy. Kommunist 1962, nr. 18.

at forudsætningen for at lade profitten være det afgørende indeks er, at man opgør den på grundlag af et adækvat prissystem. Der er tilløb til en sådan erkendelse hos Gatovskii, når han understreger profittens relation til værdiloven og fremhæver, at anvendelsen af profit fordrer, at virksomhedernes salgspriser skal baseres på de samfundsmæssigt nødvendige udgifter. Det sidste må tages som udtryk for en traditionel prisopfattelse.

Gatovskii fremhæver profittens forskellige roller i et kapitalistisk og et socialistisk samfund. I et borgerligt samfund vil kapitalen bevæge sig til de områder, hvor profitten er høj. I en socialistisk økonomi derimod fordeles ressourcerne mellem brancherne med det for øje at tilfredsstille samfundets krav. Under socialistiske forhold vil det være absurd at lade profitdifferencer påvirke allokeringen. Dette synspunkt underbygger den ovenfor udtrykte tvivl, om Gatovskii har forstået prisernes betydning. Får man nemlig etableret et prissystem på grundlag af den matematiske skoles tanker, hvor priserne udtrykker det marginale bidrag til realisering af det eller de af samfundet formulerede mål, må det være helt naturligt netop at lade profitten være vejledende for allokeringen.

Gatovskii ser en modsætning mellem at anvende profitten som beslutningsgrundlag i virksomhederne og på nationalt plan. I virksomhederne kan det være et udmærket indeks til at overveje, hvordan der skal produceres (substitution m. v.), men på det nationale niveau, hvor man planlægger de basale proportioner, kan det ikke anvendes. Dette må igen være sammenhængende med det inadækvate prissystem og er ikke nogen mangel ved profitten som økonomisk begreb.

Gatovskii's diskussion af prissystemet viser, at hans intention går i retning af værdibestemte priser i marxistisk forstand, der ikke vil kunne danne grundlag for et adækvat prissystem. Han indfører dog yderligere det synspunkt, at priserne ikke må holdes konstante for længe, da dette via omkostningsudviklingen vil give disse virksomheder en uberettiget gevinst, og dette er et væsentligt brud med den traditionelle sovjetiske prisfastsættelsespolitik.

For Gatovskii kan profitten ikke alene anvendes som ydelseskriterium. Han ønsker samtidig anvendt andre ydelseskriterier, der er tilpasset de enkelte branchers og virksomheders specifikke produktionsbetingelser. Han vil ikke som Liberman eliminere de fleste andre succesindikatorer end profitabiliteten, men vil dog primært lade profitten være succesindikator, hvilket ikke er hensigtsmæssigt uden en kapitalrente, som ikke foreligger behandlet hos Gatovskii, idet han dog anfører, at man i visse tilfælde kan anvende profitten i forhold til kapitalen som ydelseskriterium, hvorved han i lighed med Liberman inddrager en implicit kapitalrente.

7. B. Sukharevskii er enig med Liberman i mange af hans kritiske betragt-

ninger over plansystemet, men er af den opfattelse, som man også ser hos Gatovskii, at Liberman ikke erkender forskellen mellem det, der gælder for den enkelte virksomhed, og det der gælder for samfundet som helhed[24]). Man kan derfor ikke nøjes med at foreskrive volumen og produktsammensætning. Så længe man betragter en isoleret virksomhed, kan man forudsætte, at en besparelse i arbejdskraften vil vise sig i øgede krav til produktionsmidler. Hvis virksomheden forøger sin profit og selv finansierer investeringer, må det forudsættes, at den kan opnå nødvendigt udstyr og byggematerialer. Hvis en virksomhed på grund af højere profitabilitet øger lønningerne forudsættes, at arbejderne kan opnå konsumentgoder. Sådanne forudsætninger holder kun for den enkelte virksomhed. For hele økonomien forbliver muligheden for at sikre hver virksomhed de fornødne produktionsmidler og konsumentgoder kun en forudsætning. Profitregulatoren giver ingen garanti for, at de fysiske produktionsmidler og konsumentgoder er til stede, heller ikke hvis volumen og sammensætningen er givet exogent. Efter Sukharevskii's opfattelse er central ledelse en nødvendighed for at sikre de ønskede proportioner. Han mener, at »targets« for såvel investering, outputvolumen, produktionssammensætning, lønfond m. v. skal tildeles virksomhederne fra de centrale planlæggere. Specielt understreges, at en korrekt balance mellem monetære indkomster og konsumgoder, forudsætter central kontrol. Sukharevskii kritiserer yderligere Liberman's deduktionsskala for at give store bonusbetalinger år efter år, selvom virksomheden ikke bedrer sin profitabilitet. I stedet vil han indføre bonusbetalinger i forhold til udviklingen i forskellige indeks i forhold til foregående planperiode. Han har forståelse for de problemer, der knytter sig til anvendelse af profitabilitet under det gældende prissystem, og foreslår derfor en totrinsløsning, idet han først vil introducere de ændringer i incentivsystemet, der ikke er afhængige af prissystemet, dernæst revidere prissystemet, og så indføre resterende ændringer i incentivsystemet, hvilket ud fra det tidligere anførte kan være særdeles begrundet.

8. Sukharevskii's argumentation med hensyn til konsistensproblemet kommer endnu stærkere til udtryk hos A. Zverev[25]). Zverev er enig med Liberman i ønskeligheden af øget virksomhedsautonomi, men stiller det relevante spørgsmål til Liberman, hvordan de centrale myndigheder skal foreskrive virksomhederne produktionsvolumen og -sammensætning, når Liberman's udgangspunkt er, at man centralt er mindre informeret om virksomhedernes produktionspotentiel.

[24]) B. Sukharevskii: On improving the forms and methods of material incentive. Voprosy Ekonomiki 1962, nr. 11.

[25]) A. Zverev: Against oversimplification in solving complex problems. Voprosy Ekonomiky 1962, nr. 11.

Zverev anser ikke forslaget om virksomhedernes selvstændige udformning af deres investeringsplaner (bortset fra de største investeringer) som antageligt. Investeringerne er hovedelementet i den udvidede socialistiske reproduktion, og de ønskede proportioner i forskellige branchers udvikling kan kun nås gennem centraliserede statsplaner, idet virksomhederne ikke er informeret om de samfundsøkonomiske interrelationer. Denne kritik er for så vidt overensstemmende med det tidligere anførte, at så længe økonomiske valg ikke er baseret på en parametrisk prisramme, vil der være risiko for manglende plankonsistens.

NEMCHINOV'S INDLÆG I DEBATTEN

9. I debatten i 1962 får Liberman støtte fra Nemchinov[26]). Muligvis inspireret af afmatningen i den økonomiske vækst fastslår Nemchinov, at den socialistiske samfundsmæssige produktion nu har nået et udviklingstrin, hvor alle til rådighed værende økonomiske ressourcer og skjulte muligheder ikke kan mobiliseres og udnyttes effektivt med mindre man introducerer et forbedret incentivsystem.

Han kritiserer det bestående plansystem, idet han anfører, at anvendelsen af en lang række indeks ikke stimulerer produktionens vækst, ikke sikrer mobilisering af alle ressourcer, ikke fremmer introduktion af ny teknologi, men i stedet opmuntrer virksomhederne til at skjule deres produktive kapacitet.

Nemchinov går i sine forslag videre end Liberman. Profitabiliteten skal være det afgørende planindeks, og planlægningen baseres på bestemmelse af profitabilitetsmål og etablering af en skala for materiel aflønning til de ansatte under hensyn til det faktiske profitabilitetsniveaus relation til det normative[27]).

Da samfundet konstant og kontinuert reproducerer sine faste aktiver på en ekspansiv skala, må hver virksomhed deltage i reproduktionsprocessen i forhold til de faste aktiver, den er udstyret med. Derfor indføres en standardiseret kapitalafgift differentieret mellem forskellige industrier.

Nemchinov foreslår ændringer i prissystemet og en ophævelse af materialebalancesystemet, idet allokeringsprocessen i stedet skal finde sted på grundlag af handel, idet et udbudssystem baseret på statshandel vil gøre det muligt at eliminere en situation med konstant ressourceknaphed – ikke mindst når der samtidigt indføres profitabilitetsplanlægning, kapitalafgifter og incentiver baseret på langsigtede normer.

---

[26]) Nemchinov: Making enterprises interested in more intensive plans. Voprosy Ekonomiki 1962, nr. 11.

[27]) Nemchinov: The plan target and material incentives, Pravda 21. sept. 1962.

10. I 1964 specificerede Nemchinov sine forslag fra 1962 artiklerne[28]). Reformen af ledelsessystemet må tage udgangspunkt i en undersøgelse af relationerne mellem individuelle økonomiske ledelsesenheder og hele økonomikredsen, idet det under udarbejdelsen og udøvelsen af planerne er af stor betydning at have en funktionel arbejdsdeling mellem de planlæggende og udøvende organer.

Intet højerestående organ kan have en så detaljeret viden om de interne ressourcer og produktionsbetingelser, som virksomhederne selv har, hvorfor man må undersøge mulighederne for en udvidelse af den lokale planlægning og det decentrale initiativ.

Nemchinov's forslag er baseret på, at virksomhederne udarbejder alternative produktionsforslag, der nærmere specificerer de betingelser, virksomheden kan producere på. Planorganerne kan på denne baggrund indgå kontrakter med virksomhederne. Virksomhederne fremsender med andre ord til planorganerne tentative forslag om de betingelser, på hvilke de er villige til at opfylde alternative planer med hensyn til levering, sortiment, kvalitet og pris. Planlægningsorganerne fordeler ordrerne mellem de virksomheder, hvis betingelser er mest fordelagtige.

En sådan procedure vil sikre konsistens mellem virksomhedernes og økonomikredsens interesser, idet såvel pris som andre forhold skal være acceptable for både planorganerne og virksomhederne. For at sikre en kontinuert planlægning såvel mikro- som makroøkonomisk skal kontrakterne have længere løbetid. Dette system indebærer den væsentlige fordel, at priser og kvantiteter fastsættes simultant og ikke som hidtil uafhængigt af hinanden. Produktionen kan ikke forløbe gnidningsløst med mindre planer og priser korresponderer.

Nemchinov's synspunkter på prisfastsættelsen går ud på, at det er unødvendigt at opstille centraliserede, detaljerede prislister. Stabile kun sjældent ændrede priser skal kun fastsættes på specielt vigtige produkter, idet tilvejebringelse af konsistens mellem disse priser, og de der ville følge af en balance mellem produktion og konsum og en balance mellem udbud og efterspørgsel, sikres gennem oprettelse af en national prisreguleringsfond. For de fleste andre produkter anvendes »kontrollerede priser«, der fastlægges under medvirken af de økonomiske råd. For ikke-seriefremstillede goder fastsætter virksomhederne selv priserne under hensyn til de gældende metoder.

Der er ingen tvivl om, at Nemchinov's opfattelse af prissystemets betydning er betydelig mere hensigtsmæssig for reformerne end Liberman's. På den anden side implicerer Nemchinov's forslag en dobbelt afgift på kapital,

[28]) Nemchinov: Socialist Economic Management and Production Planning, Kommunist 1964, nr. 5.

da han anvender en explicit kapitalafgift og derudover anvender profitabilitet som succesindikator. Dette kan under visse forudsætninger føre til anvendelse af en mere arbejdsintensiv teknik end svarende til den optimale.

11. Sammenfattende kan vi opdele deltagerne i Liberman-diskussionen i tre grupper. Den første gruppe består af de økonomer, der er tilhængere af Liberman's reformforslag, enten i hans egen udgave eller med forskellige ændringer (specielt i henseende til prissystemet). Til denne gruppe hører Liberman, Nemchinov, Trapeznikov, Birman, Koslow og andre.

I skarp opposition til denne gruppe står en mindre gruppe ortodokse økonomer, der føler sig stærkt bundet til den marxistisk-leninistiske dogmatik. Som eksponent for denne gruppe kan nævnes Zverev. Gruppen består iøvrigt for en stor del af ledende planlæggere og planlæggere på mellemniveau.

Imellem disse grupper står en gruppe, der søger et kompromis mellem de to andre. Denne gruppes førende talsmand er Gatovskii.

Endelig bør vel nævnes en fjerde gruppe, der består af de matematisk orienterede økonomer, der specielt interesserer sig for mulighederne for at bestemme en optimal plan under hensyn til en på en eller anden måde formuleret kriteriefunktion. Denne gruppe består af Kantorovich, Nowoshilow, Fedorenko og en lang række andre. Deres metoder kan bringes i anvendelse såvel af de ortodokse økonomer, da de åbner mulighed for en stærk centralisering, men deres prissystem kan også anvendes af Libermangruppen til etablering af en egentlig decentral beslutningstagen på grundlag af skyggepriser, der udtrykker ressourcernes knaphed i forhold til kriteriefunktionen. De matematisk orienterede økonomer går for de flestes vedkommende ind for den sidst nævnte fremgangsmåde.

EURO-DOLLAR-MARKEDET

AF PETER ANDREAS BØGGILD

INDLEDNING

Euro-dollar-markedet har ansvaret for renteudviklingen i Danmark. Euro-dollar-markedet har forsynet spekulanterne med penge under de sidste store spekulationsbølger og har altså medansvar for sterlingkrise, guldkrise, franckrise og markkrise. Euro-dollar-markedet er et produkt af det amerikanske betalingsbalanceunderskud, der vil forsvinde, når USA får mere styr på sine udenlandske betalinger.

Det er den slags påstande, man møder om euro-dollar-markedet. Det lidt mystiske ord dukker op igen og igen i debatten om den økonomiske politik. Det er et fænomen, der er i kraftig udvikling, og som får stadig større betydning for os.

Men hvad er en euro-dollar? Ligner den en almindelig amerikansk dollar?

I det følgende skal disse spørgsmål søges besvaret. Og der skal gives en beskrivelse af euro-dollar-markedets grundlæggende institutionelle forhold, dets virkemåde og funktioner.

INTERNATIONALE BETALINGER

Euro-dollar-markedet er et internationalt marked, hvor man låner og udlåner fremmed mønt. Der sker altså overførsler af fremmed valuta (i det følgende blot omtalt som valuta). I første omgang skal teknikken i udenlandske betalinger derfor resumeres.

En dansk bank har konti i en lang række banker i en lang række lande. Man har mindre beløb stående hos alle de vigtigste banker i Danmarks vigtigere handelspartnere. Man har dollars på sine US-konti, indlånene i Storbritanien lyder på pund sterling, og der står D-mark i Vesttyskland. Det er via disse konti, de udenlandske betalinger ordnes.

Eksempel: En dansk importør skal betale nogle dollars til et leverandørfirma i New York, og han ønsker at klare dette ved at indbetale nogle danske kroner til sin danske bankforbindelse. Med dette formål for øje undersøger han, hvilken New York-bank, det amerikanske firma bruger. Når dette er klarlagt, ordnes sagen med nogle *bogføringsoperationer:* Den danske importør betaler ved, at hans indestående i den danske bank

reduceres med det beløb, han skal betale. Så har importøren i Danmark betalt i kroner, nu skal leverandøren i New York have nogle dollars. Er hans bank Chase Manhattan Bank, ordner man betalingen ved, at leverandørens konto opskrives og at den danske banks dollar-konto hos Chase Manhattan nedskrives tilsvarende. Meddelelsen om op- og nedskrivningerne sendes pr. telex, når der er tale om større beløb, ellers med post.

Ligesom danske banker har konti i de banker, man hyppigst kommer ud for at skulle overføre penge til, har amerikanske banker konti hos de større banker overalt i verden.

På et eller andet tidspunkt sker der så det, at den amerikanske banks kronekonto hos den danske bank er ved at være tom, og måske er den danske banks dollarkonto hos den amerikanske korrespondent også lovligt langt nede. Begge banker vil så gå ud i valutamarkedet – amerikanerne for at købe kroner for dollar og den danske bank for at købe dollar for kroner. For nemheds skyld antages, at det netop bliver disse to banker, der kommer til at handle med hinanden; der vil da ske det, at den danske banks dollarkonto hos den amerikanske korrespondent vil blive opskrevet, og omvendt vil den amerikanske banks kronekonto blive opskrevet hos den danske bank. Man er atter tilbage til udgangssituationen.

Nu er der her tale om en forenkling af virkeligheden: Måske har det været aftalt, at den danske importør skulle betale i kroner, og at den amerikanske importør skulle betale i dollar. I så fald ville det modsatte ske. Den amerikanske bank ville få en masse kroner på sin konto i den danske bank, (som man på et tidspunkt vil sælge for dollars), og den danske bank ville efterhånden få et anseeligt dollarindskud i den amerikanske bank (og disse dollars vil man sælge for kroner).

Essensen er, at de pengeinstitutter, der formidler de udenlandske betalinger må have stående konti i en række udenlandske banker. *Disse konti er nødvendige for at kunne foretage betalinger i udlandet. Der er den hage ved disse indskud, at de normalt ikke forrentes, og derfor sælger man disse valutatilgodehavender, så snart de vokser ud over de rammer, man har sat for sin transaktionsbalance.*

Det er klart, at størrelsen af bankens konti rundt i verden må afhænge af, hvor meget kontoen bliver benyttet. Sker der kun sjældent noget, er den nødvendige arbejdsbalance minimal. På den anden side er der grænser for, hvor påpasselig man kan være for at holde en konto, der benyttes meget, nede[1]).

[1]) Når man ved, at en meget stor del af verdenshandelen afregnes i dollars, har bankerne i verden stor brug for at disponere over balancer hos amerikanske banker. Set fra et amerikansk betalingsbalance-synspunkt er dette naturligvis en fordel, for det betyder, at udlandet gratis har givet USA et stort, rentefrit, permanent lån svarende til disse »arbejds-balancers« samlede størrelse.

MARKEDETS OPRINDELSE

Som sagt må den danske bank disponere over balancer i fremmed mønt hos en lang række andre banker verden over, dens korrespondenter.

Disse balancer vil man søge at holde nede for ikke at lide rentetab. En måde det kan ske på, er ved at sælge valutaen for danske kroner.

Har den danske bank imidlertid rigelig likviditet i danske kroner, vil man se sig om efter en anden måde at komme af med sine valutabalancer på. Det viser sig så, at visse valutaer kan lånes ud.

Det skal senere blive gennemgået, hvorfor der kan være interesse for at låne disse valutabalancer, og hvem det er, der låner dem. I første omgang skal vi nøjes med at slå fast, at der er en efterspørgsel efter dollar-, mark-, sterling-, gylden- og schweizerfrancbalancer. Undertiden kan også franske franc og lire udlånes.

Der er ikke noget overraskende i, at en amerikansk bank låner dollars ud til et amerikansk firma, en amerikansk bygherre eller en amerikansk forbruger. Men det var indtil slutningen af halvtredserne usædvanligt, at en engelsk bank kunne låne dollars ud i London, eller at en dansk bank kunne udlåne dollars i København.

Det kan man altså nu, og et sådant udlån kaldes et euro-dollar-udlån.

På samme måde har man altid kunnet udlåne d-mark i Vesttyskland, nu kan en engelsk bank udlåne dem i London og en schweizisk bank kan udlåne dem i Zürich – og der tale om euro-mark.

Indtil slutningen af halvtredserne var der dollarknaphed i Europa, der var overskud på den amerikanske betalingsbalance, og ser man de ikke-amerikanske banker under et, havde dette banksystem derfor ikke problemer med at anbringe deres dollars.

Så sker der det, at det amerikanske betalingsbalanceoverskud forvandles til et underskud. Der er nu dollars uden for USA, som man skal anbringe på en eller anden måde. Nogle bliver solgt til centralbankerne, men det flytter blot anbringelsesproblemet over på disse. Centralbankerne kan indløse deres dollars med guld i det amerikanske finansministerium, men når dollaren anses for at være stabil, er dette ingen udpræget fordel. Kunne man opnå en eller anden form for forrentning af sine dollars, ville der tværtimod være et incitament til at holde sine reserver i form af dollars.

Mulighederne for forrentning var i slutningen af halvtredserne yderst beskedne i USA, renten var meget lav, og indtil den 15. oktober 1962 gjaldt »regulation Q«'s bestemmelser om maksimalrente for indlån på tid også for de indskud, amerikanske banker modtog fra udlandet incl. udenlandske centralbanker[2]). Efter en begrænsning i »regulation Q« kunne

[2]) Se Federal Reserve Bulletin, october 1962, siderne 1279–80.

det amerikanske banksystem bedre tiltrække udenlandske fonds, men da var euro-dollar-markedet etableret og var af grunde, der senere skal opregnes, fuldt konkurrencedygtigt.

Af disse grunde søgte man efter lånere til dollarbalancerne uden for USA. Man fandt dem, og så snart denne mulighed for at placere korte penge uden for USA på rente viste sig, var der skabt basis for også at modtage indlån lydende på dollars. Der skete det paradoksale, at også amerikansk ejede dollarbalancer blev overført til de europæiske banker, der kunne yde denne rente. Og her har man så oprindelsen til navnet euro-dollars. Det var i sin tid betegnelsen for dollarbalancer, der blev overført fra Amerika til Europa[3]).

Euro-dollar-markedet startede altså nærmest under et slags udbudspres, men så snart det var etableret og blev kendt, viste der sig betydelige udlånsmuligheder; der opstod en efterspørgsel, der var i stand til at tiltrække midler også fra USA.

Nu må man ikke forestille sig, at disse indlån i dollar opstår ved at en stor stak dollar-noter bliver afleveret i banken – man må betragte penge som bankindskud, dollars er en fordring på en amerikansk bank. *Et euro-dollar-indskud opstår derfor ved, at man overdrager en ikke-amerikansk bank dispositionsretten over sit eget indskud i en amerikansk bank.* Der er tale om »bankpenge«.

EURO-VALUTA

En euro-dollar kan herefter defineres som en dollarfordring, der »passerer« en ikke-amerikansk bank. Når en ikke-amerikansk bank får overdraget dispositionsretten til et indskud i en amerikansk bank, er der tale om et euro-dollar-indlån. Overdrager den ikke-amerikanske bank dispositionsretten til fordringen på den amerikanske bank til en anden bank eller en virksomhed, så er der tale om et euro-dollar-udlån.

Når der hele tiden siges ikke-amerikansk bank og ikke bare en europæisk bank (det henleder navnet euro-dollars ellers tanken på), så hænger det sammen med, at f. eks. canadiske, australske og japanske banker også kan modtage dollarindskud, og altså er formidlere i euro-dollar-markedet.

Det er tidligere nævnt, at det ikke kun er dollars, der kan anbringes uden for det land, hvor valutaen »hører hjemme«. Der kan være tale om euro-mark, euro-sterling osv. Skal man være helt korrekt, skulle man derfor tale om euro-valutaerne. Er man ikke altid helt omhyggelig med at skelne disse fra hinanden, og kalder man det hele euro-dollar-markedet hænger det sammen med, at dollar er den helt dominerende valuta i dette marked.

[3]) Se »The Financing of business with Euro-dollars« Morgan Guaranty Trust Company.

Over 80 % af alle euro-valuta-transaktionerne drejer sig om dollars. Der er 9 % mark, lidt mindre igen i schweizerfranc, mens resten er sterling, hollandske gylden, franske franc og italienske lire[4]).

Endvidere kan man tale om én rentesats for euro-valutamarkedet. Renten på euro-dollars og euro-sterling er den samme, når man korrigerer for kurssikringsomkostningerne[5]).

INSTITUTIONELLE FORHOLD

Man kan ikke sige, at euro-dollarmarkedet er placeret ét bestemt sted: långiverne og låntagerne kan spores til mindst 35 lande. Det er et marked, der ikke kender til politiske grænser – statsbankerne i en række jerntæppelande er hyppigt lånere, og de to store kommunistiske banker i Vesteuropa, Moscow Narodny Bank i London og Banque Commerciale du Nord i Paris er vigtige komponenter i markedet.

Ind- og udlån formidles af over 400 banker spredt ud over verden. Nogle af disse er kun lejlighedsvis »inde« i markedet, nemlig når de har specielle låne- eller placeringsønsker. *Den egentlige kerne som formidlere af markedet er et noget mindre antal banker, som altid er parat til at nævne en udlånsrente og en lidt mindre indlånsrente.* Disse banker bringer sig selv i ligevægt ved at regulere prisen – man afviser ikke nogle af låneønskerne, når der er lånepres, men hæver prisen, renten, og skaber ad denne vej ligevægt mellem disponible midler og låneønskerne.

Man kommer tæt på et fuldkomment konkurrencemarked.

Nu skifter efterspørgsel og udbud næsten fra minut til minut, og det kan derfor være svært at orientere sig i markedet. Mangler en bank udlånsmidler, og må den derfor søge at skaffe sig midler fra en anden bank, kan man ringe rundt til en lang række banker, eller man kan bede om rente på et telex-opkald. Det vil så give en fornemmelse af, hvem der er den billigste.

Men dette er en ret tidskrævende proces, og specielle brokers (mæglere) kan derfor ernære sig ved at skabe gennemsigtighed i markedet. De holder en konstant kontakt med de fleste af markedets banker og henter hele tiden oplysninger om renteudviklingen. Det betyder, at en bank altid kan kalde en broker og der få at vide, hvor meget den bank, der vil give mest i rente, byder, og hvor meget den billigste bank vil udlåne til. Disse brokers handler ikke selv med euro-dollars, man oplyser blot markedets højeste og laveste bud. De tager en provision, når de rent faktisk sætter låner og udlåner i forbindelse med hinanden.

De formidlende banker er spredt ud over hele verden, men der er dog

4) Se »Thirty-Ninth Annual Reports«, Bank for International Settlements, side 143.

5) Se »Spekulation, Terminshandel og Renteniveau« af Peter Bøggild, Økonomi og Politik nr. 1, 1969, side 31–32.

visse koncentrationstendenser, og her placerer brokeren sig. En broker har sit hovedsæde i Lausanne, en anden i Paris, og der er flere i London.

I de sidste par år synes London at udvikle sig til hovedcentret for eurodollarmarkedet. Det er her, en lang række amerikanske banker har åbnet filialer, for at have let adgang til euro-dollars. Også forretningsbanker fra en række andre lande har følt sig tilskyndet til at åbne afdelinger i Londen – det gælder japanske, schweiziske, franske, italienske og endda danske banker.

Disse afdelinger er først og fremmest blevet åbnet på grund af eurodollarmarkedet. Udviklingen har været selvforstærkende, jo flere banker, der åbner afdelinger i London, jo mere koncentreres markedet og desto nødvendigere er det for resten at følge efter.

Renten på euro-dollars svinger fra minut til minut, låntager og långiver befinder sig måske i hver sin ende af verden; derfor må handler kunne afsluttes hurtigt og *uden større formaliteter*. Faktisk afslutter man handler pr. telefon og telex; papir forekommer kun i form af bekræftelser, der udveksles sidenhen. Det betyder, at den enkelte ansatte i bankernes arbitrageafdelinger kan engagere banken temmeligt voldsomt. Men man tror på hinanden, det er jo store velrenommerede foretagender, man har med at gøre. *Fejltagelser* ordnes i reglen ved, at man slår halv skade.

På trods af, at man ikke stiller sikkerhed for sine lån og ikke udveksler dokumenter (i hvert fald ikke bankerne indbyrdes, måske mellem bankerne og deres »kunder«), har der i tidens løb kun været meget små tab i eurodollar-markedet.

Dette er en medvirkende årsag til, at man arbejder med meget ringe *rentemarginaler*.

Årsagen er også at konkurrencen er meget hård, og at markedet i sin karakter er et »*engrosmarked*«. Det er ikke småbeløb, man handler med – normale *lånestørrelser* er $^1/_2$–5 millioner dollars[6]).

Som sagt er der ikke sikkerhedsstillelse, og lånedokumenterne indskrænker sig derfor til et minimum – der er derfor ikke tale om *stempelafgifter* og lignende omkostninger.

Beløbene lånes og udlånes fra 1 døgn til et halvt år. Sådanne *løbetider* er rutine, men man har set lån med løbetider op til 5 år.

Det er fastrentelån – man aftaler renten ved lånets start og ændrer ikke på den i lånets løbetid.

---

[6]) Betragtes markedet fra danske virksomheders synsvinkel, vil det vise sig, at det kun er et fåtal af de større foretagender, der har direkte adgang til markedet. Andre virksomheder kan opnå valutalån via bankerne.

De danske banker har internationalt gode navne og kan låne til bedste renter. Det skal nævnes, fordi der faktisk finder en vis *rentediskrimination* sted. For eksempel må *japanske banker* betale lidt mere end alle andre på trods af, at disse banker er store og sikre foretagender.

Det er ikke noget ukendt fænomen, at statsmagten eller centralbanken lægger betydelige restriktioner på forretningsbankernes virksomhed. I London er der for tiden et regulært loft, et bestemt beløb, som bankernes udlån ikke må overskride. Dette gælder vel at mærke, når der er tale om udlån i sterling og udlån til briter. Så snart der er tale om operationer i dollars og lånere og långivere ikke er britiske valuta-indlændinge, er der ingen af den slags restriktioner. Dette har betydning, fordi så mange af euro-dollar-markedets banker ligger i London.

Men i øvrigt gælder det generelt i de fleste lande, at myndighederne stiller sig meget liberalt, så snart der er tale om transaktioner i fremmed valuta med non-residents. *Det betyder, at euro-dollar-markedet er et yderst frit marked.*

Helt fri for restriktioner er man dog ikke, selv i London. Her er ganske vist ingen formelle regler for, hvordan euro-indlån og euro-udlån skal være afpasset efter hinanden; man arbejder efter det helt specielle engelske system, hvor Bank of England kalder bankens direktion op til et møde, hvis der er noget, man er utilfreds med.

Har en bank kun helt korte indlån, altså penge anbragt for et døgn eller for syv dage, og er en meget stor del af disse midler lånt ud på længere sigt, så kan banken risikere at blive kaldt op til Bank of England for at forklare nærmere om sin udlånspolitik. Banken må ikke gøre sig alt for illikvid. Man sigter imod, at cirka halvdelen af udlånene er placeret kort. Måske kan en bank, der arbejder i euro-dollar-markedet, se temmelig illikvid ud, måske ligefrem faretruende. Men ofte er stillingen reelt ikke så gal endda. Der kan for eksempel være tale om, at indskud formelt er af kort art, men reelt er af længere varighed[7]).

Også på en anden måde er operationerne i euro-dollar-markedet bundet. Det er fordringer på en amerikansk bank, man omsætter. Det betyder, at en bank i London medtager euro-dollar-indlån i form af tilskrivninger på sin konto hos den amerikanske bank, som man for tiden har valgt *at cleare sine betalinger hos.* På samme måde udlåner banken i London ved at tillade træk på sin dollarkonto i den pågældende amerikanske bank. Nu kan udlån og indlån derfor ikke ske helt uafhængigt af hinanden; når den amerikanske bank lukker om aftenen, skal der stå et positivt tal på kontoen – i Europa svarer det til, at der skal være ligevægt på kontoen kl. 12 middag.

---

[7]) Det er for eksempel ikke tilladt norske firmaer (rederier), at anbringe penge på længere sigt i fremmed valuta, men det er tilladt at opretholde korte positioner – resultatet er, at norsk ejede euro-dollars almindeligvis er placeret for et døgn eller 7 dage ad gangen, og at disse korte indskud forlænges mere eller mindre i det uendelige. Disse forhold kender bankerne til, og derfor er de mere illikvide på papiret end i virkeligheden. Se endvidere: »Euro-dollars: Some Further comments« af Oscar Altman, IMF Staff Papers, Vol XII, No 1, March 1965, side 7.

Den amerikanske bank optræder altså som en slags clearingbank; men da man kun sammentæller kontoen denne ene gang om dagen, skal man kun være i ligevægt klokken 12 – man siger, at man skal være »square«. Straks over middag kan man begynde at låne ud uden i første omgang at skaffe sig de tilsvarende indlånsmidler – man kan være »short« hele eftermiddagen, og næste formiddag må man så håbe, der kommer nogle indlån, ellers må man ud i markedet for at låne dem.

LÅNERE OG UDLÅNERE

Men hvem er de egentlige lånere og udlånere på euro-dollar-markedet?

Vi skal først se på låntagerne:

Import og eksport, hele udenrigshandelen, skal finansieres på en eller anden måde; og da denne handel for størstedelens vedkommende afregnes i dollars, er det meget nærliggende at forsøge at låne dollars frem for den nationale valuta på det hjemlige lånemarked. En del af euro-dollar-puljen ligger derfor som *transaktionskasse for udenrigshandelen.*

I nogle lande har man forsøgt at begrænse brugen af euro-dollar-markedet til udenrigshandelen. Det har i hvert fald tidligere været tilfældet for Frankrigs vedkommende, hvor enhver importør eller eksportør har adgang til at prøve at skaffe sig valutalån, mens en hotelkæde eller en supermarkedskæde, der ikke er engageret i udenrigshandel, har været afskåret fra denne lånekilde. *Men i en lang række lande kan ganske almindelige erhvervsforetagender søge at dække deres finansieringsbehov på euro-dollar-markedet.*

Har et dansk industriforetagende skaffet sig et valutalån, og skal dette lån bruges til at finansiere transaktioner, der foregår i danske kroner, må man sælge den udenlandske valuta for danske kroner. Almindeligvis vil virksomheden så samtidig sikre sig mod overraskelser i form af valutakursændringer ved samtidig at købe den udenlandske valuta på terminen. Man er så engageret i en »swap«. Hvad der så videre sker med euro-dollars afhænger af, hvad den danske bank, der har købt dollars, bestemmer sig til. De kan sælges f. eks. til Nationalbanken, de kan lånes tilbage til euro-dollar-markedet osv.

Den tredie anvendelse af euro-dollarmarkedet er forbeholdt bankerne. *Med euro-dollarmarkedets udvikling har man fået et egentligt pengemarked (det huskes, at lånene kan løbe fra ét døgn og opefter). Specielt for de banker, der ikke har adgang til et nationalt pengemarked – og det er faktisk kun USA og Storbritannien, der er veludstyrede i den retning – er det af stor betydning, at der findes et marked, hvor man fra dag til dag kan justere sin position.* Det gælder, *når man mangler kasse*, men det

gælder måske i endnu højere grad, *når der er ledige midler*, der ikke rigtigt kan anbringes i indlandet[8]).

Midlerne på euro-dollarmarkedet kan altså komme fra banker, der er likvide, og som bruger euro-dollarmarkedet som pengemarkedet. De kunne også komme fra selve centralbankerne – der altså placerer deres valutareserver her. Praksis varierer fra land til land. *Danmarks Nationalbank* anbringer midler direkte på euro-dollarmarkedet. Deutsche Bundesbank og den italienske nationalbank vælger en anden placeringsmåde. De køber treasury bills på pengemarkedet i New York, men samtidig *arbejder de indirekte på eurodollarmarkedet*[9]).

Euro-dollar-markedet modtager også tilførsler fra mindre officielt hold. Firmaer engageret i udenrigshandel kan midlertidigt ligge inde med dollarsbeholdninger, der senere skal betales igen som dollars. Man sparer da vekselomkostninger to gange ved at placere midlerne på euro-dollar-markedet fremfor at bruge det nationale kreditsystem.

Internationale foretagender opererer meget på euro-dollarmarkedet, både som låntagere og långivere.

Amerikanske virksomheder forsyner markedet med fonds i stor stil, der er jo heller ingen vekselproblemer og navnlig ingen terminsomkostninger[10]).

KREDITSKABELSEN

I de år euro-dollar-markedet har fungeret, er det vokset ganske stærkt.

---

[8]) Det var noget de danske banker i høj grad benyttede sig af i 1968. Likviditeten var meget rigelig, og der var ikke så gode anbringelsesmuligheder her i landet, da man var bange for, at obligationerne skulle falde, og derfor anbragtes meget store beløb på euro-dollarmarkedet. I slutningen af 1968 satte Nationalbanken en stopper for dette ved at henstille til bankerne, at de bragte deres nettopositioner i valuta ned. Bankerne skulle sælge deres valuta til Nationalbanken i stedet for at låne den ud. Det er så en helt anden historie, at Nationalbanken selv placerede denne valuta på euro-dollarmarkedet.

[9]) Disse centralbanker har i forskellige perioder tilbudt forretningsbankerne specielt favorable swap-aftaler: Når Bundesbank er blevet oversvømmet af fremmed spekulationskapital, har man søgt at holde disse penge ude af landet ved at sælge dollars på terminen specielt billigt, således at forretningsbankerne selv leder spekulationskapitalen tilbage til udlandet (euro-dollarmarkedet).

Det samme har den italienske centralbank gjort i de senere år, mens der har været overskud på betalingsbalancen. Tidligere, i 1963–64 havde man brug for valutareserver, og man havde brug for at øge den indre likviditet, derfor tilbød man at købe dollars billigt på terminen. Resultatet var optagelse af dollarlån for ca. 750 millioner dollars, hvoraf mindst halvdelen kom fra euro-dollarmarkedet – og det var på et tidspunkt, da eurodollarmarkedet var langt mindre og mindre udviklet i forhold til nu.

[10]) Kun 400 meget store erhvervsforetagender, der deltager i det amerikanske program til forbedring af betalingsbalancen, er afskåret fra den direkte adgang til markedet. Indirekte har også de deltaget: Det var et led i betalingsbalanceprogrammet, at de skulle rejse kapital til deres europæiske datterselskaber ved låntagning i Europa – dette skete ved udstedelse af euro-bonds. Men man var i specielt god tid med disse emmissioner, og provenuet blev derfor for en tid investeret som euro-dollars.

Hvor stærkt er det vanskeligt at opgøre, da det er forbundet med en række vanskeligheder at opgøre markedets størrelse. Disse vanskeligheder omtales i de årlige rapporter fra Bank for International Settlements i Basel, og i disse rapporter finder man også skøn over markedets størrelse – antagelig de bedste skøn vi har.

Vi skal her blot indskrænke os til at konstatere, at markedet *er* vokset, og at denne vækst er sket parallelt med, at USA har haft et underskud på betalingsbalancen. Det synspunkt er derfor nærliggende, at euro-dollarmarkedets vækst er helt fast knyttet til udviklingen på den amerikanske betalingsbalance – således at markedet skulle formindskes den dag, den amerikanske betalingsbalance atter udviser overskud. Er dette nødvendigvis rigtigt? Her må man have fat i euro-dollar-markedets *kreditmultiplikat:*

Har en ikke-amerikansk virksomhed fået en fordring på en amerikansk bank (man har eksporteret til USA, eller man har optaget et lån derovre), og har virksomheden ikke i øjeblikket brug for national valuta, låner den derfor beløbet ud på euro-dollarmarkedet via en bank. Tænker man sig, at en dansk virksomhed låner beløbet og veksler det til danske kroner, så er det måske Nationalbanken, der disponerer over dollarne efter omvekslingen. Nationalbanken går straks ud på euro-dollarmarkedet og låner dem ud. Helt ekstremt kunne man så forestille sig, at det atter er den danske virksomhed, der låner pengene og veksler dem til kroner, således at Nationalbanken atter kan udlåne dollars på euro-dollarmarkedet. Man kunne forestille sig denne proces fortsat næsten i det uendelige og ville da have en meget stor kredit-multiplikator. For nu at sætte sagen endnu mere på spidsen kunne man tænke sig, at det oprindelige udlån slet ikke stammer fra en fordring på en amerikansk bank, men blot var et udlån fra en bank, der arbejder i euro-dollar-markedet, at det var et udlån, der blev givet af arbitrageafdelingen i en bank lidt over tolv i forventning om, at man skulle blive i stand til at skaffe et tilsvarende indlån inden 12 næste dag. *I denne lidt teoretiske situation behøver man ikke noget amerikansk betalingsbalanceunderskud til at skabe euro-dollar-udlån og -indlån.* Kreditskabelsen ville da afhænge af abitrageafdelingernes villighed til først at låne ud for siden at skaffe sig indlån, og den ville afhænge af, hvor hurtigt dollarne bliver vekslet og atter udlånt.

En anden situation opstår, når en virksomhed, der skal betale sin importregning, låner nogle dollars for at være rede til at betale. Fordringen på den amerikanske bank ligger da stille som transaktionskasse, og de lånte euro-dollars er gået tabt for systemet.

På tilsvarende måde går det, hvis en tysk erhvervsvirksomhed låner eurodollars for at finansiere sit hjemlige lånebehov. Man sælger disse dollars

for mark og lander dollarne hos Bundesbank, bliver de placeret på pengemarkedet i New York og er altså gået tabt for euro-dollar-systemet.

Man kan altså ikke udregne en fast kreditmultiplikator for euro-dollar-systemet – den vil afhænge af, hvem de aktuelle låntagere er.

Er der et overskud på den amerikanske betalingsbalance (official settlement basis) dvs. overskud på løbende poster + langfristet kapital + privat kortfristet kapital, skal der ske en stigning i den officielle amerikanske netto-reserveposition. Vil en sådan situation hæmme euro-dollar-markedets vækst?

Svaret er, at det må afhænge af, hvem der har den tilsvarende forringelse af sin betalingsbalance. Er det et land, der blot overfører noget guld til USA, ja så berøres euro-dollar-markedet ikke. Er det et land der sælger nogle US Treasury Bills, så berørcs euro-dollar-markedet stadig ikke. Er det derimod et land, der har sine reserver anbragt på euro-dollar-markedet, der skal aflevere reserver til USA, kan effekten blive stor.

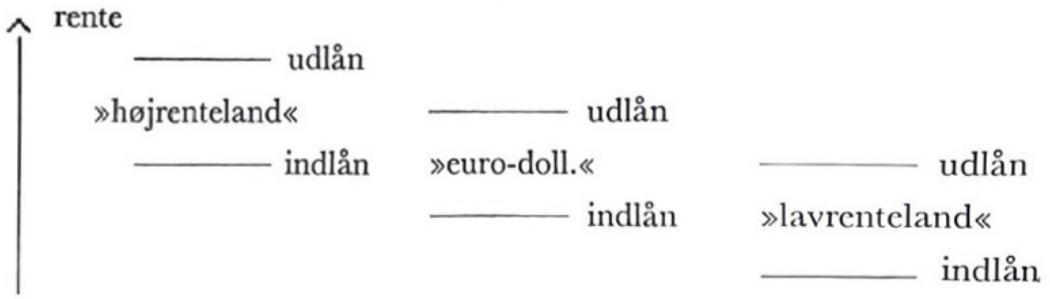
Men selv i denne sidste situation kan euro-dollar-markedet måske undgå virkningerne. Antag, at det er Danmark og andre lande, der anbringer reserver på euro-dollar-markedet, der skal overføre reserver til USA. Da vil udbuddet af euro-dollars altså falde og renten stige. Hvis dette giver anledning til, at andre centralbanker tager deres placeringspolitik op til fornyet overvejelse, at f. eks. Deutsche Bundesbank placerer reserver på euro-dollar-markedet, eller sender sine dollar-reserver ud på euro-dollar-markedet via de tyske forretningsbanker, kan virkningen af det amerikanske betalingsbalanceoverskud (som vi her har defineret det) neutraliseres ved passende aktioner fra ikke-amerikanske centralbankers side. Den slags aktioner har fundet sted.

Konklusionen af dette må blive, at et amerikansk overskud på betalingsbalancen (på official settlement basis) *kan* bevirke kontraktion på euro-dollar-markedet, men at det ikke er en nødvendig følge (i 1969 har der været amerikansk betalingsbalanceoverskud efter denne definition i nogle af årets kvartaler – og efter alt at dømme er euro-dollar-markedet stadig ekspanderet).

Defineres betalingsbalanceoverskuddet som overskud på løbende poster + langfristet kapital (basic balance) bliver det endnu vanskeligere, at drage konklusioner. Man kan nemlig tænke sig, at der er et stort amerikansk udlån til euro-dollar-markedet (og anden udstrømning af kortkapital), at dette mere end opvejer betalingsbalanceoverskuddet.

Denne sidste situation er vel ikke ganske usandsynlig. Der er i Amerika håb om et overskud på betalingsbalancens basic balance inden alt for længe. Vi ved, at euro-dollar-markedet er veletableret, at mange lånere er afhængige af det. Spørgsmålet er om denne efterspørgsel efter dollars

Figur 1

vil lokke amerikansk kapital frem, sådan som det tidligere har været tilfældet, således at USA nok vil få overskud på sin basic balance, men vil få underskud på official settlement basis.

Antagelig vil dette blive tilfældet med mindre USA indfører skrappe valutarestriktioner eller fører stram pengepolitik.

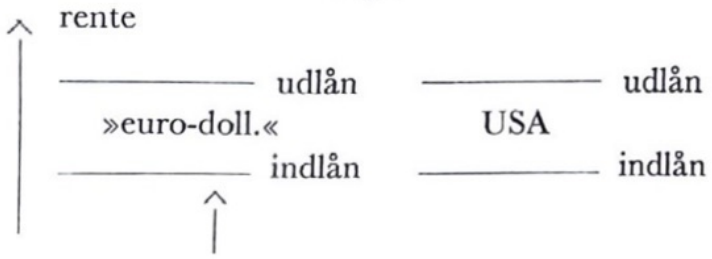
RENTEUDJÆVNING

Der er en tendens til at private låntagere og private långivere på et givet tidspunkt er opdelt geografisk på den måde, at låntagerne først og fremmest kommer fra lande med høj rente, mens långiverne kommer fra lande med relativ lav rente. Euro-dollar-renten konkurrerer således på udlånssiden med udlånsrenten i »højrentelandene« og på indlånssiden med indlånsrenten i »lavrentelandene«

Efterhånden som euro-dollar-markedet er blevet kendt og er vokset, er denne konkurrence blevet så stærk, at der er sat grænser for, hvor meget renteniveauerne kan fjerne sig fra hinanden i de lande, hvor virksomhederne har en nogenlunde udbredt adgang til markedet. Derfor har eurodollarmarkedet knyttet de nationale renteniveauer sammen. Der kan være afvigelser betinget af swap-omkostningerne, men er der større afvigelser derudover, vil det nationale kreditsystem få betydelig konkurrence fra euro-dollar-markedet. Har et land en rente, der korrigeret for swapomkostningerne er højere end euro-dollar-markedets renteniveau, (se fig. 1) vil landets kreditsystem måske ikke få konkurrence, når det gælder virksomhedernes ledige midler, når det gælder indlånene. Men på udlånssiden vil en del af virksomhederne, nemlig de, der har mulighed for det og kender muligheden, søge over på euro-dollar-markedet. Resultatet vil være en tilførsel af kapital til »højrentelandet« og dermed en tendens til et nedadgående pres på renten. Samtidig bemærker man, at der vil optræde en kapitalimport på betalingsbalancen.

Modsat vil et »lavrentelands« kreditsystem ikke blive udsat for konkurrence på udlånssiden, mens der på indlånssiden vil være en tendens til,

Fig. 2

at man søger over på euro-dollarmarkedet. Der vil være et opadgående pres på renteniveauet, og betalingsbalancen vil registrere kapitaleksport.

Nu er rentemarginalerne på euro-dollarmarkedet relativt små, og der kan derfor ske det, at et nationalt banksystem bliver udsat for dobbelt konkurrence. Som det ses på figur 2 kan forskelle i rentemarginalen betyde, at euro-dollar-markedet kan tilbyde både den bedste indlånsrente og den bedste udlånsrente.

Er dette tilfældet, vil der både ske kapitaludstrømning og kapitalimport. Dette er netop, hvad USA i perioder har oplevet – man har i USA en betydelig rentemarginal (der er jo kassekrav og loft over indlånsrenten), og derfor har amerikanske banker mistet en del forretninger til euro-dollarmarkedet. De amerikanske bankers reaktion har været at gå ind i euro-dollar-markedet ved at åbne filialer i London.

KONSEKVENSER FOR DEN ØKONOMISKE POLITIK

Denne sammenknytning af de forskellige renteniveauer indebærer konsekvenser for den økonomiske politik.

For det første bliver mulighederne for et fastsætte en national rente betydeligt formindskede, så længe man ikke vil gribe til at lægge restriktioner på kapitalbevægelserne. Og selv dette behøver ikke at få den store virkning, fordi kapitalbevægelser i form af forskydninger i afregningstidspunktet for udenrigshandelen kun meget vanskeligt lader sig kontrollere. Efterhånden som udenrigshandelens omfang er steget, har netop disse kapitalbevægelser fået stigende betydning.

Enkelte lande (især Italien og Vesttyskland) har med nogen succes søgt at frigøre sig fra påvirkningerne fra euro-dollar-markedets renteniveau ved at regulere kurssikringsomkostninger (swap-omkostningerne). Det er dog forholdsvis begrænset, hvor stort spillerum denne fremgangsmåde giver.

Den første konsekvens er altså en indskrænkning i friheden til at fastsætte et nationalt renteniveau. Den anden konsekvens er nye muligheder for myndighederne for at skabe ligevægt på betalingsbalancen. Afvigelser

fra euro-dollar-renten giver anledning til kapitalbevægelser. Man kan sige, at situationen nu ligner forholdene under guldfoden, hvor renteinstrumentet kunne sikre betalingsbalanceligevægt ved virkningerne på kapitalstrømmene.

Efter erfaringerne i begyndelsen af 1969, hvor danske forsøg på at føre lavrentepolitik, samtidig med at euro-dollar-renten var stigende, forårsagede et alvorligt dræn på de danske valutareserver, må have overbevist de danske myndigheder om realiteterne i disse sammenhænge.

KONSEKVENSERNE FOR DEN INTERNATIONALE LIKVIDITET

Det blev ovenfor hævdet, at euro-dollar-markedet har gjort det lettere at klare betalingsbalancetilpasningen. Et par lande har haft erfaringer, der tyder på det modsatte. Det gælder for eksempel Frankrig og Tyskland. Man har i forbindelse med spekulationen mod francen hævdet, at eksistensen af euro-dollar-markedet gjorde det mere tiltrækkende at spekulere, fordi de penge, man vekslede fra fransk mønt til f. eks. dollar, kunne anbringes så godt.

Spekulationen i en opskrivning af D-marken er i vidt omfang blevet finansieret på euro-dollar-markedet, men her kan man hævde, at de vesttyske myndigheder selv havde et betydeligt ansvar for spekulationens omfang. Den store spekulationsbølge i de tre første uger af november 1968 blev i virkeligheden for en stor dels vedkommende finansieret af Bundesbank selv. Bundesbank sørgede nemlig i de første 14 dage af november for, at euro-dollarmarkedets renteniveau og likviditet forblev uændret på trods af flugten over i mark.

Dette gik for sig på følgende måde:

En række banker og virksomheder købte mark for dollar, de havde lånt på euro-dollarmarkedet, og markene blev indsat i vesttyske banker. Den normale reaktion fra markedet skulle være en betydelig rentestigning og dollarknaphed, således at yderligere spekulation blev vanskeligere og dyrere. Men Bundesbank blev bekymret over rentestigningen på euro-dollarmarkedet, og tilbød derfor de vesttyske banker billige mark på terminen (man tilbød at købe mark for dollar til senere levering til en kurs, der efter alle standarder var god), således at disse banker ville veksle mark til dollars og låne disse dollars ud på euro-dollarmarkedet. Bundesbank handlede givetvis for at vise hensyn over for andre lande, hvis reserver kunne komme til at lide under en meget kraftig stigning på euro-dollarmarkedet; men resultatet var blot at opmuntre til yderligere stigning i spekulationen. Havde man derimod kanaliseret sine overskydende dollars tilbage direkte til de centralbanker, der tabte reserver på grund af spekulationen, ville man ikke på euro-dollarmarkedet have opmuntret til spekulation i samme grad[11]).

[11]) Se International Capital Flows, Economic Outlook 5, OECD, side 35.

Euro-dollar-markedet har altså påvirket behovet for valutareserver på flere måder: For det første er de internationale kapitalbevægelser blevet gjort meget renteføl somme, og hermed har man fået et nyt instrument i betalingsbalancetilpasningsmekanismen. *Reservebehovet er dermed blevet mindsket.* For det andet er mulighederne for spekulationen i valutakursændringer blevet større, og i det omfang, der rent faktisk er mistillid til de herskende kursforhold, *er behovet for reserver til at møde denne spekulation blevet større.*

Udover at påvirke behovet for valutareserver har euro-dollar-markedets vækst også påvirket selve forsyningen med valutareserver. Lidt simplificeret kan man sige, at hovedkilderne til reservedannelsen er guldproduktionen og det amerikanske betalingsbalanceunderskud (og den modsvarende opsamling af dollaraktiver i centralbankerne). Da den private efterspørgsel efterhånden aftager hovedparten af guldproduktionen, er der tilbage kun væksten i dollar-aktiverne. En overgang var også denne kilde til reservevækst i farezonen, da man begyndte at betragte dollars som et andenrangs reserveaktiv, som man var uvillig til at modtage flere af. Likviditetsudviklingen truede altså med at gå noget i hårdknude. Euro-dollar-markedets vækst har antagelig medvirket til at afbøde denne udvikling ved at gøre dollar-tilgodehavender til et mere attraktivt aktiv, som centralbankerne har været mere villige til at ligge inde med.

BETYDNINGEN FOR USA

Udviklingen af euro-dollar-markedet har haft forskellige virkninger for de ikke-amerikanske lande. Men hvad er virkningerne for USA, landet hvis mønt bliver anvendt på dette pengemarked?

Det er i det foregående nævnt, at euro-dollar-markedets gode forrentningsmuligheder har gjort en række centralbanker mere tilbøjelige til at holde dollars i deres reserver. Altså har USA kunnet betragte nedbringningen af betalingsbalanceunderskuddet som et lidt mindre presserende problem[12]).

Herudover har euro-dollar-markedet også på anden måde medvirket til at finansiere det amerikanske betalingsbalanceunderskud. Der har været en amerikansk nettolånoptagelse på euro-dollar-markedet i det seneste år, efterhånden som det amerikanske renteniveau er steget. Også amerikanerne har altså benyttet denne form for finansiering af betalingsbalanceunderskud, som står åben for alle landene.

Det er derimod enestående for USA, at man via euro-dollar-markedet

[12]) Som det vil fremgå af afsnittet om »kreditskabelsen«, er et fortsat amerikansk betalingsbalanceunderskud måske ligefrem uundgåeligt og ønskværdigt.

får et rentefrit, permanent lån fra udlandet. Det hænger sammen med, at et vist beløb i dollars anvendes som transaktionskasse for euro-dollar-markedet. Det er et lån, der vokser efterhånden, som euro-dollar-markedet vokser.

Renten på euro-dollar-markedet har knyttet landenes renteniveauer sammen. Nogle lande kan afvige fra det fælles niveau ved hjælp af operationer på terminsmarkedet eller ved valutarestriktioner. Sådanne midler kan de amerikanske myndigheder vanskeligt tage i anvendelse, det er jo landets egen mønt, det drejer sig om. Derfor er der en speciel nær sammenhæng mellem det amerikanske renteniveau og euro-dollar-renten. På grund af den amerikanske økonomis størrelse går den kraftigste påvirkning fra USA til euro-dollar-markedet, virkningen den modsatte vej er mindre.

Dette forhold giver naturligvis de amerikanske myndigheder et vist ansvar over for den omliggende verden:

Det er karakteristisk for euro-dollar-markedet, at det er meget tilpasningsdygtigt, der er store omskiftelser mellem långivere og låntagere. Euro-dollar-markedet har hurtigt kunnet omstille sig uden de store ændringer i renten.

Indtil midten af 1968 har USA netto forsynet markedet med midler, men herefter har situationen været en anden. Med kreditstramningen i USA har amerikanske banker lånt endog meget store beløb på euro-dollar-markedet (det er rent praktisk sket bl. a. ved oprettelse af filialer i London). I modsætning til andre omskiftninger på euro-dollar-markedet har dette givet sig voldsomme udslag på renten.

Sammen med andre forhold (efterspørgslen efter midler til brug for spekulation i en tysk revaluering) har de amerikanske træk på euro-dollar-markedet bragt renten op på rekordhøjder. Man nåede i sommeren 1969 op omkring de 13 % p. a. for penge anbragt på 3 måneder.

Den høje rente gav anledning til en del kritik af amerikanerne fra europæisk side – franskmændene tilskrev en del af spekulationen mod franc'en, at euro-dollar-markedet trak penge til sig, og også de skandinaviske lande har haft besvær med at holde pengene hjemme.

Som svar på denne kritik har Federal Reserve System bestemt, at de amerikanske banker fra midten af oktober 1969 skal holde tvungne reserver svarende til 10 % af de eurodollars, der er repatrieret efter en vis tidligere dato[13]). Det er vanskeligt at bedømme virkningerne af dette skridt: Det er nu blevet dyrere for amerikanerne at låne eurodollars, derfor vil de måske låne mindre. På den anden side betyder reservekravet, at de må finde nogle ekstra penge frem, og måske er det eneste sted, disse kan skaffes fra, euro-dollar-markedet.

Dette er naturligvis kun en engangsregulering af de kræfter, der virker på euro-dollar-markedet. En mere kontinuerlig regulering foretages af Bank for international Settlements (BIS) i Basel[14]). Den har i flere tilfælde anvendt sine kreditaftaler (swap facilities) med Federal Reserve System til at presse renten lidt ned.

---

[13]) Se »Eurodollars go home« The Economist, august 30, 1969, side 40–41.

[14]) B.I.S. er et aktieselskab, der ejes af en række centralbanker. Banken optræder ofte som agent for disse banker.

LITTERATUR

1. »What Does it really mean? – Euro-dollars«, Oscar L. Altman, Finance and Development Vol. IV, No. 1, IMF.
2. »Euro-dollars: Some Further Comments«, Oscar L. Altman, Staff Papers, Vol. XII, No. 1, IMF, marts 1965.
3. »Euro-dollars go home« Economist, 30. august 1969.
4. »U.S. Banks storm the City«, Ian Davidson, Financial Times, 21. april 1969.
5. Developments in international capital flows«, Economic Outlook 5, OECD, juli 1969.
6. »Financing of Business with Euro-dollars«, Morgan Guaranty Trust Company – International Banking Division.
7. »Annual Report«, Bank for International Settlements, Basel. (De senere år).
8. »Pyramiding and Euro-dollars«, International Monetary Relations, Leland B. Yeager.
9. »The euro-dollar-market: An Interpretation«, Alexander K. Swoboda, Essays in international Finance, No. 64. Feb. 1968. Princeton University.

DEN INTERNATIONALE ØKONOMISKE SITUATION

DEN ØKONOMISK UDVIKLING I SCHWEIZ

1. I den senere tids hjemlige debat om anvendelsen af udenlandsk arbejdskraft har der hyppigt været henvist til udviklingen i Schweiz. Det forekommer derfor naturligt at tage dette lands økonomiske udvikling i de senere år op til drøftelse. Vi vil indledningsvis skildre udviklingen i den schweiziske politik overfor udenlandske arbejdere, derpå drøfte et par centrale økonomiske problemer i forbindelse med indvandring af arbejdskraft for til slut kort at skildre det økonomiske forløb i perioden 1966 til 1968 med speciel vægt på mulighederne for at anvende finans- og pengepolitikken i konjunkturregulerende øjemed, idet Schweiz indtager noget af en særstilling i denne relation.

2. I perioden frem til den 1. verdenskrig var der i realiteten fri immigrations- og erhvervsret i Schweiz, men fra 1917 gennemføres en række kontrolregler og restriktioner, hvis baggrund må søges i en ængstelse for de problemer, der kunne tænkes at opstå med en stadig stigende andel af udenlandske arbejdere i arbejdsstyrken. I 1925 optages en række principielle regulerende indvandringsregler i den schweiziske forfatning, men først i 1931 gennemføres en egentlig opholdslov, der efter visse ændringer, der gennemførtes i 1948, stadig er i kraft. Ideen bag disse – såvel som senere – reguleringer er, at udlændinges beskæftigelsesmuligheder i Schweiz primært skal bestemmes af landets egen interesse.

De ikraftværende indvandringsregler sondrer mellem tre kategorier af opholdstilladelser, nemlig tilladelser til 1) temporært ophold, 2) etablering og såkaldte 3) tolerancetilladelser. En sådan tilladelse er en forudsætning for beskæftigelse i Schweiz. Ved fastlæggelsen af arbejdstilladelsens løbetid tages først og fremmest hensyn til den generelle arbejdsmarkedssituation ved første gangs tilladelser, mens man ved forlængelser også inddrager ansøgerens hidtidige adfærd. Først efter 4 års ophold og beskæftigelse kan man opnå en permanent opholdstilladelse, der sikrer udlændingen samme rettigheder som den schweiziske borger.

Udviklingen i 30'erne prægedes af meget stramme indvandringsregler, der skulle sikre beskæftigelse af landets egne borgere, hvorimod 50'erne og 60'ernes første halvdel har været præget af meget liberale regler, der skulle

lette indvandringen for derigennem at afhjælpe en akut arbejdskraftsmangelknaphed.

På trods af en accelererende indvandring til Schweiz siden 1961 har landet været udsat for en inflationær udvikling, hvilket har medført, at man har taget sin arbejdsmarkedspolitik op til fornyet overvejelse. Udgangspunktet for disse overvejelser var for så vidt det samme som i 1917, nemlig en ængstelse for at fremmedarbejderne skulle komme til at udgøre en for stor befolkningsandel. Man ønskede at stabilisere deres antal. På efterspørgselssiden argumenterede man for, at dette ville lette presset på boligbyggeriet og efterspørgslen efter »overhead capital«, dæmpe stigningstakten i det private forbrug og mindske investeringerne i nye arbejdspladser. På produktionssiden måtte man vente, at et stabiliseret antal fremmedarbejdere – under hensyn til presset på arbejdsmarkedet – ville resultere i, at arbejdsgiverne måtte iværksætte rationaliseringer for derigennem at opnå en forøget produktivitet. Disse overvejelser har siden 1963 ført til en lang række af foranstaltninger:

I første del af 1963 besluttede man kun at ville udstede temporære opholds- og arbejdstilladelser til arbejdere i virksomheder, hvis totalbeskæftigelse (schweizisk plus udenlandsk arbejdskraft) efter ansættelse af udenlandsk arbejdskraft ikke oversteg totalbeskæftigelsen gennemsnitligt for 1962. Denne regel opretholdtes til februar 1964. Man gennemførte her en ny regel gående ud på, at man kun udstedte arbejdstilladelser til virksomheder, hvis totalbeskæftigelse ikke oversteg 97 pct. af niveauet i marts 1964. Denne regel udbyggedes i marts samme år med supplerende regler for indvandring af arbejdskraft fra visse lande. Arbejdere fra disse kunne kun få arbejdstilladelse, såfremt deres arbejdsgivere kunne sikre visse boligfaciliteter. Man accepterede kun længere opholdstilladelser, såfremt ansøgeren var specielt kvalificeret, og hans ydelser var af speciel interesse for den schweiziske økonomi.

I oktober 1964 lettes reglerne lidt, idet 97 pct. loftet sænkes til 95 pct., men allerede i februar 1965 gennemføres supplementære foranstaltninger, idet virksomhederne ud over at respektere det generelle beskæftigelsesloft skulle reducere antallet af udenlandske arbejdere med 5 pct. i perioden fra marts til juli 1965. Opholdstilladelser gaves kun til personer, der inden de indvandrede til Schweiz havde sikret sig beskæftigelse. Undtagelsesreglerne strammedes. I marts 1966 øger man det generelle beskæftigelsesloft med 4 pct., men kombinerede denne »liberalisering« med krav om yderligere reduktion i antallet af udenlandsk arbejdskraft, der skulle mindskes med 3 pct. fra marts til august 1966 og med yderligere 2 pct. inden årsskiftet 1967. I februar 1967 fordres yderligere 2 pct. reduktion i perioden frem til juli 1967.

Uden at forlade det principielle mål om en stabilisering af antallet af

TABEL 1

Antal registrerede udenlandske arbejdere i tusinder

	1960	1963	1964	1965	1966	1967	1968
Total beskæftigelse	435	690	721	676	649	648	648
Sæson beskæftigelse	140	201	206	184	165	154	144
Ikke sæson beskæftigelse	257	442	465	446	436	436	441
Grænsearbejdere	39	47	49	46	48	59	63

udenlandske arbejdere reviderede man reglerne i marts 1968. Denne revision førte til en mere fleksibel behandling af de »stive« beskæftigelseslofter. Arbejdere, der har været beskæftiget i Schweiz i mindst syv år, tæller ikke længere med, og for sæsonarbejdere er de individuelle lofter blevet erstattet med branchevise lofter omfattende hele landet. Fra begyndelsen af 1969 er den minimums opholdsperiode, der betinger udelukkelse fra restriktionerne, nedsat til fem år; men samtidig med disse lettelser skulle de temporære opholdstilladelser reduceres med 3 pct. inden november 1968 og med yderligere 2 pct. inden november 1969. Man vil af tabel 1 se, at der har været tale om en betydelig stigning i antallet af registrerede udenlandske arbejdere fra 1960 til 1964 og en vis reduktion siden da. Det understreges, at der her er tale om registreret arbejdskraft.

3. Inden vi går over til at beskæftige os med den faktiske økonomiske udvikling fra 1966, kan der være grund til at gøre et par principielle bemærkninger, om de schweiziske erfaringer med anvendelsen af udenlandsk arbejdskraft. Generelt må man antage, at en indvandring af udenlandsk arbejdskraft må medføre en nedgang i realindkomsten pr. individ i indvandringslandet, fordi en ekspanderende arbejdsstyrke skal beskæftiges på det eksisterende realkapitalapparat. De schweiziske erfaringer synes dog at vise, at en indvandring under visse omstændigheder vil være fordelagtig for importlandets egne indbyggere.

I Schweiz har indvandringen i det væsentligste været koncentreret om de lavere lønnede beskæftigelser, hvilket har haft til følge, at schweiziske arbejdere i vidt omfang er blevet beskæftigede i bedre lønnede jobs. Forudsætningen for en sådan, ud fra importlandets synspunkt, gunstig udvikling er, at den samlede produktion kan ekspandere uden nævneværdigt fald i det gennemsnitlige udbytte. Denne forudsætning har eksisteret i Schweiz, fordi eksportindustrierne har kunnet øge produktionen uden afsætningsvanskeligheder samtidig med, at importen har kunnet øges uden alt for voldsomme prisforøgelser. Erhvervsstrukturen i Schweiz har derfor kunnet ændres, således at den udenlandske arbejdskraft har kunnet få beskæftigelse i de lavest lønnede stillinger, mens de schweisiske arbejdere har kunnet få

beskæftigelse i højere lønnede stillinger. Såfremt den generelle antagelse er rigtig, d. v. s. såfremt den schweiziske realindkomst pr. indbygger er lidt mindre end den kunne have været uden indvandring, er dette blevet kompenseret af den lønmæssige »oprykning« de schweisiske arbejdere har oplevet.

Når en af de gennemførte restriktioner var, at kun personer med specielle kvalifikationer kunne få opholdstilladelse, hænger dette sammen med erkendelsen af, at mangel på specielt uddannede arbejdere kan kompenseres gennem import, mens virkningen af en generel forøget indvandring er mere usikker, fordi indvandringen medfører forøget efterspørgsel, der meget vel kan føre til, at man intet opnår ved indvandringen set fra importlandets synspunkt. Det understreges at disse betragtninger alene vurderer forholdene ud fra modtagerlandets synspunkt.

4. Som allerede omtalt har den fortsatte vækst i antallet af udenlandske arbejdere frem til 1964 medført væsentlige strukturelle ændringer i schweizisk økonomi. Ikke schweiziske indbyggeres aktivitetsrate er mellem 1950 og 1960 øget fra 61 til 72 pct., mens den tilsvarende rate for schweizere er aftaget fra 45 til 43 pct. i samme periode. Antallet af udlændinge med mere end 6 mdr.s ophold i arbejdsstyrken er fra 1950 til 1963 øget fra 8 til 30 pct.

Restriktionerne fra 1963–64 bragte indvandringen mere under kontrol, hvilket påvirkede aktivitetsudviklingen. Frem til 1963–64 var hovedkilden til forøget vækst i arbejdsstyrken givetvis indvandringen. Den årlige gennemsnitlige indvandring i forhold til arbejdsstyrken udgjorde i perioden 1958–60 1.1 pct., men i perioden fra 1960 til 1963 ca. 3 pct. Siden da er den aftaget væsentligt.

Denne trend i arbejdsstyrkens udvikling afspejles ikke i trenden for output på grund af ændringer i arbejdsproduktiviteten. Således faldt produktiviteten i perioden fra 1960 til 1963, hvor indvandringen var størst for igen at stige efter 1964, hvor indvandringen var stabiliseret. I 1965 steg således output pr. beskæftiget meget stærkt i forbindelse med virksomhedernes reduktion i deres arbejdsstyrke. Den gunstige arbejdsproduktivitetsudvikling siden 1965 må ses i sammenhæng med de fremtvungne rationaliseringsbestræbelser og med en kvalitativ forbedret arbejdsstyrke, men må samtidig vurderes i forhold til en væsentlig forøgelse i kapitalapparatet pr. beskæftiget. Der indtræder således et skift fra »capital widening« d. v. s. en kapitaltilvækst tilpasset væksten i arbejdsstyrken til »capital deepening« d. v. s. en proces, hvor kapitalgodernes akkumulationsrate er større end tilvæksten til arbejdsstyrken.

Udviklingen i produktiviteten varierer meget mellem de forskellige brancher afhængigt af den enkelte branches efterspørgsels-udbudssitua-

TABEL 2

Bruttonationalproduktets udvikling
(procentvise ændringer fra foregående år)

	1964	1965	1966	1967	1968
Privat konsum	8,8	7,5	7,3	7,3	4,6
Offentlig konsum	10,1	6,8	10,6	9,5	7,1
Bruttokapitaldannelse	13,7	÷0,8	2,8	2,2	2,5
Total hjemlig efterspørgsel	10,4	4,9	6,4	6,1	4,4
Eksport	10,5	14,0	10,5	7,3	12,8
Import	10,8	4,0	6,4	5,7	8,8
Bruttonationalprodukt	10,3	8,0	7,7	6,7	5,8
BNP i 1958 priser	5,1	4,3	2,9	1,9	1,0

tion. Forståeligt var produktivitetsudviklingen hurtigst i de brancher, hvis efterspørgselssituation var gunstig.

Hverken den gunstige produktivitetsudvikling eller det større pres på arbejdsmarkedet øvede noget voldsomt pres på lønningerne. Med en svag lønstigning og en stigende produktivitet har den schweiziske omkostningsudvikling i en lang periode været gunstig.

Mens reguleringernes indflydelse på omkostninger og produktivitetsudvikling er forholdsvis klar, er det mindre tydeligt hvordan balancen mellem hjemligt udbud og efterspørgsel påvirkedes. Det er givet, at overskudsefterspørgslen reduceredes efter 1965, men dette kan ikke henføres entydigt til ændringerne i arbejdsmarkedspolitikken, men må ses i sammenhæng med det i 1964 gennemførte stabiliseringsprogram og muligvis med en vis ændring i konjunkturforløbet.

På udbudssiden er vækst potentialet mindsket på trods af substitutionen af kapital for arbejdskraft og arbejdsproduktivitetsstigningen. På efterspørgselssiden er ekspansionen i det private forbrug svækket på grund af beskæftigelsesstabiliseringen, hvilket også i høj grad reducerer boligefterspørgslen samt efterspørgslen efter visse infrastrukturelle investeringer.

Den fra 1963 påbegyndte restriktive politik overfor den udenlandske arbejdskraft har lettet presset på ressourcer og omkostninger, men det må understreges, at disse restriktioner ikke så meget er begrundet ud fra en økonomisk vurdering som ud fra en sociologisk.

5. Mens 1966 karakteriseres af en afdæmpet ekspansion, kommer man i 1967 ind i en recessiv fase. Investeringsaktiviteten afsvækkedes yderligere, det private konsum og eksporten aftog og fra midten af året er prisstabiliteten og det voksende eksterne overskud bragt til ophør.

Den aftagende efterspørgsel resulterede i en afdæmpning i den økono-

miske vækst og et mindre pres på priserne. Vækstraten for bruttonationalproduktet (udtrykt i volumen) aftog fra 2,8 pct. i 1966 til 1,5 pct. i 1967, hvilket bl. a. ytrede sig i en stagnerende indenlandsk produktion af maskinel og en aftagende import af investeringsgoder. Byggevirksomheden aftog, og der indtrådte i særdeleshed et kraftigt fald i boligbyggeriet. Væksten i konsumet var aftagende, hvilket gælder såvel det private som det offentlige forbrug. Ligeledes reduceredes væksten i eksporten.

Væksten i output aftog yderligere i 1967 i forhold til 1966. Den væsentligste årsag hertil må søges på efterspørgselssiden, men også fra udbudssiden er der forklarende faktorer. Det drejer sig om en vis reduktion i beskæftigelsen og en nedgang i nettotilvæksten i kapitalapparatet som følge af den afdæmpede investeringsaktivitet.

I 1968 øgedes outputvæksten på trods af en kun svagt stigende trend i den nominelle interne efterspørgsel og en forøgelse i importtilbøjeligheden. Outputeffekten af den mindskede hjemlige efterspørgsel kompenseredes af prisbevægelser og importefterspørgslen modsvaredes af en væsentlig eksportstigning. Første halvdel af 1968 prægedes af et fald i det private konsum overvejende som følge af en afdæmpet udvikling i lønningerne, men også på grund af en øget beskatning. Ligeledes aftog væksten i de offentlige udgifter.

På trods af den langsommere outputekspansion synes den samlede udbuds og efterspørgselsbalance forbedret i første halvdel af 1967 efter den væsentlige forringelse i 1966, men denne tendens kunne ikke opretholdes i den sidste halvdel af året. Priserne øgedes væsentligt i sommermånederne, og arbejdsomkostningerne steg tilsvarende. Den hjemlige efterspørgsel og eksporten nåede et maximum i 1961. Efterspørgselspresset lettedes noget i 1962–63 for påny at tage til i 1964. I 1965 reduceredes overefterspørgslen på trods af en forøget eksport. 1966–67 udviste en ringere balance mellem udbud og efterspørgsel. Udenrigshandelsoverskuddet mindskedes betydeligt og samtidig tenderede priserne til at stige. Den totale udbuds-efterspørgsels situation bedredes i 1968. De hjemlige udgifter var ikke meget større end i 1967, og i modsætning til tidligere førte dette ikke til tilbagegang i output og import. Tværtimod øgedes produktion og import væsentligt, samtidig med at priserne stabiliseredes. Da eksporten samtidig steg kraftigt øgedes overskuddet på de eksterne relationer. Dette må ses i sammenhæng med, at ændringen fra hjemlig til eksportefterspørgsel i særdeleshed stimulerede eksportindustrierne, der i forvejen havde den stærkeste produktivitetsudvikling, en produktivitetsudvikling, der yderligere forstærkedes af et svækket pres på arbejdsmarkedet. Mobiliteten øgedes på grund af ændringerne i arbejdsmarkedsrestriktionerne jf. under 2).

Mens en afsvækket hjemlig efterspørgsel traditionelt i Schweiz har virket til at forbedre den eksterne position, har den i 1968 i højere grad haft

TABEL 3

Prisudvikling (procentvise ændringer i forhold til foregående år)

	1964	1965	1966	1967	1968			
					1 kv.	2 kv.	3 kv.	4 kv.
Konsumpriser	3,1	3,4	4,7	4,0	3,5	2,4	1,4	2,2
Engrospriser	1,3	0,6	1,8	0,3	1,0	÷0,2	÷0,7	0,3

virkninger for pris- og lønudviklingen. Priserne er i høj grad stabiliseret, og dette er blevet ledsaget af en betydelig afdæmpning i presset på lønningerne. Mens index for lønudviklingen i 1966 og 1967 udviste stigninger på 5,4 og 5,9 pct. var stigningen i 1968 kun 4,2 pct.

7. Den eksterne finansielle situation er yderligere forbedret i 1968. Alle den løbende balances hovedkomponenter bidrog til forbedringen. Underskuddet på handelsbalancen er væsentligt reduceret, og overskuddet på tjenesteydelserne er forøget kraftigt. Schweiz har i høj grad draget fordel af et forbedret bytteforhold.

8. Målene for den økonomiske politik er ikke ændret væsentligt siden gennemførelsen af det store stabiliseringsprogram fra 1964, der formelt afsluttedes i marts måned 1967, men den faktiske økonomiske politik har siden da i nogen grad tenderet at opmuntre efterspørgslen og produktionen. Vi har således allerede påpeget den liberalisering af indvandringsrestriktionerne for udenlandske arbejdere, der gennemførtes i 1968. Dertil kommer, at pengepolitikken har været lempelig, og at der fra de offentlige budgetter bestandig er udgået en ekspansiv indkomsteffekt.

Under hensyn til den favorable økonomiske udvikling i 1968 er man begyndt at intetessere sig noget mere for den langsigtede økonomiske politik. I denne relation har man specielt beskæftiget sig med den potentielle inflationsfare, der i hovedsagen kan tilskrives to forhold, nemlig den offentlige sektors bestandige ekspansion og vanskelighed ved at skaffe yderligere indtægter via beskatning og banksektorens meget stærke likviditetsposition. Hovedproblemet i Schweiz har været en mangel på adækvate økonomisk-politiske instrumenter til konjunkturregulering. Det har derfor i de senere år været et væsentligt mål at forsøge de monetære autoriteters indflydelse og at tilpasse føderationens beskatningssystem til det voksende finansielle behov.

Centralbankens politik i de seneste år har – under opretholdelse af lempelige penge-politiske forhold – primært været optaget af at stimulere kapitaleksporten og at foretage en udjævning af de sæson- og spekulations-

betingede variationer i de korte banktransaktioner. Penge- og kreditmarkedet var specielt meget lempeligt i første halvdel af 1968, mens årets sidste halvdel prægedes af en række rentestigninger på de korte fordringer, hvilket må ses som et resultat af tendenserne til rentestigninger i udlandet. Derimod ændredes den lange rente kun ubetydeligt i 1968.

Den offentlige sektors udvikling var i 1968 præget af en moderat ekspansiv tendens. De offentlige udgifter til goder og tjenesteydelser øgedes hurtigere end den private efterspørgsel, hvorfor den offentlige sektors andel af bruttonationalproduktet steg en smule i 1968, nemlig til 17 pct. Udgifterne til subsidier og andre transfereringer steg stærkt, og der var en tydelig indkomsteffekt fra den offentlige aktivitet.

Som påpeget flere gange af OECD har Schweiz savnet fleksible instrumenter til regulering af konjunkturudviklingen. Dette er en følge af institutionelle, politiske, historiske og psykologiske restriktioner. Specielt må erindres, at Schweiz er en forbundsstat, hvor de enkelte kantoner har en udstrakt selvstændighed, og hvor forbundsregeringens budget kun andrager omkring 40 pct. af de samlede offentlige budgetter. Dertil kommer, at forbundsregeringen kun er tillagt ganske bestemte indkomstkilder, og det er en meget besværlig procedure at ændre reglerne herom. Dette kræver bl. a. folkeafstemning i alle enkeltkantonerne. I de senere år, hvor forbundsregeringens udgifter er steget ret kraftigt, har der derfor været en voksende erkendelse af nødvendigheden af tilvejebringelse af flere økonomisk-politiske midler.

Det er i denne sammenhæng man må se det af regeringen i maj 1968 fremsatte program, der dækker perioden frem til 1971, hvor der er nyvalg til forbundsdagen. Dette program omfatter planer for udviklingen i de offentlige udgifter og indtægter. Det understreger behovet for en styrkelse af centralbankens kompetence, ligesom det understreger, at man ikke fortsat kan arbejde med et ekspansivt underskud på de offentlige budgetter.

Man forudser i programmet et voksende underskud på de føderale finanser på trods af en afdæmpet tilvækst til de offentlige udgifter. Man arbejder med yderligere nedskæringer af de offentlige udgifter. Specielt har man interesseret sig for en nedskæring i de meget kraftigt stigende landbrugssubsidier. Ændringerne på dette område vil gå i retning af, at subsidier kun betales til et sådant produktionsvolumen, der kan finde afsætning på markedet, mens »overskudsproduktionen« ikke skal subsidieres. Videre er det i 1969 blevet foreslået i parlamentet, at man foretager en række ændringer i beskatningssystemet, der skal tjene til at øge de føderale organers indtægter. Man foreslår visse ændringer i omsætnings- og forsvarsskatten. Det afgørende er formentlig, at man foreslår disse skatter institutionaliseret i den schweiziske forfatning og via forfatningen tildeler de føderale

myndigheder kompetence til at kunne ændre visse skattesatser, når en økonomisk regulering gør det nødvendigt. Denne mulighed har hidtil været udelukket.

Ifølge den føderale forfatning svarer den schweiziske nationalbanks opgaver ganske til andre centralbankers. Men den har ikke haft mulighed for at udnytte samme instrumenter som de fleste andre centralbanker. Midlerne består i en diskontopolitik, visse operationer i det åbne marked, mulighed for at influere på renten på bankudstedte obligationer og mulighed for at godkende eller forkaste kapitaleksport i form af bankkreditter til udlandet og udenlandsk obligationsemission i Schweiz.

Imidlertid er mulighederne for at anvende diskontopolitikken yderst små, da de private banker kun i ringe udstrækning er afhængige af likviditetsstøtte fra centralbanken, fordi de råder over store tilgodehavender i udlandet. Når dertil kommer, at bankerne i almindelighed er mere uafhængige af centralbanken end i andre lande, er det indlysende at en diskontoændrings virkninger er små. Det væsentligste middel, man har kunnet anvende, har nok været adgangen til regulering af emissionen af udenlandske lån i Schweiz.

Denne situation har man søgt imødegået gennem en fornyelse af loven om centralbanken, der stammer fra 1953. De forslag, der sigter på en forøget kompetence til de monetære organer, forelagdes i august 1968. De væsentligste forslag i lovændringen bestod i, at man åbner mulighed for centralbanken for at udstede egne rentebærende gældsbeviser, hvilket sigter på at øge nationalbankens muligheder for at føre »open market operations«. Centralbanken tillægges ret til at udstede minimumsreservekrav overfor forøgede indskud med mulighed for at fordre reserven bestemt under hensyn til de seneste 12 måneders ændringer. Der er i loven fastlagt maximale grænser for fastlæggelsen af reservesatserne. Dertil kommer en ret for banken til at indføre loft over den hjemlige bankkredit, idet den accepterede vækst i bankernes udlån dog ikke ansættes lavere end svarende til det foregående års forøgelse i bruttonationalproduktet. Sådanne kreditkontrolordninger kan kun forblive i kraft i 2 år og de skal tages op til ny drøftelse hver sjette måned.

På trods af sådanne ændringer vil centralbankens muligheder for at føre kreditpolitik stadig være mindre end i de fleste andre lande, hvilket er sammenhængende med bankernes og erhvervslivets likviditetsbeholdninger i udlandet. Videre er mulighederne begrænsede af restriktioner på de tidsmæssige udnyttelser af de foreslåede midler. Således kan minimalreservesatser kun anvendes såfremt diskontoændringer og »open market operations« ikke har vist sig tilstrækkelige. Gennemførelse af lofter over kreditudvidelsen er en sidste mulighed, som kun må anvendes, når andre midler er slået fejl, og det ikke har været muligt at opnå de ønskede re-

sultater gennem frivillige aftaler med banksektoren. Endelig må anføres, at kreditlofter og minimalreservesatser kun kan gennemføres og ændres efter godkendelse af forskellige overordnede organer, hvilket gør »timingen« af ønskede foranstaltninger meget usikker.

J. H. P.
25. 10. 1969

DEN DANSKE ØKONOMISKE SITUATION

Hovedtrækket i den internationale konjunkturudvikling er fortsat et aktivitetsniveau, der ligger væsentligt over det tilsigtede, således at højkonjunkturen i 1968 er fortsat frem gennem første halvdel af 1969, trods stadige økonomisk-politiske foranstaltninger – først og fremmest af pengepoltisk art – i de fleste betydelige vestlige industrilande til afdæmpning af den økonomiske aktivitet. Disse økonomiske indgreb har hovedsagelig været motiveret med ønsker om en større ligevægt i udviklingen i den internationale samhandel. Men også interne bestræbelser i de enkelte lande – først og fremmest USA – i retning af at dæmpe inflationstendenser i form af stigende pris-, løn- og omkostningsniveau har dog spillet en rolle.

Som antydet har de økonomisk-politiske indgreb, der igennem længere tid er foretaget for at dæmpe efterspørgselspresset, i det store og hele ikke vist sig tilstrækkelige. Men den stadige skærpelse, der har fundet sted af indgrebene, vil dog antagelig bevirke, at disse vil begynde at slå kraftigere igennem, først og fremmest i 1970, hvor den økonomiske vækst antagelig bliver en del mindre end i 1968 og 1969, selv om der dog ikke skulle være risiko for et egentligt omslag i den internationale økonomiske udvikling, men blot tale om en aftagende vækstrate. Hvor stærkt væksten behøver at dæmpes, afhænger dog i væsentlig grad af den økonomiske politik, der vil blive ført i Vesttyskland efter valget, idet væsentlige foranstaltninger fra tysk side i retning af at reducere dette lands betalingsbalanceoverskud i et betydeligt omfang reducerer de kontraktive foranstaltninger, underskudslandene skal foretage for at forbedre deres betalingsbalance.

Det er i forbindelse med dette problemkompleks værd at fremhæve, at den uro, der flere gange har været omkring selve det internationale betalingssystem, næppe spiller nogen afgørende rolle for den realøkonomiske udvikling. Den uro er i højere grad et symptom på den uligevægt, der spiller den afgørende rolle, nemlig uligevægten mellem de enkelte landes betalingsbalancer. Og således som de vestlige lande har indrettet sig i deres indbyrdes betalingssamkvem, er der automatisk en tendens til, at betalingsbalancesituationen kommer i centrum som en intern restriktion på den økonomiske politik, specielt naturligvis i underskudslande.

Tysklands muligheder for ved ændring af den indenlandske økonomiske politik at yde et væsentligt bidrag til udligning af betalingsbalancerne er

dog – ud over af rent politisk forhold – begrænsede på grund af den stærke indenlandske aktivitetsstigning. Således er den industrielle produktion steget med omkring 15 pct. i første halvdel af 1969, og man har efterhånden opnået fuld udnyttelse af produktionsresourcerne, således at det sidste års stærke vækstempo ikke kan forventes fortsat, men tværtimod har tendenserne til stigninger i lønninger og omkostninger forstærket sig, således at en kontraktiv økonomisk politik ud fra ønsket om at undgå for stærke inflationstendenser må anses for mere naturlig. Skal Vesttyskland yde noget bidrag til realiseringen af en øget international betalingsligevægt, vil midlet derfor ikke kunne være ændringer i den indenlandske efterspørgsel, men vel alene en tilstrækelig justering af D-markens kurs.

Også i England er den økonomiske politik koncentreret omkring betalingsbalanceproblemet, hvilket den i afgørende grad har været siden devalueringen i efteråret 1967. Og den engelske kontraktive politik er lykkedes i et væsentlig større omfang end i de fleste andre lande, dog ikke sådan at forstå, at man har realiseret de stillede mål fuldtud. Resultaterne er væsentlig mere pauvre end de mål, der har været stillet. Men bortset fra et ret stærkt periodisk opsving i den indenlandske efterspørgsel i 1968, er det i det store og hele lykedes at holde den indenlandske efterspørgsel – og især den private forbrugsefterspørgsel – under kontrol. Og der synes at være rimelig sandsynlighed for, at der opnås et overskud på betalingsbalancen i 1969. Så kan man jo altid diskutere, om målet er prisen værd. Antallet af arbejdsløse i England er i øjeblikket omkring 600.000.

Også i USA har ledigheden i 1968 været voksende og lå ved årets begyndelse på et højere niveau, end det hidtil har været tilfældet inden for de sidste ca. 15 år. Til trods herfor har priser og lønninger udvist fortsatte og efter amerikanske forhold usædvanlig kraftige stigningstendenser. Og det er antagelig i højere grad disse inflationstendenser end betalingsbalancen, der er motiveringen for den økonomiske politiks stramning, selv om det opståede underskud på betalingsbalancens løbende poster dels spillede en rolle, da de kontraktive foranstaltninger blev påbegyndt, og dels er afhængig af udvikling i lønninger og priser.

Den realøkonomiske vækst i USA har inden for det sidste år været jævnt og stadigt faldende fra omkring 5 pct. i 3. kvartal 1968 til omkring $2^1/_2$ pct. i andet kvartal 1969. Denne afmatning er dog mindre end tilsigtet og har samtidig endnu ikke sat sig spor i form af en afdæmpet prisstigning. Hovedvægten i den økonomiske stramning er lagt på pengepolitikken, dels i form af renteforhøjelse og dels i form af øgede kassereservekrav til bankerne. Og det må forventes, at denne stramme pengepolitik, sammenholdt med en fortsat stram finanspolitik, vil slå kraftigere igennem på efterspørgselsudviklingen i 1970.

Også i Frankrig er der ved den finanspolitiske stramning, der efterfulgte

devalueringen, lagt op til en betydelig mindre vækst i 1970 end i år. Selvom de valutatab, der skete før devalueringen, næppe udelukkende kan tilskrives den kraftige stigning i løn- og omkostningsniveauet, der var en følge af urolighederne i foråret 1968, men også må ses i sammenhæng med spekulationen omkring D-marken og det omfattende handelssamkvem med Tyskland, må det alligevel være en nødvendig betingelse for genoprettelse af tilliden til den franske franc, at den økonomiske politik i Frankrig indrettes med det sigte at dæmpe den indenlandske efterspørgsel og stigningstendenserne i løn- og omkostningsniveauet. På den anden side afhænger størrelsen af de krav, der må stilles til den økonomiske stramning i Frankrig, af de økonomisk-politiske foranstaltninger, der træffes i Tyskland.

Alt i alt afspejler der sig i den internationale økonomiske situation et billede, som forenklet udtrykt består af to hovedelementer, nemlig betalingsbalancen og den samlede efterspørgsel, samt et simpelt ræsonnement om en enkel og entydig sammenhæng mellem disse to størrelser: ved at manipulere med den samlede efterspørgsel kan man påvirke betalingsbalancens udvikling. Og desværre synes den enkle keynesianske model, der blandt andet illustrerer, hvordan man i det lukkede samfund ved nettoforøgelse af den offentlige efterspørgsel kan afskaffe arbejdsløshedens svøbe, i det åbne samfund som hovedregel at skulle anvendes i modsat retning. Og byrderne ved et utilfredsstillende arrangement af betalingssamkvemmet mellem landene synes først og fremmest at skulle bæres i form af en mindre økonomisk vækst end teknisk muligt og en nedsat levefod for betydelige grupper i de enkelte lande.

Også for Danmarks vedkommende er denne problemstilling helt velbekendt. Den høje arbejdsløshed op igennem 50'erne kunne have været fjernet, hvis ikke man skulle have taget hensyn til virkningen på betalingsbalancen. Og tilbagegangen i beskæftigelsen og udnyttelsen af produktionsresourcerne i 1963 og 1968 var i begge tilfælde helt klart motiveret med et betalingsbalancemæssigt hensyn. Og med de stigningstendenser, der i øjeblikket er for betalingsbalanceunderskuddet, sammenholdt med den forventede aftagende økonomiske vækst i de vestlige lande i den kommende tid og de problemer, der heraf følger for opretholdelsen af eksportens stigningstakt, er der vel en voksende risiko for, at Danmark igen inden længe må betræde arbejdsløshedens tunge vej udfra et betalingsbalancemæssigt hensyn.

Med den negative indflydelse betalingsbalanceproblemer i tidens løb har haft på udnyttelsen af produktionsresourcerne, kan det næsten være fristende at antage, at meget ville være vundet, hvis handels- og betalingssamkvemmet mellem landene overhovedet ikke blev registreret. Under alle omstændigheder må det umiddelbare fundamentale problem vel først og

Handelsbalancen

	Indførsel		Udførsel		Merindførsel	
	1968	1969	1968	1969	1968	1969
	Mill. kr.					
Januar	1.855	2.160	1.415	1.665	440	495
Februar	1.922	2.058	1.519	1.754	403	304
Marts	2.024	2.358	1.791	1.870	233	488
April	2.117	2.416	1.600	1.907	517	509
Maj	2.113	2.202	1.585	1.645	528	557
Juni	1.702	2.591	1.494	2.023	208	568
Juli	1.969	2.202	1.486	1.600	484	602
August	1.786	2.126	1.546	1.607	240	519
I alt	15.500	18.112	12.434	14.072	3.066	4.040

fremmest være en omfattende justering af valutakurserne, så de tilpasses de enkelte landes omkostningsniveau og sikrer, at landene så vidt muligt fuldt ud kan udnytte deres produktionsresourcer. Og dernæst på længere sigt at skabe et mere smidigt arrangement for finansiering og tilpasning ved en uligevægtig udvikling i samhandel og kapitalbevægelser mellem landene. Uden at komme nærmere ind på de muligheder, der her er, skal det dog anføres, at større muligheder for en mere smidig variation i valutakurserne nok vil være en nødvendighed, da man vanskeligt på forhånd kan forvente, at produktivitet, lønniveau m. v. vil bevæge sig ens i de forskellige lande. Problemet er så, hvor store variationsmulighederne skal være.

Ulempen ved friere valutakurser er blandt andet, at det åbner øget mulighed for spekulation. På den anden side kan det vel hævdes, at denne spekulation kan modvirkes ved en vis kurspleje og dels i et vist omfang neutraliserer sig selv, da der er mulighed for at spekulere begge veje, altså både i en opadgående og en nedadgående kursbevægelse. Man kan vel endog hævde, at spekulationen er mere skadeligt ved det eksisterende system, da den økonomiske situation i det enkelte land som regel accentueres så kraftigt, inden valutakursen ændres, at forventningerne er helt entydige om ændringens retning, hvorfor spekulationen kan antage et ganske enormt omfang på grund af den ringe tabsrisiko. En anden ulempe ved friere valutakurser er den uro, de mere ustabile valutakurser vil bibringe for handelssamkvemmet mellem landene, men denne risiko er der mulighed for at dække sig ind imod via det efterhånden ret veludbyggede valutaterminsmarked.

BETALINGSBALANCEN

Et af lyspunkterne i den forløbne del af året har været den fortsatte stærke stigning i industrieksporten. Men denne stigning, som bl. a. forklares ved den fortsat ret gunstige konjunkturudvikling i udlandet, har dog ikke været tilstrækkelig til at hindre, at der samtidig er sket en væsentlig forringelse af betalingsbalancens løbende poster.

Indførslen af varer i august 1969 beløb sig til 2.126 mill. kr., hvilket er udtryk for en stigning på 340 mill. kr. i forhold til august 1968. I samme måned udgjorde udførslen 1.607 mill. kr., hvilket er 61 mill. kr. mere end i august 1968. Indførselsoverskuddet i august 1969 var således 519 mill. kr. mod 240 mill. kr. i august 1968.

Sammenlagt for årets første 8 måneder androg indførslen 18.112 mill. kr., hvilket er en stigning på 2.612 mill. kr. i forhold til den samme periode i 1968. Udførslen udgjorde i de samme otte måneder af 1969 14.072 mill. kr., hvilket er udtryk for en stigning på 1.638 mill. kr. i forhold til den samme periode i 1968.

Underskuddet på handelsbalancen andrager derfor for årets første otte måneder ca. 4 mia kr. mod ca. 3 mia kr. i de tilsvarende otte måneder i 1968. Dvs., at der for denne periode er tale om en forringelse af handelsbalancen på ca. 1 mia kr.

Som nævnt udgør industrieksportens stigning den markante del af den samlede eksportstigning, idet ca. 87 procent af den samlede eksportstigning udgøres af industrieksportens stigning. Industrieksporten er vokset med i alt 1404 mill. kr. fra 7227 mill. kr. i de første otte måneder af 1968 til 8631 mill. kr. i de første otte måneder af 1969. Den procentvise stigning er således knap 20 procent og ikke meget mindre end den høje stigningstakt, der har karakteriseret industrieksporten i hele perioden efter devaluering i efteråret 1967.

Det må dog af flere forskellige grunde antages, at det vil blive ulige vanskeligere at opretholde denne høje stigningstakt i tiden fremover. For det første har industrieksporten været båret frem af gunstige konjunkturer i udlandet. Men som tidligere nævnt er der en almindelig international tendens til stramning af finanspolitikken og især pengepolitikken, som må forventes at give sig udslag i en vis konjunkturafdæmpning. Denne afmatning har man ganske vist tidligere forventet, uden at der er sket noget afgørende, men virkningen af de tidligere stramninger af den økonomiske politik sammenholdt med nye skærpelser af denne må dog gøre det usandsynligt, at konjunkturudviklingen i den kommende tid ikke vil blive påvirket i en afdæmpende retning.

Dertil kommer virkningerne af den indenlandske udvikling i efterspørgsel og omkostninger. Den stigende indenlandske efterspørgsel med en i det store og hele tilbagevenden til fuld beskæftigelse har gjort det vanskeligere

Kvantumindeks og indeks for enhedsværdier i udenrigshandelen

	Kvantumindeks				Indeks for enhedsværdier			
	Indførsel		Udførsel		Indførsel		Udførsel	
	1968	1969	1968	1969	1968	1969	1968	1969
	1965 = 100							
1. kvartal	108	126	116	124	108	107	101	108
2. kvartal	111	135	116	131	107	108	103	107
3. kvartal	110		117		107		104	
4. kvartal	128		126		108		107	
Hele året	114		119		107		104	

Ekskl. skibe og fly.

for eksportindustrien at få dækket sit stigende behov for arbejdskraft, ligesom også den stigende indenlandske vareefterspørgsel antagelig i et vist omfang vil rette sig mod produkter, der alternativt kunne være anvendt til eksport.

Og selv om der endnu ikke er sket noget afgørende brud på den pris- og omkostningsstabilitet, der har præget udviklingen efter devalueringen, er risikoen for, at det vil ske, antagelig voksende, dels som følge af de indkomstforhøjelser, der var resultatet af forårets overenskomstforhandlinger, dels som følge af den af julipristallet udløste dyrtidsportion og måske først og fremmest som følge af den stærkere lønglidning, der må forventes under den kommende tids strammere arbejdsmarked som følge af det høje beskæftigelsesniveau. Udviklingen fremover indebærer således en vis risiko for, at det kan blive vanskeligere for industrien at opretholde den nuværende omkostningsmæssige konkurrenceevne.

Af den øvrige eksportstigning skal nævnes, at den animalske landbrugseksport i de første otte måneder af 1969 er vokset med 63 mill. kr. eller 2 procent i forhold til den tilsvarende periode i 1968. Den vegetabilske landbrugseksport er vokset med 89 mill. kr. eller ca. 23 procent. Det er først og fremmest korneksporten, der er blevet forøget. Eksporten af kød- og mælkekonserves er steget med 25 mill. kr. eller knap 3 procent.

I øvrigt har de senere års kraftige stigninger i industrieksporten sammenholdt med landbrugseksportens stagnation bevirket så kraftige strukturændringer i eksportens sammensætning, at industrieksporten nu er mere end dobbelt så stor som eksporten af landbrugsvarer og eksporten af kød- og mælkekonserves tilsammen.

Hvad angår eksportstigningens og importstigningens fordeling på mængdeændringer og prisændringer, er dette for årets to første kvartaler belyst af udenrigshandelsstatistikkens kvantumindeks og indeks for enhedsværdier.

For indførslens vedkommende er indekset for enhedsværdier for første

Indeks for bytteforholdet i udenrigshandelen

1965 = 100	1968	1969
1. kvartal	94	101
2. kvartal	96	99
3. kvartal	97	
4. kvartal	99	
Hele året	97	

NB. Ekskl. skibe og fly.

halvår 1969 stort set uændret i forhold til den tilsvarende periode i 1968. Derimod er kvantumindekset steget med ca. 17 pct. i første kvartal 1969 og ca. 22 pct. i andet kvartal 1969 i forhold til de tilsvarende kvartaler i 1968. Den kraftige importstigning i årets første halvdel dækker således stort set udelukkende over en forøgelse af de importerede mængder. Det kan således nævnes, at den mængdemæssige import af maskiner og transportmidler (bortset fra skibe og fly) i årets første halvdel er blevet forøget med ca. 25 pct.

For udførslens vedkommende har der i årets første kvartal været tale om en prisstigning på ca. 7 procent og i andet kvartal en prisstigning på ca. 4 procent, begge dele i forhold til de tilsvarende kvartaler i 1968. Den mængdemæssige eksportstigning har omvendt været mindst i første kvartal, nemlig ca. 7 pct. mod en stigning på 13 pct. i andet kvartal 1968, begge dele i forhold til de tilsvarende kvartaler i 1968. Det kan bl. a. nævnes, at der for den animalske landbrugseksports vedkommende har været tale om et mængdemæssigt fald på 7–8 pct., men til gengæld en prisforbedring på omkring en halv snes procent. For industrieksportens vedkommende er der først og fremmest tale om en stigning i de eksporterede mængder, nemlig på omkring 16 pct. i forhold til første halvår 1968, hvorimod prisforbedringen kun har andraget omkring 3 pct.

De stabile importpriser sammenholdt med eksportprisernes stigningstendens har naturligt givet sig udslag i en forbedring af bytteforholdet, der beregnes som forholdet mellem indekset for enhedsværdier i henholdsvis udførslen og indførslen. Forbedringen i bytteforholdet var i første kvartal 1969 ca. 7 pct. og i andet kvartal ca. 3 pct., begge dele i forhold til de tilsvarende kvartaler i 1968.

Desværre er betalingsbalancens øvrige løbende poster ikke belyst lige så langt frem som handelsbalancen. Men den statistik over betalingsbalancens hovedposter, der foreligger for årets første to kvartaler, viser at handelsbalanceforringelsen i denne periode fuldtud er slået igennem i form af en tilsvarende forringelse af betalingsbalancens samlede løbende poster.

Betalingsbalancens hovedposter

	1968			1969	
	1. kvt.	2. kvt.	Hele året	1. kvt.	2. kvt.
			Mill. kr.		
A. *Indtægter eller udgifter netto vedrørende:*					
Vareindførsel og -udførsel	÷720	÷915	÷3333	÷928	÷1264
Søtransport	210	210	870	245	300
Rejser	÷12	÷15	25	÷29	÷20
Øvrige varer og tjenester	205	210	840	215	240
Renter o. lign.	÷15	÷80	÷240	÷65	÷85
Gaveydelser o. lign.	84	÷10	81	÷25	÷128
Løbende poster i alt	÷248	÷600	÷1757	÷587	÷957
B. *Forbedring eller forringelse af status for:*					
Nationalbanken	÷112	÷680	÷754	÷886	÷124
Forretningsbankerne	25	194	594	84	÷374
Offentlige institutioner m. v. ..	92	÷39	÷452	85	÷679
Større erhvervsvirksomheder ..	÷206	11	÷694	218	240
Tilsammmen	÷201	÷514	÷1306	÷499	÷937
C. *Statusændring i øvrigt samt mangler*	÷47	÷86	÷451	÷88	÷20

Således androg underskuddet på betalingsbalancens løbende poster i andet kvartal 1969 957 mill. kr. eller 357 mill. kr. mere end i det tilsvarende kvartal i 1968.

For første halvår under ét har underskuddet på de løbende poster været 1544 mill. kr. eller 696 mill. kr. større end i det tilsvarende halvår i 1968.

Denne forringelse af betalingsbalancens løbende poster skyldes først og fremmest det øgede handelsbalanceunderskud i første halvår på ca. 550 mill. kr., fordelt med ca. 200 mill. kr. i første kvartal og ca. 350 mill. kr. i andet kvartal.

For de øvrige posters vedkommende er der ikke tale om de store forskydninger. Fragtbalancen er blevet forbedret med 125 mill. kr., og posten »Gaveydelser o. lign.« er blevet forringet med godt et par hundrede mill. kr., hvoraf de 177 mill. kr. dog skyldes bortfaldet af engangsindtægter hidrørende fra valutaterminsforretninger indgået forud for devalueringen i november 1967.

At underskuddet i et betydeligt omfang er blevet finansieret ved nedgang i nationalbankens og de private bankers valutabeholdninger virker ikke overraskende på baggrund af det dræn, der har været på valutabeholdningerne i årets første halvdel. Nedgangen i valutabeholdningerne andrager ca. 1,3 mia kr. Ligeledes var det venteligt, at der er sket en forøgelse af de private virksomheders nettoaktiver på udlandet som følge af det høje udenlandske renteniveau i denne periode. Denne stigning andrager ca. 450 mill. kr. Efter den stigning, der siden er sket i det danske renteniveau, må det forventes, at udviklingen igen forskydes over i retning af mere privat gældstiftelse i udlandet. Endelig har offentlige institutioner, herunder el-værker og telefonselskaber, bidraget til finansiering af betalingsbalanceunderskuddet med en nettolånoptagelse på omkring 600 mill. kr.

Da handelsbalanceunderskuddet i juli og august tilsammen har været 397 mill. kr. større end i de tilsvarende måneder i 1968, og da der ikke er grund til at antage, at der i disse måneder skulle være indtrådt væsentlige forbedringer i betalingsbalancens øvrige løbende poster, skulle dette pege i retning af et underskud på betalingsbalancens samlede løbende poster i årets første otte måneder på op imod 2 mia kr. og altså noget større end underskuddet i hele 1968. Et så groft skøn skal naturligvis tages med alt muligt forbehold, men der kan næppe anføres plausible argumenter for, at underskuddet på betalingsbalancens løbende poster i 1969 ikke vil blive væsentlig større end underskuddet i 1968 og endog væsentlig større, end det nogensinde tidligere er oplevet.

Dette er naturligvis en bedrøvelig kendsgerning at konstatere i en periode, hvor næsten hele indsatsen i den økonomiske politik er koncentreret om at forbedre betalingsbalancen. Og så meget mere som den argumentation, man hidtil med vægt har fremført i forbindelse med betalingsbalanceunderskuddet, nemlig at de omfattende strukturændringer i samfundet – først og fremmest afvandringen fra landbruget – bevirkede et investeringsbehov, der gjorde det både nødvendigt og forsvarligt at have et betydeligt betalingsbalanceunderskud, efterhånden aftager stærkt i betydning. En noget anden sag er, hvor stor vægt der overhovedet nogensinde har kunnet tillægges dette argument, al den stund de fleste andre lande, når det kommer til stykket, også har haft betydelige strukturændringsproblemer at kæmpe med, strukturændringsproblemer, der ikke umiddelbart kan antages at være af mindre format end de danske.

ARBEJDSLØSHED, PRODUKTION OG BESKÆFTIGELSE

Arbejdsløsheden, der siden midten af 1967 har været voksende, har fra omkring årsskiftet 1968/69 ligget på et lavere niveau end i 1968, således at der synes at være indtrådt et vendepunkt i udviklingen i ar-

Den gennemsnitlige ledighed ifølge de ugentlige opgørelser

	Arbejdsmænd		Byggefag		Andre mænd		Kvinder		I alt	
	1000 ledige	pct.	1000 ledige	pct.	1000 ledige	pct.	1000 ledige	pct.	1000 ledige	pct.
1968										
juli	10	4,1	1	1,4	7	2,3	3	2,0	21	2,7
aug.	10	4,1	1	1,7	7	2,2	4	2,3	22	2,8
sept.	9	3,8	1	1,5	7	2,3	4	2,5	22	2,8
okt.	14	5,6	2	3,6	8	2,6	5	3,1	29	3,7
nov.	15	6,1	2	4,4	8	2,6	6	3,2	31	3,9
dec.	34	14,0	7	14,7	16	5,0	13	7,4	71	9,0
1969										
jan.	36	14,8	6	11,4	12	3,8	7	4,0	61	7,8
febr.	37	15,0	6	11,4	11	3,5	7	3,9	61	7,6
marts	31	12,7	4	7,7	10	3,1	7	3,7	52	6,5
apr.	15	6,2	2	3,6	7	2,2	6	3,5	31	3,8
maj	7	2,8	1	1,8	5	1,5	5	2,8	18	2,2
juni	4	1,7	0	0,8	4	1,2	5	2,5	13	1,6
juli	5	1,9	0	0,4	4	1,3	4	2,3	13	1,6
aug.	4	1,7	0	0,7	4	1,1	4	2,4	12	1,5

bejdsløshed og efterspørgsel. På den anden side har arbejdsløsheden i årets første 8 måneder stadig ligget på et højere niveau end det lave niveau i første del af 1967, men det må dog forventes, at arbejdsløsheden i de sidste 4 måneder i 1969 vil komme til at ligge på et lavere niveau end i de tilsvarende 4 måneder i 1967, hvor arbejdsløshedsprocenten var stærkt

De enkelte ugeopgørelser

Dato for opgørelsen		Antal ledige				Samlet ledigheds-procent	
		Arbejdsmænd		Byggefag			
1968	1969	1968	1969	1968	1969	1968	1969
		Antal personer				Pct.	
3/7	2/7	8.808	3.697	635	172	2,6	1,5
10/7	9/7	9.625	4.495	597	189	2,6	1,6
17/7	16/7	11.218	5.294	766	251	2,9	1,7
24/7	23/7	10.001	5.075	660	210	2,8	1,8
31/7	30/7	9.981	4.457	669	175	2,8	1,7
7/8	6/8	9.481	4.038	648	216	2,7	1,5
14/8	13/8	10.058	3.509	808	150	2,8	1,4
21/8	20/8	10.668	3.477	1.018	178	2,9	1,5
28/8	27/8	9.358	5.348	862	857	2,7	1,8

voksende. Specielt for den kvindelige arbejdskrafts vedkommende gælder det dog at arbejdsløsheden helt frem til august 1969 har ligget på et højere niveau end i 1968.

Det totale ledighedsgennemsnit er for august 1969 beregnet til 12.400 eller 1,5 procent af de arbejdsløshedsforsikrede mod 1,6 procent i den forudgående måned og 2,8 procent i august 1968. Ledigheden har således været omtrent uændret i forhold til den forudgående måned. Faldet i ledigheden i forhold til 1968 skyldes først og fremmest en kraftig nedgang i ledigheden i byggefagene og blandt arbejdsmændene.

Udviklingen i industriproduktionen i første halvår af 1968 er endnu ikke belyst talmæssigt, men den seneste konjunkturbarometerundersøgelse, som var omtalt i sidste nummer af Økonomi og Politik, viser udprægede stigningstendenser.

Det samlede antal beskæftigede i industrien er da også steget med ca. 19.000 fra 364.100 ved udgangen af juni 1968 til ca. 382.900 ved udgangen af juni 1969. Dette svarer til en procentvis stigning på ca. 5 pct. Antallet af arbejdere i industrien er steget med ca. 17.000 fra 273.000 juni 1968 til 290.300 juni 1969 eller 6–7 pct. Antallet af funktionærer er blevet forøget med ca. 1.900. Bortset fra fodtøjs- og beklædningsindustrien, der har omtrent uændret beskæftigelse, er der konstateret opgang i beskæftigelsen i alle hovedbranchegrupper i forhold til samme tidspunkt i 1968.

Stigningen i beskæftigelsesindekset, der er et indeks for de af industriens arbejdere udførte arbejdstimer, korrigeret for månedernes ulige længde og for antal helligdage, men ikke for ferie, strejke og lockout, har fra juni 1968 til juni 1969 været ca. 7 pct. og således nogenlunde svarende til stigningen i antallet af beskæftigede arbejdere.

Det grove skøn over produktionsudviklingen i industrien, som kan opstilles ud fra udviklingen i antallet af beskæftigede, sammenholdt med en forventet produktivitetsforøgelse på 3–5 pct., leder hen til en mængdemæssig stigning på omkring 9 pct. i industriproduktion, hvad der også nogenlunde stemmer med skøn over de mængdemæssige ændringer i industrieksporten og detailomsætningen af industrivarer, idet der antagelig har fundet en moderat lagernedgang sted i andet kvartal 1969.

Forøgelsen af den økonomiske aktivitet afspejler sig også i udviklingen inden for byggesektoren, hvor investeringerne i første halvår af 1969 har ligget på et væsentlig højere niveau end i den tilsvarende periode i 1968. Det må dog her tages i betragtning, at der i 1968 var tale om et ret kraftigt tilbageslag i byggeaktiviteten, specielt for det erhvervsmæssige byggeris vedkommende.

Det samlede påbegyndte etageareal i første halvår 1969 var således ca. 5,1 mill. m^2 mod ca. 3,8 mill. m^2 i første halvår 1968, altså en stigning på

Byggevirksomheden i hele landet 1. halvår 1969

	1. halvår 1969	1. halvår 1968	1. halvår 1967	1. halvår 1969 i pct. af 1. halvår 1968
		1000 m²		pct.
Påbegyndt etageareal	5.131,0	3.756,5	4.708,3	136,6
heraf				
beboelsesejendomme	3.395,8	2.301,5	2.595,6	147,5
erhvervsejendomme	1.215,2	1.015,8	1.637,1	119,6
ikke-erhvervsejendomme	520,0	439,8	475,6	118,4
Fuldført etageareal	4.013,0	3.781,3	4.108,6	106,1
heraf				
beboelsesejendomme	2.550,5	2.295,1	2.358,6	111,1
erhvervsejendomme	1.073,4	1.106,7	1.447,0	97,0
ikke-erhvervsejendomme	389,1	379,5	303,0	102,5
Etageareal under opførelse	11.830,5	10.300,0	10.349,0	114,9
heraf				
beboelsesejendomme	6.931,7	5.984,2	6.004,2	115,8
erhvervsejendomme	2.494,8	2.264,5	2.612,2	110,2
ikke-erhvervsejendomme	2.404,0	2.051,3	1.732,6	117,2
	Antal lejligheder			
Påbegyndte antal lejligheder	26.786	20.161	22.295	132,9
Fuldførte antal lejligheder	22.580	20.782	21.624	108,7
Antal lejligheder under opførelse	61.797	57.255	57.365	107,9

Foreløbig opgørelse.

ca. 37 pct. Set i relation til det påbegyndte etageareal i første halvår 1967 er stigningen dog kun på knap 10 pct.

Stigningen har været størst for boligbyggeriets vedkommende, hvor det påbegyndte etageareal i første halvår 1969 ligger næsten 50 pct. over niveauet i første halvår 1968 og ca. 30 pct. over niveauet i første halvår 1967.

For det erhvervsmæssige byggeris vedkommende har stigningen været noget mindre, nemlig kun knap 20 pct. i forhold til det meget lave niveau i første halvår 1968. Og det er værd at pointere, at det påbegyndte etageareal erhvervsbyggeri i første halvår 1969 ligger en hel del lavere end niveauet i første halvår 1967, nemlig ca. 25 pct.

Hvad angår det ikke erhvervsmæssige byggeri, som hovedsagelig omfatter skoler, hospitaler, kaserner o. lign., er der tale om en stigning på knap 20 pct. i forhold til 1968 og en stigning på godt 10 pct. i forhold til 1967.

Det fuldførte etageareal er steget noget mindre end det påbegyndte etageareal, nemlig kun med godt 10 pct. For det erhvervsmæssige byggeris vedkommende er der oven i købet tale om et fald i forhold til 1968,

Påbegyndte og fuldførte antal lejligheder 1. halvår 1969

	1. halvår 1969	1. halvår 1968	1. halvår 1969 i pct. af 1. halvår 1968
	antal lejligheder		pct.
Påbegyndt	26.786	20.161	132,9
private bygherrer uden offentlig støtte	19.312	12.133	159,2
en- og tofamiliehuse, rækkehuse m. v.	18.364	11.204	163,9
Fuldført	22.580	20.782	108,7
private bygherrer uden offentlig støtte	13.892	12.700	109,4
en- og tofamiliehuse, rækkehuse m. v.	12.426	11.128	111,7

Foreløbig opgørelse.

omend kun på ca. 3 pct. Det er utvivlsomt det lave niveau for igangsættelserne i 1968, der her sætter sine spor.

Hvad angår de påbegyndte antal lejligheder, er disses antal steget fra godt 20.000 i første halvår 1968 til knap 27.000 i første halvår 1969 eller med ca. 33 pct. Sammenholdes denne stigning med stigningen på 47–48 pct. i det påbegyndte boligetageareal, fås en stigning i den gennemsnitlige lejlighedsstørrelse i det påbegyndte boligbyggeri på godt og vel en halv snes procent. Trods de variationer, der i de sidste år har været i påbegyndelsernes omfang, har det fuldførte antal lejligheder ligget relativ konstant på omkring 21–22000 lejligheder pr. halvår.

De ændringer, der er sket i den gennemsnitlige lejlighedsstørrelse i det påbegyndte boligbyggeri hænger utvivlsomt sammen med forskydninger i byggeriets sammensætning i retning af relativt mere villabyggeri og relativt og endog absolut mindre byggeri af etagelejligheder. Medens det samlede antal påbegyndte lejligheder som nævnt er vokset med ca. 33 pct., er det påbegyndte antal lejligheder i en- og tofamiliehuse, rækkehuse m. v. vokset med ikke mindre end ca. 64 pct. Eller udtrykt på en anden måde er den absolutte stigning i antallet af påbegyndte lejligheder i parcelhuse m. v. på godt 7000 og større end den absolutte stigning på ca. 6500 i det samlede antal påbegyndte lejligheder. Og det samlede antal påbegyndte lejligheder i parcelhuse m. v. udgjorde i første halvår godt 18.000 lejligheder og mere end to trediedele af det samlede antal påbegyndte lejligheder.

Også udviklingen i det private forbrug har været præget af stigningstendenserne i første halvår 1969. Således viser detailomsætningsindekset for årets første halvdel en omsætningsforøgelse på ca. 9 pct. i forhold til det tilsvarende halvår i 1968. Da priserne for forbrugsvarer samtidig er steget med ca. 4 pct., er der tale om en reel forbrugsudvidelse på omkring 5 pct.

For en del vigtige, varige forbrugsgoder, der ikke omfattes af detailom-

Indeks for detailomsætningen

1961 = 100	Januar-februar	Marts-april	Maj-juni
1968	163	175	181
1969	178	189	201
Stigning i pct.	9	8	11

sætningsstatistikken, har forbrugsstigningen været endnu større. Således er antallet af nyindregistrerede biler steget fra ca. 50.000 i første halvår 1968 til omkring 68.000 i første halvår 1969 eller med ca. 37 pct. Dette illustrerer den forventelige tendens til, at det særligt er de mere varige og mere luksusbetonede forbrugsgoder, der har været følsomme i efterspørgslen i forbindelse med afmatningen i 1968 og den fornyede fremgang i 1969.

PRISNIVEAU

Den overraskende prisstabilitet, der har været i Danmark siden devalueringen, har bevirket den for Danmarks vedkommende ret nye fornemmelse at blive placeret blandt de vestlige industrilande, der har haft laveste prisstigninger, omend der dog stadig findes så væsentlige handelspartnere som Tyskland, Sverige og Italien, der har haft en endnu mindre stigning i detailpriserne. Sådanne internationale prissammenligninger bør naturligvis vurderes med alt muligt forbehold. Og dernæst er det ikke direkte detailpriserne, der er afgørende for udvikling i konkurrenceevne o. lign., omend de kan angive visse tendenser for udviklingen.

Det store spørgsmål er derfor, om den hidtidige tendens til relativ stabilitet i priser, omkostninger og til dels lønninger kan forventes bibeholdt i den kommende tid. Selv om der endnu ikke er sket noget afgørende brud på denne pris- og omkostningsstabilitet, er der dog adskillige ting, der taler for, at det vil blive ulige vanskeligere i den kommende tid at sikre samme grad af stabilitet.

For det første er der selve det grundlæggende forhold, at pris- og omkostningsstabiliteten nok i et væsentligt omfang fremkom som et resultat af en vigende efterspørgsel og en øget ledighed. Men da denne udvikling nu er vendt imod en stigende efterspørgsel og øget knaphed på arbejdskraft, bliver presset på lønninger, priser og omkostninger tilsvarende større.

Dertil kommer virkningerne af forårets fornyelse af arbejdsmarkedets overenskomster, hvor der for det første års vedkommende bliver tale om en lønstigning på omkring 8 pct. Dette kan ikke i sig selv siges at udgøre en afgørende trussel mod omkostningsstabiliteten, men må dog ses i sam-

Reguleringspristallet

	Sammenvejningsfaktorer pr. jan. 1969	Indeks januar 1963 = 100		
		Januar 1969	April 1969	Juli 1969
Fødevarer	24,03	128,4	130,6	134,3
Drikkevarer	3,98	123,0	123,3	123,7
Tobaksvarer	1,65	113,0	113,0	113,0
Beklædning	10,15	113,9	113,8	114,3
Personlig pleje	4,73	141,5	141,5	143,0
Vask, rengøring, hushjælp	3,36	148,6	150,5	152,5
Brændsel og belysning	4,71	126,8	127,5	126,3
Husholdningsredskaber m. v.	2,15	107,2	108,3	109,1
Indbo	3,87	116,7	116,8	118,0
Transport	10,04	126,8	127,0	127,5
Telefon, porto m. v.	1,39	159,6	159,8	161,3
Bøger, blade m. v.	2,29	160,3	163,4	166,0
Underholdning, ferie m. v.	9,87	148,7	148,9	152,8
Diverse varer og tjenesteydelser	2,68	130,6	131,1	132,4
Varer og tjenesteydelser i alt	84,90	128,0	128,8	130,7
Bolig	15,10	149,3	149,3	155,6
Varer og tjenesteydelser inkl. bolig i alt	100,00	130,6	131,4	133,8

menhæng med den øgede lønglidning, det strammere arbejdsmarked må antages at medføre. For visse mindre grupper af lønmodtagere, bl. a. de højere aflønnede tjenestemænd, bliver lønstigningen antagelig på længere sigt noget større end stigningen på det egentlige arbejdsmarked, men disse grupper spiller dog på grund af deres beskedne størrelse ikke nogen afgørende rolle for omkostningsniveauet. På grund af den langsommelighed, hvormed lønstatistikken fremkommer, er det imidlertid umuligt at give nogen konkret belysning af udviklingen i lønomkostningerne.

For de selvstændiges vedkommende er det nok plausibelt at antage, at stigningen i indkomsterne for byerhvervenes vedkommende som hidtil er af nogenlunde samme størrelsesorden som for lønmodtagernes vedkommende, medens de selvstændige landbrugeres indkomster antagelig – også som hidtil – udviser en noget mindre stigning, end det er tilfældet for lønmodtagerne og de selvstændige i byerhvervene.

For lønmodtagernes vedkommende kommer til den lønstigning, der er en følge af overenskomstfornyelsen og lønglidningen, også den af julipristallet udløste dyrtidsportion, samt vel senere antagelig den dyrtidsportion, der udløses af januarpristallet.

Som sædvanlig var den halvårlige indregning af boligpostens stigning en væsentlig faktor bag stigningen i reguleringspristallet. Til trods for at

boligposten kun udgør ca. 15 pct. i vægtgrundlaget til beregning af reguleringspristallet, tegnede denne post sig for en trediedel af stigningen på 2,4 points fra aprilpristallet til julipristallet. Fødevaregruppen tegnede sig dog også denne gang for en betydelig del af stigningen, 0,9 points, først og fremmest som følge af prisstigninger for kartofler, grønsager og frugt. Vægtgrundlaget ved beregningen af reguleringspristallet er i øvrigt ændret, således at det fra og med april 1969 er baseret på den i 1966 gennemførte forbrugsundersøgelse.

Den automatiske pristalsregulerings betydning for udviklingen i det samlede omkostningsniveau er næppe så stor som ofte anført, da en del af de indkomststigninger, den bevirker, i mangel af en automatisk pristalsregulering antagelig ville blive gennemført på anden måde. Dernæst øger den antagelig roen på arbejdspladserne mellem overenskomstperioderne.

På den anden side er det vel også uomtvisteligt, at den automatiske pristalsregulering indeholder destabiliserende elementer, først og fremmest ved sin selvforstærkende natur og sin tendens til at overvurdere prisændringer som følge af, at skatter og afgifter er holdt udenfor.

Men da hovedargumentet fra de gruppers side, der søger at bevare den automatiske pristalsregulering – i hvert fald officielt – er rent fordelingspolitisk, kunne det være ret så interessant, om det blev forsøgt at opstille en talmæssig belysning af, hvilken realøkonomisk fordel disse grupper – først og fremmest LO – har i bevarelsen af den automatiske pristalsregulering, når hensyn tages, dels til pristalsreguleringens selvforstærkende tendenser og dermed eventuelle konsekvenser for beskæftigelsen, dels til den relativt lave grad af kompensation, f. eks. LO's medlemmer som hovedregel opnår, og dels til fordelingen af realkapital, monetære fordringer og gældsforpligtelser mellem f. eks. LO's medlemmer og befolkningen i øvrigt, herunder bl. a. den relative fordeling på ejet, henholdsvis lejet bolig. Den automatiske pristalsregulerings indkomstfordelingsmæssige konsekvenser vil da næppe vise sig helt så entydige som normalt antaget. Rent statistisk har der været en tendens til en forholdsvis parallel udvikling i de selvstændiges indkomster og lønmodtagernes indkomster, men dette billede er noget mere nuanceret, når man går ned på de enkelte undergrupper inden for de selvstændige og inden for lønmodtagerne, og det vil antagelig give anledning til væsentlige forskydninger, hvis man yderligere inddrager kapitalgevinster i betragtningerne.

PENGEPOLITIKKEN

I forbindelse med at Danmark i marts 1969 har tiltrådt ændringerne i og tilføjelserne til overenskomsten om Den internationale Valutafond, herunder skabelsen af de i sidste nummer af Økonomi og Politik omtalte sær-

lige trækningsrettigheder (Special Drawing Rights, SDR), er der fra og med nationalbankens balance ultimo 1969 sket visse ændringer i balanceopstillingen.

Således er der ved forhandlinger mellem finansministeriet og nationalbanken truffet aftale om, at samtlige mellemværender mellem Danmark og Den internationale Valutafond fra og med den 30. juni 1969 posteres på nationalbankens balance. Dette er ensbetydende med, at Danmarks kvote i valutafonden er overført fra statsregnskabet til en ny aktivpost på nationalbankens balance, og at nationalbanken har overtaget statens kroneforpligtelser over for valutafonden.

Endvidere er der foretaget en opskrivning til den nugældende pariværdi af det under posten »Guldbeholdning« opførte guld, samtidig med at der til denne konto er overført den hidtil under posten »Fordringer på udlandet« bogførte guldbeholdning.

Ovennævnte ændringer har medført følgende bevægelser på nationalbankens balance pr. 30. juni 1969:

Danmarks kvote i Den internationale Valutafond, som andrager 163 mill. $ svarende til 1.222,5 mill. kr., er blevet optaget som en nu aktivpost på balancen.

Under en ny passivpost, »Den internationale Valutafond«, er posteret fondens beholdning af danske kroner, 1.219,8 mill. kr. Dette beløb fremkommer dels ved overførsel af fondens kronetilgodehavende, som hidtil har været posteret under »Forpligtelser over for udlandet«, 649,9 mill. kr., dels ved nationalbankens overtagelse af de forpligtelser over for valutafonden, der hidtil har haft form af statsforskrivninger, 569,9 mill. kr.

Det fra staten overtagne aktiv, »Danmarks kvote i Den internationale Valutafond«, 1.222,5 mill. kr., er hidtil delvis blevet modsvaret af de nævnte 569,9 mill. kr. statsforskrivninger til valutafonden, som nu annulleres. Forskellen, 652,6 mill. kr., er blevet krediteret »Finansministeriets løbende konto«.

Det under »Guldbeholdning« opførte guld, som hidtil har været bogført til den i møntloven af 1873 fastsatte værdi på 2.480 kr. pr. kg fint guld, er opskrevet svarende til den over for valutafonden anmeldte parikurs for kronen, 1 krone = 0,118489 g fint guld, svarende til en guldpris på ca. 8.440 kr. pr. kg. Den bogførte værdi af beholdningen er dermed steget fra 68,4 mill. kr. til 232,7 mill. kr.

Det under »Fordringer på udlandet« hidtil posterede guld er samtidig blevet overført til posten »Guldbeholdning« med 433,3 mill. kr.

Den pengepolitiske udvikling i sommeren 1969 har været karakteriseret dels ved en kraftig kreditudvidelse i pengeinstitutterne, først og fremmest bankerne, og dels ved en stadig strammere likviditetssituation for pengeinstitutterne. Likviditetsstramningen har dels sin forklaring i pengeinsti-

Nationalbankens balance

	Ultimo				
	maj	juni	juli	aug.	sept.
	mill. kr.				
Aktiver:					
Guldbeholdning	68	666	666	666	666
Fordringer på udlandet	3.144	2.128	2.011	1.488	1.704
Danmarks kvote i valutafonden	–	1.223	1.223	1.223	1.223
Kontokurant-aktiver	687	630	263	916	688
Veksler på indlandet	0	29	5	4	280
Lån på værdipapirer	549	1.729	389	478	1.816
Lån med statens garanti	18	17	17	18	18
Statsforskrivning	1.850	1.850	1.850	1.850	1.850
Obligationer og aktier	7.877	7.712	7.741	7.772	7.849
Andre aktiver	389	603	496	410	497
	14.582	16.587	14.661	15.024	16.591
Passiver:					
Seddelomløb	5.276	5.471	5.446	5.322	5.294
Indlån på folio	230	130	245	177	159
Indlånsbeviser	3.136	3.059	2.751	2.771	2.824
Kontokurant-passiver	261	285	352	359	291
Staten:					
Finansministeriets løbende konto	1.962	3.691	1.866	2.733	4.398
Konto vedr. invalide- og folkepension	216	216	216	216	216
Forpligtelser over for udlandet	2.059	617	612	226	188
Den internationale Valutafond	–	1.220	1.220	1.220	1.220
Andre passiver	1.442	1.898	1.953	2.000	2.001
	14.582	16.587	14.661	15.024	16.591

tutternes kraftige kreditudvidelse, som antagelig i et betydelig omfang er sket i form af en forøget udnyttelse af bevilgede kassekreditter, en form for långivning, det er vanskeligt at kontrollere fra den enkelte banks side, og som det som følge af en ret mangelfuld statistik på dette område også er umuligt at vurdere størrelsen af for banksektoren som helhed. Endvidere er byggelånsaktiviteten blevet udvidet ret kraftigt. Likviditetsstramningen er dernæst også et udslag af nationalbankens bevidste politik, efter at den er ophørt med at støtte obligationsmarkedet. Og derudover har udviklingen i betalingsbalancen og i nettobetalingerne til staten virket kontraktiv på pengeforsyningen.

Det må forventes, at disse kontraktive tendenser slår kraftigere igennem i den kommende tid, hvor en stadig strammere likviditetssituation samt

eventuelle fortsatte henstillinger fra nationalbankens side vil nødvendiggøre en kraftig afdæmpning af pengeinstitutternes kreditekspansion.

I denne forbindelse må det også nævnes, at forhøjelsen af deponeringssatsen til 30 pct. af indlånsstigningen fortsat er gældende og næppe kan forventes sænket, før udlånsstigningen falder til et mere acceptabelt niveau, som i højere grad er i overensstemmelse med det betalingsbalancemæssige hensyn, nationalbanken klart har tilkendegivet som hovedsigtet med sin politik.

Ud over i en kvantitativ begrænsning af pengeinstitutternes udlånspotentiel har den strammede likviditetssituation også givet sig udtryk i en kraftig rentestigning, således at renteniveauet i øjeblikket er højere end på noget tidligere tidspunkt. Der er ingen større grund til at antage, at dette forhold vil ændre sig i nævneværdig grad i den nærmeste fremtid. Det danske renteniveau er stærkt afhængigt af renteudviklingen i udlandet som følge af den betydelige udenlandske gældsstiftelse i forbindelse med 1960'ernes underskud på betalingsbalancen. Og selv om det udenlandske renteniveau muligvis nok for øjeblikket befinder sig på et toppunkt, er der dog ikke udsigt til et nævneværdigt rentefald. Tværtimod synes der at være en ret international tendens til i den økonomiske politik at forskyde en del af vægten fra finanspolitikken til pengepolitikken.

Ud over forholdet til udlandet er der dog også væsentlige indenlandske forhold, der taler for et ret højt renteniveau, først og fremmest den omfattende subsidiering, der finder sted i bolig- og byggesektoren, og som jo i virkeligheden bevirker, at det renteniveau, der skal til for at kontrollere efterspørgslen i denne sektor, bliver tilsvarende højere. Betalingsbalanceudviklingen og de direkte og indirekte subsidier til boligsektoren fremtræder derfor som de afgørende determinanter bag det høje renteniveau og den gennemførte stramme likviditetssituation.

Dernæst hænger renteniveauets højde alt andet lige også sammen med prisstigningsforventningerne og den virkning, der herfra kommer på efterspørgslen efter obligationer.

Og i øvrigt kan det vel diskuteres, hvor væsentlige argumenter der kan anføres for et lavere renteniveau i sig selv. Der er næppe noget naturmæssigt, der siger, at renteniveauet for at være normalt skal ligge på niveauet 4–7 pct. Renteniveauet må vel først og fremmest opfattes som et middel, man manipulerer med i den økonomiske politik for at nå visse mål. Groft skitseret synes de afgørende vurderingskriterier for, om renten ligger på et »rimeligt« niveau, derfor at være, dels om efterspørgslen – først og fremmest byggeriet og andre investeringer – ligger på det ønskede niveau. Og det synes jo ikke at være efterspørgsel, der er mangel på i øjeblikket. Og dernæst kan renteniveauets højde vurderes ud fra visse indkomstfordelingsmæssige kriterier og mål, f. eks. at de passive kapitalister får en for stor

profit på deres kapital. Men i en situation, hvor afkastet på passiv kapital er omkring 10 pct. og den marginale skat for de fleste passive kapitalister antagelig over 50 pct., kan det næppe antages, at disse tjener en overnormal real profit, når prisniveauet stiger med omkring 5 pct. p. a. De senere års tendenser til højere marginale skattesatser må derfor antages at være en medvirkende faktor bag rentestigningen, ikke alene ved en reduktion i det reale afkast, de passive kapitalister opnår, men også ved en reduktion af den reale merudgift, låntager pådrager sig ved gældsstiftelse, da renter jo er fradragsberettigede.

Det høje renteniveau må derfor siges nok at være nødvendiggjort af forholdet til udlandet, men på den anden side også at være sandsynligt, selv om det ikke var nødvendigt af hensyn til forholdet til udlandet, selv om man da ville være friere stillet til at føre en aktiv rentesænkningspolitik først og fremmest ved afvikling af boligsubsidierne og en afdæmpning af pris- og omkostningsstigningerne.

N. C. N.
17. 10. 1969

POLITISK KRONIK

UDLANDET

Juli 1969

1. – Dronning Elizabeth indsætter sin ældste søn, prins Charles, som prins af Wales på borgen Caernarvon i Wales.

Kong Hussein af Jordan har 30/6 udnævnt general Amer Khammash til forsvarsminister, general Mohammed Razoul el Keilani til indenrigsminister og generalmajor Sherif Nasser ben Jamil (en onkel til kongen) til øverstkommanderende for de væbnede styrker. Ifølge den udenlandske presse menes Keilani og Jamil at være tilhængere af en strammere kontrol med de palæstina-arabiske guerillastyrker i Jordan.

Moise Tshombe, der stod i spidsen for udbryderprovinsen Katanga efter Congos uafhængighed og var Congos premierminister juli 1964–oktober 1965, er 29/6 afgået ved døden i fangenskab i Algeriet (se 2/7 1967).

4. – Den franske landbrugsminister Jacques Duhamel danner som bebudet (se 1/6) et nyt centrumsparti, Centrum for Demokrati og Fremskridt (CDP) inden for regeringskoalitionen. Partiets program viser på mange områder lighedspunkter med finansminister Giscard d'Estaing's uafhængige republikanske parti. – 13. På en stiftende kongres i Issy-les-Moulineaux dannes et nyt socialistisk parti, hvorom der allerede var truffet beslutning 4/5 på en kongres i Alfortville. På den nye kongres var mødt en række personer og grupper, der havde boycottet den foregående kongres, men François Mitterrand og hans gruppe ønsker fortsat ikke at indtræde i det nye socialistiske parti, der ligesom det gamle får navnet Parti Socialiste (PS), men uden tilføjelsen: Sektion af Internationale (SFIO). Partiet skal ledes af et forretningsudvalg og en førstesekretær, hvortil 17/7 vælges Alain Savary.

Det i 1966 genforenede italienske socialistiske parti (PSI) sprænges på spørgsmålet om samarbejde med kommunisterne, og de tidligere socialdemokratiske medlemmer danner et nyt parti, det socialistiske enhedsparti (PSU) under ledelse af Mario Ferri. Udenrigsminister Nenni nedlægger sit hverv som formand for socialistpartiet og træder sammen med andre ministre ud af Mariano Rumors koalitionsregering af kristelige demokrater, socialister og republikanere. – 5. Mariano Rumor indgiver regeringens afskedsbegæring. – 8. Det oplyses, at 30 af 91 socialistiske deputerede har sluttet sig til PSU; i senatet drejer det sig om 11 af 46. – 13. Præsident Saragat anmoder Mariano Rumor om at danne ny centrum-venstre regering. – 17. Mariano Rumor har ved sine samtaler med partierne konstateret, at hans eget parti, de kristelige demokrater, og socialistpartiet (PSI) er villige til at deltage i en regering af samme sammensætning som før krisen, medens republikanerne ikke vil deltage i en ny regering, men lover en regering af de kristelige demokrater og de to socialistpartier parlamentarisk støtte. PSU stiller som betingelse for at gå ind i en sådan regering, at alle partier i koalitionen på forhånd skal forpligte sig til ikke at søge eller acceptere nogen form for samarbejde med det kommunistiske parti hverken i parlamentet eller i den lokale administration.

5. – Kenyas minister for økonomi og planlægning, den 39-årige Tom Mboya, falder som offer for et attentat på gaden i Nairobi. Gerningsmanden, en ung afrikaner, undslipper. Mboya var 1953–62 generalsekretær for Kenyas LO, 1960 blev han generalsekretær for Kenyas dominerende parti, Kenya African National Union (KANU) og 1962 minister. Drabet på Mboya fremkalder store uroligheder især i Luo-stammen (1¼ million), der mistænker Kikuyu-stammen (ca. 1¾ million) for at stå bag attentatet. – 7. Oginga Odinga, lederen af oppositionspartiet Kenya People's Union(KPU), selv en Luo og stærk politisk modstander af Mboya, opfordrer til mådehold og disciplin.

6. – Staten New Yorks guvernør Nelson Rockefeller vender tilbage til New York efter en rundrejse, hvorunder han har besøgt 20 latinamerikanske stater. Han er hyppigt blevet mødt med voldsomme antiamerikanske demonstrationer. Peru, Chile og Venezuela har trukket deres indbydelser tilbage. Nelson Rockefeller udtaler, at demonstrationernes omfang har overrasket ham, og at de tydeligt viser, at den amerikanske politik over for Latinamerika må ændres.

16. – Efter at det indiske kongrespartis kompentente forsamling på premierminister Indira Ghandis forslag har vedtaget et radikalt reformprogram inclusive nationalisering af de 14 største banker, afskediger premierministeren finansminister Morarji Desai for selv som finansminister at gennemføre banknationaliseringen. Som svar herpå nedlægger Desai også sit embede som vicepremierminister. – 19. udstedes et dekret, der nationaliserer de 14 største banker. – 22. Højesteret afsiger en kendelse, der suspenderer dekretet om banknationaliseringen, foreløbig indtil 11/8.

20. – Fra det amerikanske rumskib Apollo 11, opsendt 16/7 fra Cape Kennedy med en Saturnraket, lander astronauterne Neil Armstrong og Edwin Aldrin på månen i landingsfartøjet Ørnen. 21/7 betræder Armstrong som det første menneske månen. Efter at han og Aldrin i flere timer har opholdt sig på månens overflade, forlader Ørnen månen og forenes med moderskibet Columbia, der med Michael Collins, den tredie deltager i Apollo 11 færden har fortsat omkredsningen af månen. 23/7 er Apollo 11 i god behold tilbage på jorden.

22. – General Franco (76 år) giver Cortes (parlamentet) meddelelse om, at han i henhold til successionsloven af 1947, der gjorde Spanien til et monarki, har udpeget prins Juan Carlos af Bourbon (31 år) til sin efterfølge som den spanske stats overhoved og konge af Spanien. Cortes bekræfter valget ved med 491 stemmer mod 10 at vedtage en lov af dette indhold. Juan Carlos er søn af Don Juan, greve af Barcelona, og sønnesøn af den sidste regerende spanske konge Alfonso XIII. Juan Carlos ægtede i 1963 kong Konstantin af Grækenlands søster Sophia. – 23. Prins Juan Carlos aflægger troskabsed og får titlen prins af Spanien.

August 1969

2. – I Vest Irian, den tidligere hollandske koloni Ny Guinea, har en afstemning om områdets endelig tilslutning til Indonesien eller autonomi ifølge den officielle opgørelse givet til resultat, at samtlige valgmænd har udtalt sig for tilslutning til Indonesien.

3. – Efter nogen tids relativ ro kommer det på ny til voldsomme sammenstød mellem protestanter og katolikker i Nordirland. Uroligheder fortsætter de følg. dage og udvikler sig 13/8 til borgerkrigslignende tilstande. – 14. Den britiske regering sender efter anmodning af den nordirske regering

300 mand tropper til Londonderry, hvorefter tyngdepunktet for urolighederne forlægges til Belfast. Den britiske minister Lord Chalfont afviser i en samtale med Eires udenrigsminister Patrick Hillery Eires forsøg på at blande sig i de nordirske uroligheder med den begrundelse, at det alene er et anliggende for De forenede Kongeriger. – 15. Ankommer 600 mand britiske tropper til Belfast. – 22. Den øverstkommanderende for de britiske styrker i Nordirland beordrer afvæbning af dele af det nordirske hjælpepoliti. – 27. Ankommer den britiske indenrigsminister Callaghan på et 3 dages besøg i Nordirland. Ved besøgets afslutning udsendes et kommunique, hvori det meddeles, at den øverstkommanderende for de britiske styrker i Nordirland straks overtager hele ansvaret for alle sikkerhedsforanstaltninger og kontrollen af det nordirske politi.

I Congo (Kinshasa) gennemfører præsident Mobutu en omfattende rekonstruktion af regeringen. Justin Marie Bomboko afløses som udenrigsminister af Cyrille Adoula, den tidligere premierminister og nuværende ambassadør i Washington.

5. – Mariano Rumor danner ren kristelig demokratisk mindretalsregering, efter at han har fået tilsagn om støtte fra de to socialistiske partier (se 4/7). Aldo Moro, der var regeringschef i 4½ år fra 1963 til 1968, bliver udenrigsminister. – 10. Deputeretkammeret giver regeringen et tillidsvotum med 346 stemmer (kr.-dem., PSI og PSU) mod 245; 6 republikanere undlader at stemme. I debatten forinden erklærer Rumor, at regeringen vil følge den samme linie som den foregående koalitionsregering.

8. – Efter et ekstraordinært ministerråd meddeler den franske regering, at den har besluttet at nedskrive franc'en med 12,5 pct. – 10. Finans- og økonomiminister Valery Giscard d'Estaing meddeler, at regeringen har indført prisstop indtil 15/9.

9. – Et af Indiens parlament 4/8 vedtaget lovforslag, der godkender nationaliseringen af de 14 største banker (se 16/7) stadfæstes af præsidenten. – 16. Ved præsidentvalget sejrer fru Ghandis kandidat, den fg. præsident V. V. Giri (se 3/5) knebent over kongrespartiets officielle kandidat, Sanjiva Reddy, som var opstillet af kongrespartiets højre fløj. Giri støttes foruden af fru Ghandis tilhængere i kongrespartiet af de to socialistpartier og de to kommunistpartier; Reddy foruden af kongrespartiets højre fløj af højrepartierne Swatantra og Jan Sangh.

12. – Jordans premierminister Abdul Moneim Rifai og udenrigsminister Bahjat Talhouni bytter på ny poster (se 24/3), Rifai bliver desuden vicepremierminister. – 26. Kong Hussein modtager forsvarsminister Amer Khammash' afskedsbegæring. Vicepremierminister Ahmed Toukan overtager forsvarministeriet.

19. – Det czekoslovakiske kommunistpartis førstesekretør Gustav Husak forsvarer invasionen i Czekoslovakiet i august 1968. – 21. På årsdagen for invasionen kommer det til store demonstrationer mod Sovjetunionen i Praha og Brno. Politi og folkemilits gør brug af tåregas og vandkanoner, og militære enheder med tankafdelinger holdes klar til indgriben. 5 personer mister livet under urolighederne, og i Praha arresteres henved 1400.

29. – Ved valget i Ghana (se 2/4) vinder dr. Kofi Busia's Fremskridtsparti en overvældende sejr, idet det besætter 105 af parlamentets 140 pladser. Komla Ghedemah's Nationale Alliance af Liberale får 29 pladser, Det forenede Nationalistparti 2, Folkets Aktionsparti 2 og Hele Folkets republikanske Parti 1. Endvidere vælges 1 uafhængig. I den første tid af Kwame Nkrumah's regering var dr. Busia leder af oppositionspartiet Det forenede Parti. I modsætning til dr. Busia var Ghedemah i sin tid minister under Nkrumah. I maj brød Joe Appiah (den afdøde engelske arbejderpolitisker Sir Stafford Cripps' svigersøn) med Fremskridtspartiet og dannede Det forenede Nationalistparti, men opnår ikke valg.

September 1969

1. – En militærjunta afsætter den 79-årige kong Idris af Libyen og proklamerer Libyen som republik. Kong Idris opholder sig, da kuppet finder sted, på et kursted i Tyrkiet. Tronfølgeren, kronprins Hassan al Rida (en nevø til kongen) meddeler, at han frivilligt har frasagt sig kronen og støtter republikken. Der er dannet et revolutionsråd, som har overtaget al udøvende og lovgivende magt og oprettet Den libyske arabiske Republik med mottoet: enhed, frihed og socialisme. Kuppet i det hidtil konservative Libyen vækker stor begejstring i de arabiske lande med socialistisk eller venstreorienteret styre: FAR, Syrien, Irak og Sudan, der inden 24 timer efter kuppet anerkender det nye styre i Libyen. – 2. Juntaen arresterer hærens generalstabschef, general Shams el-Din el Senussi og sikkerhedschefen general Salem ben Taleb. De britiske, amerikanske, franske og sovjetiske diplomatiske repræsentanter i Tripoli modtager forsikringer om, at der ikke vil blive grebet ind mod udenlandsk ejendom i Libyen, og at de eksisterende traktater med fremmede lande vil blive overholdt (RAF har en base i El Adem i Cyrenaica, ligesom der findes en lille britisk troppestyrke – 300 mand – i Libyen, og USA har ret til at benytte lufthavnen Wheelus i nærheden af Tripoli). Kong Idris' rådgiver og fortrolige Omar el-Shehbi opsøger den britiske udenrigsminister Stewart, med hvem han har en samtale. – 7. Storbritannien, USA, Frankrig, Italien og en række andre lande har anerkendt det nye styre i Libyen. – 8. Der udnævnes en regering, bestående af 2 officerer og 7 civile med Mahmoud Soliman el Maghrabi som premierminister, finansminister og minister for landbrugsreform og Salah Bousseir som udenrigsminister. Regeringen er ansvarlig over for revolutionsrådet. Samme dag udnævnes den 27-årige oberst Moamer al Kadhad til øverstkommanderende for de væbnede styrker. Kadhad nævnes også som formand for revolutionsrådet, hvis medlemmers navne i øvrigt ikke er offentliggjort. – 10. meddeles, at Yassir Arafat, lederen af den palæstina-arabiske guerillaorganisation Al Fatah, er ankommet til Tripoli for at forhandle med de nye ledere. – 19. Premierminister Maghrabi meddeler, at de traktater, Libyen har afsluttet med Storbritannien og USA om luftbaser i Libyen, ikke vil blive fornyet, når de udløber i henholdsvis 1971 og 1970.

Efter et kabinetsmøde overtager en junta bestående af de tre øverste chefer for de militære styrker præsidentskabet i Brasilien, efter at præsident Artur da Costa e Silva 29/8 er blevet ramt af en hjerneblødning. De tre er: general Aurelio de Lyra Tavares, admiral Augusto Rademaker Grunewald og luftmarskal Marcio de Souza e Mello. Juntaen erklærer, at deres overtagelse af magten kun er midlertidig under præsidentens sygdom, at de vil gøre alt for at opretholde det normale liv i Brasilien, og at de vil afholde sig fra foranstaltninger, der går ud over »den normale administrative procedure«. Denne sidste udtalelse fortolkes som sigtende til, at præsidenten havde haft til hensigt at udstede en ny forfatning til afløsning af forfatningen af januar 1967 med bestemmelse om indkaldelse af parlamentet, hvis møder har været udsat siden december 1968. Juntaens overtagelse af magten hindrer den civile vicepræsident Pedro Aleixo i at overtage præsidentposten.

3. – Nordvietnams præsident Ho Chi Minh afgår ved døden 79 år gammel. Ved begravelsen i Hanoi 9/9 oplæser det kommunistiske partis førstesekretær, Le Duan, Ho Chi Minhs politiske testamente, dateret 10/5 1969. – 23. Nationalforsamlingen vælger den 81-årige vicepræsident Ton Duc

Thang til fungerende præsident og Nguyen Loc Bang, tidligere ambassadør i Moskva, til vicepræsident. Med Ho Chi Minhs død er de ledende politiske personligheder i Nordvietnam Le Duan, premierminister Pham Van Dong, Truong Chinh, der er formand for nationalforsamlingens stående udvalg, samt general Giap, forsvarsminister og øverstkommanderende for de væbnede styrker.

8. – Ved stortingsvalget i Norge bevarer de 4 regeringspartier (høyre, venstre, senterpartiet og kristeligt folkeparti) med nød og næppe flertallet med 76 (1965: 80) af i alt 150 mandater. Regeringspartiernes andel af de afgivne stemmer er 48,7 (49,4) pct. Arbeiderpartiet har en betydelig fremgang, delvis på bekostning af socialistisk folkeparti, der mister de 2 mandater, det havde i det gamle storting. Arbeiderpartiet får ved en valgdeltagelse af 82,5 pct. mod 85,1 pct. i 1965 46,7 (43,1) pct. af stemmerne og 74 (68) mandater, høyre 19,4 (21,1) pct. og 29 (31) mandater, venstre 9,3 (10,3) pct. og 13 (18) mandater, senterpartiet 10,6 (9,9) pct. og 20 (18) mandater, kristelig folkeparti 9,4 (8,1) pct. og 14 (13) mandater, socialistisk folkeparti 3,5 (6) pct. og 0 (2) mandater og kommunisterne 1 (1,4) pct. og 0 (0) mandater. Statsminister Per Borten udtaler 9/9, at regeringen vil fortsætte.

26. – Den svenske politiker Sven Wedén, som i juni 1967 efterfulgte Bertil Ohlin som folkepartiets formand, meddeler, at han af helbredsgrunde ikke kan modtage genvalg til denne post, men forbliver i andetkammeret. Hans efterfølger bliver landshøvding Gunnar Helén, der ikke for tiden er medlem af rigsdagen, men til næste år vil blive indvalgt i førstekammeret. – 28. åbnes socialdemokratiets kongres, på hvilken Tage Erlander træder tilbage som partiets leder og efterfølges af den 42-årige undervisningsminister Olof Palme.

I Bolivien tager hærens øverstkommanderende general Alfredo Ovando Candia magten, medens præsident Luis Adolfo Siles Salinas (se 27/4) befinder sig på rejse i det indre af landet, og indsætter en ny revolutionær regering. En række oppositionspolitikere arresteres. Det havde været ventet, at general Ovando ville vinde præsidentvalget i 1970. I en programerklæring tales om genoprettelse af diplomatiske forbindelser med kommunistiske lande. Om forholdet til USA hedder det, at det vil afhænge af USA's holdning til kuppet. Det nye styre betegnes »til venstre for centrum«, og der bebudes dybtgående ændringer.

28. – Ved forbundsdagsvalget i Vesttyskland bevarer de kristelige demokrater (CDU/CSU) stillingen som det største parti, men afstanden til det næststørste, socialdemokratiet, indsnævres stærkt. Det frie demokratiske parti, FDP, går stærkt tilbage, og det højreekstremistiske nationaldemokratiske parti (NPD) opnår ikke 5 pct. af stemmerne og får ingen mandater i forbundsdagen. CDU/CSU får 46,1 (1965: 47,6) pct. af de afgivne stemmer og 242 (245) mandater, socialdemokratiet 42,7 (39,3) pct. og 224 (202) mandater, FDP 5,8 (9,5) pct. og 30 (49) mandater, NPD 4,3 (2,0) pct. og 0 (0) mandater. Af de helt små partier får det venstreorienterede Aktion Demokratischer Fortschritt (ADF) 0,6 (1,3) pct. og 0 (0) mandater. Vestberlin bliver i den nye forbundsdag repræsenteret med 22 ikke-stemmeberettigede medlemmer, nemlig 8 (6) CDU, 13 (15) SPD og 1 (1) FDP. Medregnes forbundsdagsmedlemmerne fra Vestberlin, er partistillingen 250 (251) CDU/CDS, 237 (217) SPD og 1 (1 FDP. – 29. Socialdemokratiets leder, udenrigsminister Willy Brandt meddeler præsident Heinemann, at han ønsker at danne koalitionsregering af SPD og FDP. CDU erklærer, at et styre imod det stærkeste parti kun kan blive en krisekoalition. – 30. De frie demokraters gamle og nyvalgte forbundsdagsmedlemmer vedtager mod 3 stemmer at forhandle med Willy Brandt om regeringsdannelsen. Blandt modstanderne er den tidligere formand for FDP,

Erich Mende, der i januar 1968 efterfulgtes af den nuværende formand Walter Scheel.

På et 2 dages møde i det czekoslovakiske kommunistpartis centralkomité er der foretaget en omfattende udrensning af fhv. førstesekretær Alexander Dubcek og hans tilhængere i partiets ledelse. Dubcek selv berøves stillingen som medlem af partipræsidiet og mister tillige posten som formand for forbundsforsamlingen (parlamentet), men forbliver medlem af centralkomiteen. Udrensningen i centralkomiteen omfatter også Josef Smrkovsky, der tillige mister posten som formand for forbundsforsamlingens folkekammer, endvidere Milan Hubl, Zdenek Mlynar, Jiri Hajek (den tidligere udenrigsminister), Cestmir Cisar, Zbynek Vokroublicky, Josef Spacek og Frantisek Vlasak. General Vaclev Pychlik, som kort før invasionen i august 1968 kritiserede Sovjetunionens dominerende stilling i Warszawapagten, udstødes af partiet. Dubceks efterfølger i partipræsidiet er Josef Kempny, formand for partiets ideologiske kommission og chefkontrollør af den czekoslovakiske presse, der desuden bliver viceministerpræsident i forbundsregeringen og ministerpræsident i den czekiske regionalregering. Oldrich Cernik fortsætter som forbundsregeringens ministerpræsident, men også her foretages en udrensning.

Centralkomiteen udsender desuden en erklæring, hvori det hedder, at Warszawapagtens intervention i august 1968 under ingen omstændigheder var en aggression mod det czekoslovakiske folk og heller ikke en okkupation af czekoslovakisk territorium eller en undertrykkelse af friheden. Præsidiets resolution af 21/8 1968, der fordømte invasionen af Czekoslovakiet, annulleres.

29. – René Capitant, tidligere justitsminister i Pompidous ministerium (se 3/5 1968) danner et nyt oppositionsparti, den demokratiske arbejderunion (UDT). Capitant angriber Pompidou for at være for konservativ i sin økonomiske og sociale politik og vil samle tilhængerne af den fulde gaullisme, herunder den sociale del, hvis mål var at omforme kapitalismen.

DANMARK

Juli 1969

2. – Landbrugsrådets præsident, folketingsmand Anders Andersen (v.) advarer mod de nordiske integrationsplaner, der vil true vor adgangsmulighed til Fællesmarkedet, og siger, at vi bør tage ansvaret for, at Nordek ikke bliver til noget.

3. – Udenrigsminister Hartling erklærer i et svar til folketingsmand Sigsgaard (vs.), at den danske regering ikke agter at anerkende den nydannede provisoriske regering i Sydvietnam.

Den fg. indenrigsminister, justitsminister Thestrup har besluttet at indlede offentlig undersøgelse mod 45 ud af de 54 militærnægtere, der strejker i Kompedallejren. Samtidig bebuder han, at regeringen i denne måned vil træffe beslutning om en nedsættelse af militærnægternes tjenestetid.

5. – Landbrugsrådets præsident, folketingsmand Anders Andersen (v.) udtaler til Svendborg Avis, at han ikke vil udelukke et regeringssamarbejde mellem Venstre og Socialdemokratiet på et senere tidspunkt.

6. – Fhv. statminister J. O. Krag udtaler på de nordeuropæiske socialdemokraters konference i Harpsund, at der næppe er chance for snarlige resultater af forhandlingerne om en bred europæisk markedsløsning, og at forhandlingerne om den nordiske økonomiske union derfor bør fremskyndes, så de nordiske landes parlamenter kan tage stilling i løbet af efteråret og vinteren.

11. – Formanden for den konservative folketingsgruppe, statsrevisor H. C. Toft udnævnes til indenrigsminister i stedet for afdøde Poul Sørensen (se 29/6).

12. – Regeringen har nedsat et udvalg, der skal behandle de udenlandske arbejderes forhold i Danmark. Formand for udvalget er amtmand N. Elkær-Hansen, Rønne.

15. – Finansminister Poul Møller genoptager arbejdet i ministeriet efter sin langvarige sygdom og rekreation (se 23/2).

Med virkning fra 1/8 foretages en række forhøjelser af statsbanernes takster (se 13/5). Billetpriserne forhøjes med 10–11 pct. Københavns bybane rammes ikke af forhøjelsen.

17. – Statsminister Hilmar Baunsgaard udtaler, efter at embedsmændene fra de nordiske lande har afleveret traktatudkastet til et udvidet økonomisk samarbejde (Nordek), at regeringen er enig om, at samarbejdet skal prøves til bunds, og at det, når traktaten træder i kraft, skal være så omfattende som muligt. Opgaven er i løbet af vinteren at få løst de udestående spørgsmål. Statsministeren udtaler videre, at han regner med en afklaring af forholdene omkring Fællesmarkedet inden for det kommende halve år, hvilket for alle de nordiske lande vil kunne skabe et langt sikrere grundlag for en stillingtagen til den nordiske traktat.

20. – Folketingsmand Anders Andersen (v.) udtaler, at han er uenig med Socialdemokratiet i dets øjeblikkelige oppositionspolitik, og i det hele taget er spørgsmålet om samarbejde mellem Venstre og Socialdemokratiet ikke aktuelt, men hvis hans udtalelser for nylig (se 5/7) kan føre til, at Venstre placerer sig stærkere i

dansk politik, har den debat, der har været, siden de blev fremsat, ikke været forgæves. Det kan aldrig være Venstres opgave at placere sig på højre fløj i dansk politik.

22. – Indenrigsminister H. C. Toft oplyser efter en forhandling med militærnægterne, at de civile værnepligtiges tjenestetid nedsættes fra 19 til 16 måneder, og at de indkaldte i højere grad skal sættes til mere meningsfyldt arbejde. Der vil ligeledes blive taget skridt til at udvide ordningen med udstationering af civile værnepligtige uden for lejrene, og regeringen vil fremsætte lovforslag om at gøre det muligt at aftjene værnepligten i form af u-landsarbejde.

23. – Den fulde ordlyd af embedsmandsudvalgets udkast til en traktat om nordisk økonomisk samarbejde (se 17/7) offentliggøres. Embedsmændene har ikke kunnet nå til fuld enighed om vigtige spørgsmål vedrørende toldunion, landbrugssamarbejde og finansieringssamarbejde. Afgørelsen af disse spørgsmål er nu overladt til politikerne. Det hedder i præamblet, at samarbejdet skal indrettes således, at det ikke hindrer de nordiske landes deltagelse i eller samarbejdet med et udvidet europæisk marked. Der regnes med, at traktaten træder i kraft 1/1 1971.

24. – På et møde i Aalborg stiftes A/S Nordjyske Morgenblade, der fra 1/1 1970 skal fremstille og distribuere dagbladene Aalborg Amtstidende (v.) og Ny Tid (s.).

27. – Formanden for Dansk Arbejdsmands- og Specialarbejderforbund, Anker Jørgensen, udtaler, at man må regne med, at på længere sigt vil industriforbund være den organisationsform, der passer bedst til den industrielle udvikling.

28. – Venstres formand, udenrigsminister Poul Hartling opfordrer offentligt undervisningsminister Helge Larsen til også at lade befolkningsmæssige og landsplanmæssige synspunkter komme i betragtning, når han skal tage stilling til den betænkning, som planlægningsudvalget for seminarierne har afgivet. Udvalget foreslår færre, men større seminarier, hvilket vil betyde, at nogle seminarier må nedlægges og andre sammenlægges.

31. – Den konservative folketingsgruppe vælger enstemmigt direktør Ib Stetter, Aalborg, til formand efter indenrigsminister H. C. Toft (se 11/7). Viceborgmester Asger Jensen, der ikke ønsker at overtage formandsposten, genvælges som næstformand, og Haunstrup Clemmensen genvælges som politisk ordfører.

August 1969

6. – Monopolrådet beslutter, at det 40 dages prisstop, der udløber 9/8 (se 23/6) skal afløses af bindende kalkulationsregler for de pågældende varer og tjenesteydelser.

7. – Regeringen orienterer erhvervenes repræsentanter og arbejdsmarkedets hovedorganisationer om embedsmændenes udkast til en Nordek-traktat. Industrirådets formand, direktør C. Hill-Madsen, udtaler, at embedsmændenes store arbejde fortjener anerkendelse, men resultatet bliver allige-vel en væsentlig forringelse af dansk industris konkurrenceevne, navnlig sammenlignet med situationen efter Kennedy-runden.

Undervisningsminister Helge Larsen bekræfter ved præsentationen af seminarieplanlægningsudvalgets betænkning (se 28/7), at et tidligere afgivet løfte om, at Tønder statsseminarium ikke vil blive nedlagt, står ved magt. Foruden Tønder indstiller udvalget at nedlægge seminarierne i Nørre Nissum, Herning og Ranum. Herom udtaler ministeren, at også andre synspunkter end udvalgets vil spille ind i over-

vejelserne ved den endelige afgørelse, og nævner egnshensyn, kulturelle hensyn, traditioner og »vel ikke mindst« investeringer foretaget i de senere år.

8. – Økonomiminister Nyboe Andersen udtaler, at han ikke kan forestille sig, at devalueringen af den franske franc får betydning for Danmark.

10. – Folketingsmand, partisekretær Niels Matthiasen (s.) udtaler i anledning af folketingsmand, borgmester Erhard Jakobsens forslag om at knytte venskabsforbindelse mellem Gladsaxe og den græske ø Rhodos, at Erhard Jakobsens fortsatte placering som Socialdemokratiets repræsentant i Europarådet ikke blot er et spørgsmål om Erhard Jakobsens åbenbare illoyalitet mod partikongressens beslutninger, men også et spørgsmål om almindelig politisk anstændighed.

11. – Formanden for Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund Hans Rasmussen foreslår på forbundets kongres, at der indføres økonomisk demokrati gennem en lov om obligatorisk udbyttedeling og forelægger et detaljeret forslag herom udarbejdet med bistand af fhv. statsminister Viggo Kampmann. Han foreslår endvidere en ændring af forligsmandsloven, hvorved forligsmandens sammenkædningsret både under forhandlingerne og under afstemningerne fjernes, ligesom han ønsker en regel om, at et mægligsforslag er forkastet, såfremt 35 pct. af samtlige stemmeberettigede ved urafstemningen har stemt imod mæglingsforslaget. Endvidere må en ny hovedaftale på arbejdsmarkedet erstatte den domspraksis, der har udviklet sig på arbejdsmarkedet på grundlag af septemberforliget af 1899, og som hviler på arbejdsgiverens ensidige ret til at lede og fordele arbejdet.

12. – Nordisk Råds såkaldte Færøkomité (de nordiske landes justitsministre og NR's præsidium) er på et møde i Stockholm enedes om, at det færøske lagting bør udpege 2 repræsentanter og Ålandsøerne 1 repræsentant som delegerede til rådet. Samtidig foreslås det, at Danmark, Finland, Norge og Sverige får hver 18 mod nu 16 medlemmer i rådet og Island 6 mod nu 5 medlemmer.

Radiorådets programudvalg vedtager, at TV ikke som oprindelig planlagt skal sende egne reportere til Athen for at dække Europamesterskaberne i atletik, men begivenhederne vil i fornødent omfang blive dækket gennem de optagelser, man modtager fra Eurovision. Forslaget er fremsat af radiorådets formand Knud Heinesen som et kompromis mellem kravet om fuldstændig boycot, der oprindelig er rejst af det nye radioråds- og programudvalgsmedlem, fhv. statsminister J. O. Krag, og dækning ved eget TV-hold. J. O. Krag stemmer for kompromisforslaget.

15. – Reguleringspristallet for juli er beregnet til 133,8 (134), en stigning på 3,2 points i forhold til januar 1969, medens det i det foregående halvår kun steg 0,8 points og i første halvår 1968 2,5 points. Stigningen udløser et dyrtidstillæg til arbejdere og tjenestemænd fra henholdsvis 1/9 og 1/10.

18. – Danmarks Radios journalistgruppe vedtager en udtalelse, hvori man fordømmer programudvalgets beslutning om ikke at sende TV-reportere til Athen (se 12/8). I erklæringen betegnes beslutningen som en krænkelse af den journalistiske informationsfrihed.

18. – Efter et ministermøde på Marienborg oplyser statsminister Hilmar Baunsgaard, at hans åbningstale ved det nye folketingsårs begyndelse vil koncentrere sig om 3 store områder: forureningsproblemerne, en administrationsreform og landbrugets problemer. Der er nedsat et internt ministerudvalg, som skal beskæftige sig med alle sider af forureningsproblemet. Udvalget, som ledes af statsministeren, består i øvrigt af økonomiminister Nyboe Andersen, indenrigsminister H. C. Toft, boligminister

Hastrup, landbrugsminister Peter Larsen, kulturminister K. Helveg Petersen og handelsminister Knud Thomsen. Om den økonomiske situation udtaler statsministeren, at regeringen på baggrund af udviklingen på det internationale pengemarked er indstillet på, at der ikke på nuværende tidspunkt kan komme overvejelser i gang om en ændring af diskontoen.

Økonomiminister Nyboe Andersen (v.) oplyser, at han er indstillet på at lade sig opstille til folketinget.

Formanden for Socialdemokratiet, fhv. statsminister J. O. Krag udsender en erklæring om, at han personlig helst ser Per Hækkerup som gruppens politiske ordfører. Forinden har den 32-årige folketingsmand Jens Kampmann, der var bragt i forslag af fhv. økonomiminister Ivar Nørgaard med den motivering, at Kampmann var bedre i overensstemmelse med Socialdemokratiets kongres i juni, meddelt, at han på intet tidspunkt har sagt ja til at lade sig opstille til posten og fastholder denne beslutning. Ivar Nørgaard udtaler, at han beklager Kampmanns beslutning, fordi han tror, at en afstemning i gruppen ville have renset luften for en stadig hvisken og tisken i krogene.

20. – Monopolankenævnet stadfæster Monopoltilsynets afvisning af en yderligere forhøjelse på ca. 40 mill. kr. af landbrugets hjemmemarkedspriser.

På Blikkenslager-, Sanitets- og Rørarbejderforbundets kongres forelægger formanden, Arnold Johansen, forslag om optagelse i det sammensluttede snedker- og tømrerforbund. Samtidig ønsker han optaget sammenslutningsforhandlinger med alle øvrige forbund i byggefagenes landssammenslutning.

22. – Socialdemokratiets hovedbestyrelse behandler partikongressens beslutning om, at et medlem af partiet ikke både kan være folketingsmand og borgmester (se. 15.–19/6). Anledningen er en anmodning fra partiforeningen i Gladsaxekredsen om dispensation fra reglen for borgmester Erhard Jakobsens vedkommende. Hovedbestyrelsen vedtager at indstille til partikongressen i januar, at partimedlemmer, der både er folketingsmedlemmer og borgmestre, skal kunne fortsætte som folketingsmedlemmer indtil førstkommende folketingsvalg. Hvis deres partiforeninger vælger dem til det, kan de også være borgmesterkandidater ved det kommende kommunale valg. Efter kongresbeslutningen i juni om, at funktionærer på partikontoret ikke samtidig kan være medlemmer af folketinget, har folketingsmand Kjeld Olesen meddelt, at han vil fratræde sit arbejde på partikontoret 1/10. Partisekretær Niels Matthiasen har indvilget i så vidt muligt at fortsætte arbejdet på partikontoret indtil den ekstraordinære partikongres i januar.

26. – Radiorådet vedtager med 9 stemmer mod 8 at fastholde programudvalgets indstilling (se 12/8). For stemmer s., den radikale folketingsmand Bernhard Baunsgaard og s. f., imod k. f., v. og den radikale Else Elbæk.

29. – Økonomiminister Nyboe Andersen udtaler, at finansieringsmulighederne for og den offentlige støtte til byggeriet skaber skævhed på lånemarkedet.

31. – Arbejdsmandsforbundets formand Anker Jørgensen udtaler, at kravet om en egentlig erstatning for tabt arbejdsfortjeneste må stå i forgrunden i det kommende folketingsår. Han kræver arbejdernes medejendomsret til erhvervsopsparing til gengæld for tilbageholdenhed med lønkrav.

SF har på et hovedbestyrelsesmøde vedtaget, at partiet er villigt til at optræde som støtteparti for en socialdemokratisk regering.

September 1969

1. – Finansminister Poul Møller ønsker, at skattedepartementet og ligningsdirektoratet nedsætter en arbejdsgruppe, der skal undersøge det såkaldte kumulative skatteprincip, hvorefter lønmodtageren med skatteafregningen til arbejdsgiveren definitivt er færdig med skattebetalingen.

Fhv. statsminister J. O. Krag udtaler interesse for regeringens planer om mindre fradrag, dvs. færre skattefordele for de største og kostbareste parcelhuse og siger, at hvis regeringspartierne kan enes om noget fornuftigt i denne henseende, vil Socialdemokratiet deltage i forhandlingerne.

LO-bladet Løn og Virke går ind for at vente med debatten om økonomisk demokrati til efter LO-kongressen i maj 1971, da kongressen skal diskutere en til den tid ventet betænkning om økonomisk demokrati fra LO's udvalg med fhv. finansminister Grünbaum som formand. I diskussionen vil naturligvis smedeforbundets udspil (se 11/8) indgå som noget højst interessant, hedder det, og det tilføjes, at udbyttedelingsforslaget politisk allerede på forhånd er så godt som afvist fra venstrefløj til højrefløj.

2. – Bankernes og sparekassernes organisationer er blevet enige om, at alle indehavere af en checkkonto i deres bank eller sparekasse fra 1/1 1970 vil kunne få udleveret et særligt identitetskort.

3. – Monopolrådet beslutter at indføre 40 dages prisstop (se 25/6) for bilreparationer og samtidig forhandle med branchen om indførelse af kalkulationsregler.

4. – Økonomiminister Nyboe Andersen udtaler, at de nye storkommuner må indstille sig på en høj grad af selvfinansiering, og siger, at regeringen er indstillet på, at bestemmelserne i den nye kommunale tilsynslov om kommunernes låntagning ikke skal være et dødt bogstav. En samlet låntagning på 1,5 mia. kr. som i sidste finansår eller næsten 1/5 af kommunernes samlede skatteopkrævning er ikke holdbar politik.

En kommission under handelsministeriet om håndværkets og den mindre industris forhold med professor Poul Milhøj som formand er kommet til det resultat, at små virksomheder, der drives rationelt, på mange områder kan være fuldt optimale i teknisk henseende, i visse henseender kan de endog være de store overlegne. De mindre virksomheder vil derfor fortsat kunne udgøre et dynamisk, initiativrigt element i erhvervslivet til fremme af produktion og eksport.

5. – Statsminister Hilmar Baunsgaard udtaler, at de tanker om ændrede skatteregler for fremtidige store parcelhuse, som er fremsat af formanden for Venstres folketingsgruppe Henry Christensen på et møde 28/8, vil blive drøftet af regeringen. Henry Christensen har foreslået, at der indføres en højere »værdi af egen bolig-procent« for den del af ejendomsværdien, som ligger over 200.000–300.000 kr. Forslaget er blevet modtaget med velvilje af Socialdemokratiet, der har bebudet, at de selv vil fremsætte forslag, hvis regeringen ikke gør det, og af Det radikale Venstres politiske ordfører Niels Helveg Petersen, medens den konservative gruppeformand Ib Stetter har udtalt sig afvisende. Statsministeren tilføjer, at han ikke på nuværende tidspunkt vil lægge sig fast på, hvorvidt man skal ændre lejeværdien; der kunne også tænkes andre metoder. Henry Christensen understreger i en udtalelse til Ritzaus Bureau, at den fremsatte tanke kun omfatter parcelhuse, der fremtidig bygges og sælges, og tilføjer, at samtidig må der ske en begrænsning af grund-

skylden og en ligestilling af ejerlejligheder med parcelhuse.

7. – Formanden for Det konservative Folkeparti, justitsminister Thestrup udtaler, at Viggo Kampmanns og smedeforbundets forslag om tvungen udbyttedeling med opsamling af virksomhedernes overskud i store fonds (se 11/8) vil føre til en farlig magtkoncentration, medens bedre uddannelse vil skabe et virkeligt økonomisk demokrati.

8. – Formanden for partiet De Uafhængige, forstander P. Nørby Christensen, Silkeborg, bebuder, at der om kort tid vil blive startet en underskriftsindsamling med henblik på partiets anmeldelse til indenrigsministeriet. Målet er 20.000 underskrifter.

9. – Dansk Textilarbejderforbunds kongres går ind for en principbeslutning om at forhandle om sammenslutning med Dansk Beklædningsarbejderforbund og Dansk Skotøjsarbejderforbund. Forhandlingerne tager sigte på en fusion fra 1973.

11. – På baggrund af stærke kursfald på obligationsmarkedet i de sidste dage udtaler nationalbankdirektør Erik Hoffmeyer, at der kan blive tale om foranstaltninger, som varierer fra en tilfredsstillende garanti fra banker og sparekasser om nedbringelse af deres kreditter til en reduktion af de private pengeinstitutters kortfristede mellemværende med Nationalbanken og lån på værdipapirer. Samtidig har det økonomiske råds formandskab påpeget, at den stramning, der er gennemført i dansk økonomi, måske ikke er tilstrækkelig, og har rejst spørgsmålet, om ikke en del af den forbrugsstigning, der er konstateret i første halvdel af 1969, skyldes pengeinstitutternes øgede udlån.

13. – Fhv. statsminister J. O. Krag opfordrer regeringen til at indkalde repræsentanter for de politiske partier og erhvervene til møde om den økonomiske situation. Han siger, at situationen med vaklende obligationsmarked, stigende rente og voksende underskud i udenrigshandelen kan nødvendiggøre indgreb, og at der meget vel kan blive behov for en ekstraordinær indkaldelse af folketinget.

15. – Økonomiminister Nyboe Andersen opgør de samlede subsidier til boligbyggeriet til 3,5 milliarder kr. årligt og siger, at dette beløb er for stort i forhold til nationalproduktet. Det bliver derfor nødvendigt at tage spørgsmålet op, selv om det politisk er »varme kartofler«.

16. – Statsminister Hilmar Baunsgaard erklærer, at regeringen hverken har planer om øjebliksbestemte indgreb eller om et særligt »topmøde« om den økonomiske situation, endsige om indkaldelse af folketinget i utide (se 13/9).

Forbundsformand Anker Jørgensen, DASF, udtaler, at vi må have et nyt mønster for fagstrukturen i det nye samfund. 20–25 forbund vil sikkert være et rimeligt antal, men samarbejdet må i en periode prøves gennem karteller som forløbere for en egentlig industriforbundsdannelse.

17. – Den socialdemokratiske folketingsgruppe vælger på ny fhv. udenrigsminister Per Hækkerup til gruppens politiske ordfører uden modkandidat (se 19/8). Gruppen vedtager en udtalelse, der udtrykker undren over, at statsminister Baunsgaard har afvist J. O. Krags tanker om en åben forhandling om landets økonomiske situation (se 16/9) og stærkt kritiserer regeringens økonomiske politik. Gruppen advarer samtidig mod nye drastiske indgreb i form af skatte- og renteforhøjelser.

Folketingsmændene Søren Jensen (v.), Knud Østergaard (k. f.) og Erik Hansen (r. v.), alle valgt i Nordjylland, bebuder, at de vil fortsætte kampen for, at det fjerde universitet placeres i Ålborg.

Efter at det er mislykkedes for forligsinstitutionen at mægle mellem Akademi-

kernes Samarbejdsudvalg (AS) på den ene side, staten, Københavns kommune og sygehusforeningen på den anden side, går 800 overenskomstansatte akademikere i strejke. Strejken rammer en række ministerier og andre kontorer under centraladministrationen samt universiteterne i København, Århus og Odense og de sjællandske gymnasier.

20.–21. – På Venstres landsmøde kommer stærk modstand til orde mod Danmarks indtræden i en nordisk toldunion. Folketingsmand Per Møller siger, at der ikke i dag er forudsætninger for at virkeliggøre de planer, der ligger på bordet. En videreførelse af de nordiske drøftelser vil være at lege blindebuk med Danmarks nordiske venner. Økonomiminister Nyboe Andersen svarer, at det ikke kan være i dansk interesse at slå et nordisk samarbejde i stykker, blot det ikke hindrer deltagelse i et europæisk. I markedsafsnittet i landsmøderesolutionen kommer det til at hedde, at Venstre fastholder det europæiske sigte i markedspolitikken og opfordrer til udnyttelse af forhandlingsmulighederne herom. De nordiske forhandlinger må videreføres ud fra en positiv indstilling, men der bør ikke tages beslutning om ikrafttrædelsen af en nordisk toldunion, så længe der foreligger forhandlingsmuligheder for en dansk tilslutning til en europæisk toldunion. Landsmøderesolutionen indeholder bl. a. også en udtalelse om, at man bør overveje en skatteomlægning over på forbruget, uden at den samlede beskatning øges. Om Venstres deltagelse i regeringen siger partiets formand, udenrigsminister Hartling, at Venstres politik fremmes bedst ved samarbejdet mellem de tre partier i regeringen og ville have langt ringere kår i en socialdemokratisk regering.

23. – Statsminister Hilmar Baunsgaard erklærer i en kommentar til Venstres landsmødes markedsudtalelse, at regeringens markedspolitik ligger fast, og siger, at vi er forpligtet til at bringe de nordiske forhandlinger til afslutning snarest muligt.

24. – Statsminister Hilmar Baunsgaard advarer organisationer og arbejdspladser mod de røster, der har lydt om øget lønglidningspres ved overgangen til kildeskat.

Efter forhandlinger med banker og sparekasser meddeler Nationalbanken, at pengeinstitutterne må begrænse deres kreditgivning kraftigt i de kommende måneder, og at en lempelse først kan komme på tale, når udviklingen i de samlede udlån er i overensstemmelse med målsætningen i 1968-udlånsaftalerne mellem parterne. Der er enighed om, at det under de nuværende omstændigheder ikke er muligt at nedsætte deponeringsprocenten fra 30 til 20 pct., således som det var forudsat i aftalen af maj (se 16/5). Den pengepolitiske stramning skal sammen med den finanspolitiske stramning, der fandt sted i foråret, forbedre betalingsbalancen, der ifølge Danmarks Statistik i 1. halvdel af 1969 viser et underskud på 1,55 milliarder kr. mod 1,7 milliarder kr. i hele året 1968.

26. – Monopolankenævnet ændrer udgangspunktet for prisstoppet for bilreparationer fra 30/6 til 31/8 og giver dermed branchen delvis medhold i dens klage over Monopoltilsynets afgørelse (se 3/9).